

Иван Божилов
България и Дубровник. Договорът от 1253 г.



МИНИСТЕРСТВО НА ВЪНШНИТЕ РАБОТИ
НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Държавен културен институт
Дипломатически институт



Иван Божилов

БЪЛГАРИЯ И ДУБРОВНИК

Договорът от 1253 г.

ИК „Гутенберг“

София • 2010

© Иван Божилов, автор, 2010

© Жеко Алексиев, художник на корицата, 2010

ISBN 978-954-617-101-6

КРАТКО ПРЕДИСЛОВИЕ

Темата *България и Дубровник през средните векове* излъчва особена дихотомия. Колкото е привлекателна за историята медиевист, толкова е и неблагодарна за всеки, който би се заловил да я изучава. Привлекателна е, защото всеки изследовател (а и не само той!), посетил веднъж Дубровник – Рагуза за човека от Запада, – остава трайно облъчен от очарованието на този град и неговото неповторимо минало; чувства се омагьосан от неговата неподражаема красота; тръгва си впечатлен от неговите могъщи стени и кули, които се надвесват гордо над синевата на Адриатика, от архитектурната изящност на неговите сгради, сред които, особено за историята, се откроява Спонза, т.е. Държавният архив на Дубровник, където могат да се видят и използват, разбира се, многобройни серии от важни документи, или „тази безкрайна лента от ценни картини“, както се изрази някога Фернан Бродел. Но за изследователя на връзките между България и Дубровник тази тема е и неблагодарна. По една проста причина: трудно е да се каже нещо ново, когато човек завърши своето съчинение, т.е. открития почти не се предвиждат. Защото или отношенията между Българското царство и Републиката на св. Власий, тази перла на Адриатика, са били бедни откъм факти, или пък изворите за тези отношения са бедни. Второто е сигурно. Но нека направим един предварителен оглед.

Редно е да се обърнем първо към Дубровнишкия историографски кръг (това понятие заемам от хърватския историк Ст. Антоляк). Разбира се, далече съм от мисълта да навлизам в подробности, които историците от Дубровник напълно заслужават. Поне не тук. Ще отбележа само, че първите значими представители на тази известна школа – Мавро Орбини (†1610), Яков Лукаревич (1551–1615), Юний Рести (Джоно Рестич/Растич, 1671–1735) – не пропускат да се за-

нимаят с историята на средновековна България и нейните връзки с Дубровник. Доколкото ги е имало и доколкото те са ги познавали. Нещо повече, техните съчинения (сред тях са две „Истории на Дубровник“!) са своеобразна гаранция за състоянието на Дубровнишкия архив, т.е. за наличието на документи, свързани по един или друг начин с историята на средновековна България. Я. Лукаревич е този, който пръв споменава привилегиума (оризмо), издаден от цар Иван II Асен (наскоро след 1230 г.), а Ю. Рести пръв и единствен е привлякъл като извор за отношенията между Българското царство и Дубровник договора от 1253 г. Или да го кажа по-ясно: в Архива е имало два документа – български или за България – и двамата са ги познавали.

Оправдано или не, ние сме принудени да се обърнем отново към чужда историография. Този път към византийската. За съжаление византийските историци и летописци рядко са се впечатлявали от събития, които не са били пряко свързани със съдбата на Империята. Разбира се, те не са пропускали двустранните връзки на Византия, както и вътрешната история на съседна държава. Но при спазването на един почти задължителен подход: колкото по-близо до Византия са съответните народи и държави, толкова по-обстойни са техните разкази. И обратно. Без съмнение, отношенията на България с Дубровник не попадат в тази категория.

Остава България. На специалистите е добре известно, че българска средновековна историография няма. Или поне няма сведения за такава. Има само отделни произведения, писани по конкретен повод, които трудно биха могли да бъдат свързани в едно цяло (ако то е съществувало). И затова едва през 20. век българската историография включи Дубровник в кръга на своите интереси. Може би малко едностранчиво, тъй като усилията на българските учени бяха посветени на издирвания на документи от 15.–17. век, съхранявани в Държавния архив на Дубровник (Й. Списаревска, Ек. Ве-

чева). Тези документи, колкото и да са важни – те съдържат богата информация за търговската дейност на дубровничани в българските земи, – първо, разкриват само една страна от живота на българите в първите столетия след завладяването на България от османските турци и, второ, представят българите и българските земи единствено като приемаща страна, т.е. отреждат им до голяма степен пасивна роля.

Обстойното изучаване на отношенията между България и Дубровник предстои. Всички опити, сторени досега, са полезни¹, но са само части от мозайката, която, надявам се, един ден би могла да бъде възстановена. Издаването на договора от 1253 г. и неговото подробно изучаване е още един такъв опит. Малко позабравен и понякога дори подминаван от съвременната българска медиевистика (текстът е възпроизведен за последен път в 1911 г.), колкото и странно да звучи това твърдение, договарът отразява върха на отношенията между Царство България и Дубровнишката република; връх, който трябва да заеме своето място сред сложния релеф на двустранните връзки.

Завършвайки тези редове, искам да отбележа, че издаването на този много важен документ – все пак той е единственият международен договор, сключван от средновековна България, който е запазен – е възможно благодарение на едно мое посещение в Дубровник през 1999 г. и любезното съдействие на д-р Иван Мустач, по това време директор на Държавния архив в Дубровник, който ми осигури възможност да

¹ **Iv. Božilov.** Jakov Lukari i bugarska povijest. – In: Odnosi Hrvata i Bugara od X. do XIX stoljeća s posebnim osvrtom na vrijeme Dubrovačke Republike. Zagreb, 2003, 127–135; Юний Рести и българската история. – В: Българи и хървати през вековете. 2. С., 2003, 109–115; Car Ivan Aleksandar Asen (1331–1371) i dubrovački historiografski krug. – In: Hrvatsko-bugarski odnosi u 19. i 20. stoljeću. Zagreb, 2005, 39–44; Хърватската историография за българите и България. – В: Юбилеен сборник. Изследвания в чест на 80-годишнината на проф. Кръстьо Манчев. С., 2006, 95–108.

работя *de visu* с документа и ми достави много добра снимка от него. Благодарност дължа на всички колеги и приятели в Загреб, особено на д-р А. Гулин и Ст. Сучич, които ми съдействаха при набавянето на необходимата специализирана литература, недостъпна у нас. Накрая моята благодарност е отправена към двата института – Държавен културен институт и Дипломатически институт при Министерството на външните работи на Република България, които приеха да издадат тази скромна книга.

29 юли 2010

Иван Божилов

ГЛАВА I



МЕЖДУНАРОДНИТЕ ДОГОВОРИ НА СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

Международните отношения – доколкото това понятие би могло да се използва пълноценно за епохата на Средновековието – или може би по-подходящ би бил изразът *двустранни отношения*, винаги са изисквали някакво споразумение, било то писмено или устно. Договорът определя международния статут на държавата; той е един от най-важните, и то традиционни, държавни акти и е основата или рамката за отношенията с всяка друга държава. Той решава проблеми от миналото, установява *status quo*’то и строи бъдещето. Договорът е държавен акт с юридически характер, който третира материя в областта на международното право (от съвременна гледна точка, защото през Средните векове не е съществувала система от връзки и споразумения, която да е имала задължителен характер за определена общност от държави; тогава по-скоро е ставало дума за морални принципи, отколкото за конкретна, и то задължителна обвързаност, с наказателни последици при тяхното нарушаване¹) и регла-

¹ Най-добрият пример е началото на войната между България и Епир. Византийският историк Георги Акрополит е безпощадно точен, когато рисува портрета на император Теодор Дука Комнин Ангел: дързък, своенравен, „постоянно престъпвайки клетвите (τοὺς ὅρκους) и като нарушавал споразуменията със съседите, скъсал договорите (σπώνδας διαλύσας...) и тръгнал срещу българите“. Предизвиканият от него цар Иван II Асен „се уповавал на нарушението на клетвите и договорите (τὰς ἐπιорκίας καὶ ταῖς παρασπονθήσεις) от Теодор Ангел [т.е. не на своите вой-

ментира: прекратяването на военни действия (по-рядко подготовката на такива), промени в държавните граници, размяна на военнопленници (или прогонено по време на военните действия гражданско население), плащане на еднократен или многогодишен трибут.

Договорът през Средновековието най-често е двустранен. Средновековна България не се е отклонявала от тази практика, превърнала се постепенно в традиция. Многостранното споразумение (по-често серия от двустранни договори), което почти винаги е имало за цел изграждането на коалиция, е било рядко явление в българската средновековна история. Дори по-точно би трябвало да се каже, че са правени само опити за сключване на подобен тип споразумения. Първият случай е рожба на инициативата на Шарл I Анжу, крал на Сицилия и Неапол, който два пъти се опитвал да изгради антивизантийска коалиция с участието на Венеция, Унгария, Сърбия и България – веднъж около 1267 г. и втори път около 1281 г., когато български пратеници пристигнали в Неапол и Витербо². Вторият опит, този път за формиране на тристранна антитурска коалиция, бил сторен в навечерието на турското нашествие на Балканския полуостров и бил дело на Йоан VI Кантакузин. Около 1351 г. византийският император направил предложение на българския цар Иван Александър Асен (1331–1371) и на сръбския крал Стефан Душан

ски и воинските си умения!], се хвърлил смело в сражението, като закачил на знамето, както казват някои, писмената клетва на Теодор (τὸν ἑγγράφον ὅρκον τοῦ Θεοδώρου)“⁴. Вж. **Acropolita**, 41–42; **Божилев**. Асеновци, I, № 7, с. 80; История, 1, 484–485 (Ив. Божилов).

² **Iv. Dujčev**. Carlo I d'Angio, gli slavi meridionali e il consiglio di Lione del 1274. – In: Studi in memoria di P. Adiuto Putignani. Bari, 1975, 111–125; **Й. Андреев**. Отношенията между България и Неаполитанското кралство през втората половина на XIII век. – Исторически преглед, 1978, 4, 59–74; **Божилев**. Асеновци, I, № 24, с. 116; История, 1, с. 513 (Ив. Божилов).

(от 1355 г. цар) да създадат съюз, чиято основна изява щяло да бъде построяването и поддържането на флот в Проливите, който трябвало да пречи на османските турци да се прехвърлят от Мала Азия в Европа. Според изворите противник на такова тристранно споразумение бил сръбският владетел. Неговата позиция оказала въздействие върху решението на шурей му, българския цар Иван Александър, и усилията на византийския василевс се провалили³.

* * *

Изучаването на международните договори, сключвани от българската държава във времето от края на 7. до края на 14. век, е трудно. Всичко ни се изплъзва (или представите ни са много оскъдни): дипломатическите служби през различните периоди от историята на средновековна България и тяхното функциониране, царската канцелария, която е имала задълженията да изготвя текущата кореспонденция и заключителните споразумения (невинаги двустранният договор е бил съставян в българския владетелски двор, разбира се), съхраняването на документите и следенето за изпълнението на сключените споразумения. Всичко това ни се изплъзва от погледа поради една проста причина: състоянието на изворите. А то може да бъде характеризирано само с една дума: лошо. Злощастната историческа съдба, сполетяла средновековна България – чужди завоевания, разрушения, палежи, унищожения са заличили следите на всички български институции, които са съхранявали държавните акти или техните преписи. И това е лишило съвременната наука от някои от най-важните исторически извори. Тази съдба е подминала единствено каменните надписи (и то невинаги), които съдържат текстове на двустранни споразумения с Византия. За съ-

³ История.1, 600–602 (Ив. Божилов).

жаление те не са много (и надписите не са били пощадени) и невинаги са запазени добре⁴.

Остават ни две възможности, за да надникнем в проблема за българските международни договори през Средновековието. Първата е да проследим споразуменията на България с онези държави, които са имали шанса да извървят друг исторически път и техните институции, включително архивните сбирки, са се запазили до днес. В нашия случай това са Папството (днес можем да кажем Ватиканът), Генуа, Венеция и Дубровник, сред чиито документални богатства, оцелели въпреки превратностите на времето, могат да се открият следите от договори с Българското царство. Макар и запазени най-често в по-късни преписи, те са единствените достигнали до Модерната епоха документи от този тип. Малко на брой, но те все пак дават възможност да се изгради определена представа за механизмите, чието действие е довеждало до съставянето на двустранни споразумения, различни по характер и преди всичко по съдържание.

Другата възможност, с чиято помощ можем да се ориентираме в сложната материя на международните договори, сключвани от средновековната българска държава (канство, сетне царство), е използването на наративната литература, преди всичко различните видове исторически съчинения, писани през Средните векове. За щастие двустранните отношения и най-вече военните стълкновения, последвани от установяване на мир между воюващите страни, са сред най-важните събития, към които историци и летописци са проявявали професионален интерес. Особено са облагодетел-

⁴ Този своеобразен „каменен архив“, както го нарече В. Бешевлиев, също е бил изложен на посегателствата на човешката ръка. Вж. **Бешевлиев**. ПН², 32, 94–96; **Beševliev**. Die protobulgarische Periode, 438–458; **Бешевлиев**. Първобългарите, 407–427; Прабългарски епиграфски паметници. С., 1981.

ствани българо-византийските отношения, които си остават най-добре познатата страна от историята на средновековна България. И то благодарение на богатата византийска историографска традиция. За съжаление този поглед върху събитията е поглед отвън, едностранчив, често пъти пристрастен. Но в крайна сметка описанието на договорите, колкото и да е кратко, е най-достоверната част от информацията и можем да му се доверим. Или най-малко сме принудени да го сторим. Разбира се, твърде малко са случаите, когато можем да възстановим изцяло или поне частично текста на даден договор. Обичайна практика (тя е функция от жанра на всяка една творба) на съответния автор е да бъде лаконичен в своя изказ и да ни предоставя само най-обща информация за конкретното споразумение.

Ако подходим към българските международни договори от тази позиция, т.е. от състоянието на сведенията, с които разполагаме, можем да съставим следната схема: 1. Текстът на договора е запазен напълно, в някои случаи частично, или е преразказан подробно от съвременен, понякога от по-късно живял и писал историк или хронист. Те са най-сигурните и за щастие най-голям брой. 2. Следи от договори или само споменаване на договорните условия. 3. Възможни договори, т.е. разполагаме със сведения за установяване на определени отношения, което е могло да стане само с писмено споразумение. Особено място заемат онези акти на българската държава, които имат международно звучене, но не са двустранни договори в истинския смисъл на това понятие. В случая това е документ, издаден от едната страна (България) в полза на друга страна (Дубровник, Венеция), т.е. привилегиум (*privilegium*), с който облагодетелстваната страна не е поемала никакви задължения към страната, издала документа.

МЕЖДУНАРОДНИТЕ ДОГОВОРИ
НА СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ
(запазени изцяло, частично или преразказани)

РЕГЕСТИ

№ 1

681, преди 9 август

Договор за мир (прекръпяване на военни действия)
(εἰρήνευσεν, σπένδεσθαι)

„Принуден от това, василевсът сключил мир (εἰρήνευσεν) с тях [= българите], като се съгласил да им плаща годишен данък за срам на ромеите заради многото ни грехове... Но той [= василевсът] вярвал, че това се е случило на християните [= ромеите] по Божия промисъл, сключил мир (εἰρήνευσεν), разсъждавайки по евангелски“ // „Василевсът пък, като гледал това, принудил се да сключи договор (σπένδεσθαι) с тях [= българите] при условие да плаща данък“.

Извори: **Theophanes**, р. 359_{19–21, 25–26}; **Nikephoros**, § 36: р. 90_{27–29}.

Литература: **Златарски**. История, I/1, с. 147; **Beševliev**. Die protobulgarische Periode, S. 182; Бешевлиев. Първобългарите, 79–82; **C. Mango**. – In: **Nikephoros**, р. 196; История, 1, с. 92 (В. Гюзелев).

Коментар: Датировката на мира, сключен между българите и ромеите, дълго време беше предмет на прения и различни преценки. Но корекцията на хронологията на Теофан (тя изостава с една година), както и привличането като свидетел-

ство на словото на Константин Апамейски, произнесено на 9 август 681 г. (**Mansi**, XI, col. 617В-С; ГИБИ, III, 169–170), категорично доказват, че мирът е сключен през 681 г., но преди 9 август. Но нито Теофан, нито Никифор споменават най-важния резултат от войната през 680–681 г.: негласното признание от Византия на загубата на провинциите Малка Скития и Долна Мизия, преминали във владение на българите. И по този начин Аспарух разширил пределите на своята държава на юг от Дунав. Този факт променил напълно положението на Империята, тъй като превърнал България (така се изразява Константин Апамейски: εἰς τὸν πόλεμον *Βουλγαρίας*) трайно в най-опасния ѝ съсед. Но той не бил пропуснат или забравен в Константинопол. През 924–925 г. Роман I Лакапин писал на цар Симеон: „Впрочем, ромеите не са привикнали вие да владееете тази земя (γῆ), която те не са забравили; но те немалко порицават василевсите, позволили вие да заселите тази земя“ (**Théodore Daphnopatès**. Correspondance. Éditée et traduite par J. Darrouzès et L. G. Westerink. Paris, 1978, No 5, p. 65_{122–124}). Във френския превод на Дарузес-Вестеринк има един интересен нюанс: „qui firent alors la concession de vous admettre dans cette région comme immigrants“ (които тогава са направили отстъпката да ви приемат в този район като имигранти). Дали този нюанс е извлечен от текста, т.е. това е внушението на Роман I Лакапин, или пък е позиция на двамата учени?

№ 2

705 г.

Споразумение за общи действия, потвърдено с клетви (ὕπακουέιν, ὑπεῖκε).

„[Юстиниан II] обещал да му [на Тервел] даде премного дарове и собствената си дъщеря за жена. А този обещал с клетва (ὕπακουέιν) да му се подчинява във всичко и да му помага, приел го с голяма чест и вдигнал цялата нему подчинена войска от българи и славяни“. // „Оттук изпратил [Юстиниан II] един от спътниците си, на име Стефан, при Тервел, който бил тогава господар на тамошните българи, с молба да му помогне да си възвърне императорския престол. Той [Юстиниан II] му обещава много други дарове и му съобщавал, че ще му даде собствената си дъщеря за жена. Тервел пък с готовност се съгласил на всичко и приел с големи почести Юстиниан. Сетне въоръжил цялата своя войска и се отправил заедно с него срещу Константинопол“.

Извори: **Theophanes**, p. 373₂₈–374₈; **Nikephoros**, § 42: p. 102₃₅–104₅₅.

Литература: **Златарски**. История, I/1, 164–174; **Г. Цанкова-Петкова**. Българо-византийските отношения при управлението на Тервел и Кормесий. – В: Изследвания в чест на М. С. Дринов. С., 1960, 615–627; **Iv. Dujčev**. La seconda ascesa di Giustiniano II al trono imperiale. – In: Studi in onore di Vittorio de Falco. Napoli, 1971, 555–567 (= **Dujčev**. Medioevo, IV/2, No LV); **Острогорски**. Историја, с. 154; **Beševliev**. Die protobulgarische Periode, 193–195; **Бешевлиев**. Първобългарите, 92–93; **C. Mango**. – In: Nikephoros, 200–201; История, 1, 105–106 (В. Гюзелев).

Коментар: Заточеният в Херсон бивш василевс Юстиниан II решил да си върне трона и се обърнал за помощ към българския кан Тервел. Българските войски се установили пред Теодосиевата стена, от Влахерните до Адрианополската порта, и тяхното заплашително присъствие позволило на Юстиниан II да завземе отново императорската власт. Българският кан получил много богати дарове и най-високото дворцово достойнство кесар (запазен е печат с легенда: „Богородице, помагай на кесаря Тервел“. – **G. Zakos and A. Veglery**, *Byzantine Lead Seals*. Basel, 1972, I/3, No 2672; **N. Oikonomides**, *A Collection of dated Byzantine Lead Seals*. Dumbarton Oaks, Washington DC, 1986, No 26). Византийските автори не споменават споразумение между България и Византия. Но очевидно българите са си тръгнали от Константинопол, сключвайки мирен договор. Така трябва да се тълкува изразът на Теофан: ἀπέλυσεν αὐτον [Тервел] ἐν εἰρήνῃ (изпратил го в мир). Само три години по-късно, през 708 г. Юстиниан II εἰρήνην διέστρεψε (нарушил мира) (**Theophanes**, p. 382₂₂₋₂₄), или Μετὰ τοῦτο λύει τὴν πρὸς τοὺς Βουλγάρους εἰρήνην (т.е. „След това нарушил мира с българите“ – **Nikephoros**, § 43: p. 104₁.)

№ 3

716 г.

Тържествен договор (σπονδή), с който се уреждали всички проблеми между България и Византия, възникнали през последното десетилетие

„Договорът очертавал границата [между двете страни] от Милеона (различните мнения за локализация: ГИБИ, III, с. 285, бел. 5) в Тракия, [определял да се дадат на българите] одежди и червени кожи на стойност до 30 литра злато; освен това бегълците от едната и от другата страна да бъдат връщани взаимно, дори ако се случи да заговорничат срещу властите; търгуващите в двете страни да бъдат снабдявани със сигилии (στυλλίῳν) и печати (σφραγίδων), [а на тези, които нямат печати, да им се отнема] това, което имат, и да се внесе в държавното съкровище“.

Извори: **Theophanes**, р. 497^{20–26}; ГИБИ, III, с. 285 (превод на В. Бешевлиев и Г. Цанкова-Петкова).

Литература: **Златарски**. История, I/1, 173–183; **Beševliev**. Die protobulgarische Periode, 198–199; **Бешевлиев**. Първобългарите, с. 100; **N. Oikonomides**. Tribute or Trade. The Byzantino-Bulgarian Treaty of 716. – In: Studies on the Slavo-Byzantine and the West European Middle Ages. In Memoriam Ivan Dujčev. Sofia, 1988, 29–31; История, 1, с. 109 (В. Гюзелев); **Ф. Филипу**. Българо-византийският мирен договор от 716 г. – В: Пътванията в средновековна България. Велико Търново, 2009, 302–309 (много неприемливи идеи).

Коментар: Договорът е сключен между кан Тервел и император Теодосий III (715–717), след като няколко години преди това (712 г.) българите нахлули в Тракия и стигнали до Константинопол (т.е. появили се край Златните врата на Теодосиевата стена). В същото време Византия била притискана тежко по източната си граница от арабите. Прекратяването на враждебните отношения с България и установяването на тра-

ен и сигурен мир щяло да позволи на византийския император да се посвети на войните с исляма. Текстът на българо-византийския договор е предаден накратко в Хронографията на Теофан. Това, което заслужава да се отбележи, е, че византийският хронист го споменава във връзка със събития, случили се почти сто години по-късно, а именно: „През тази година [812] Крум, вождът на българите, отново повел преговори за мир (περὶ τῆς εἰρήνης) чрез Драгомир с император Михаил. Той поиска да бъде възобновен договорът, сключен при Теодосий [III] Адрамитец и патриарх Герман [715–730] с Кормесий (Κορμεσίον), господаря на България по онова време (**Theophanes**, р. 497_{16–19}). Проблемът, който е свързан с датировката на двустранния договор, е споменаването на Кормесий като български кан. Тази грешка (?) е предизвикала много тълкувания и спорове. Но годината, когато е бил сключен договорът, се определя без колебание от споменаването на византийския император и константинополския патриарх – 716.

Този текст на Теофан има изключителна стойност. Той показва най-малко, че договорът от 716 г. е бил еталон за състоянието на отношенията между двете страни. Поне за българите. Разбира се, той е бил нарушаван немалко пъти през втората половина на 8. век, но очевидно е оставал образец за споразумение с Византия. И кан Крум едва ли се е върнал случайно към този договор, когато през 812 г. е искал да сключи мир с Империята. Съдържанието на договора е много важно и за двете страни. Много отдавна

В. Н. Златарски сполучливо обърна внимание на първите две клаузи, като ги квалифицира облагодетелстващи българската държава. С коригирането на границата в Тракия българското канство е получило трайно областта Загоре, а получаването на годишен трибут вече е било традиция за българите. Взаимното връщане на политически бегълци пък е било предимно в полза на Византия (примерът с Юстиниан II е бил твърде скорошен, а политическата обстановка в Империята все още е била несигурна). Трудно е да се каже дали търговската клауза е била в полза на едната или на другата страна. С нея вероятно са се определяли митническите пунктове, през които е минавал трафикът между двете страни. Например Деветл (вж. **Ив. Йорданов**. Печатите на комеркиарията Деветл. С., 1992, 26–32; **Iv. Jordanov**. *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*. Vol. I. *Byzantine Seals with Geographical Names*. Sofia, 2003, 22.1–22.8 (p. 58–62).

№ 4

816 г.

Траен договор, споразумение, с който се слагал край на войните между България и Византия при кан Крум (τραπεζοῦτας σπονδας, εἰρηναίαις, φιλοτησίας ἤτοι σπονδὰς, ἱρίνη ἐπύσαντο).

Византийските писатели (Продължителят на Теофан, Йосиф Генезий, дякон Игнатий) наблягат на процедурата, предшестваща сключването на мира, и преди всичко на „срамния“ факт, че византийският василевс изпълнил варварски ритуали. И са пропуснали да отбележат съдържани-

ето на този изключително важен договор. За щастие български надпис – т.нар. Сюлейманкьойски надпис (открит при с. Сюлейманкьой, дн. с. Сечище, край Нови пазар) – е съхранил част от договора, който е съдържал 11 глави (ἱά κεφαλῆων).

Извори: **Бешевлиев**. ПН², с. 164 (текст), 165–166 (превод); **Theoph. Continuatus**, 318–325 (= ГИБИ, V, 113–114); **Genesius**, 27–28 (= ГИБИ, IV, с. 324); Vita Nicephori, 206–207 (= ГИБИ, IV, 36–37).

Литература: **Златарски**. История, I/1, 299–304; **Ив. Дуйчев**. Одна из особенностей ранневизантийских мирных договоров. – ВВр, XV (1959), 64–70 (= **Ив. Dujčev**. Slavia Orthodoxa. Collected Studies in the History of the Slavic Middle Ages. Variorum Reprints. London, 1970, No IV; **Beševliev**. Die protobulgarische Periode, 276–279); **Бешевлиев**. Първобългарите, 184–187; **W. T. Treadgold**. The Bulgar's Treaty with the Byzantines in 816. – Rivista di studi bizantini e slavi, IV (1984), 213–220; История, 1, 145–146 (В. Гюзелев).

Коментар: Поредният двустранен договор е сключен след тежките войни между България и Византия през първите петнадесетина години на деветото столетие. Предложението на кан Крум за мирен договор след проникването на ромеите в Плиска (811 г.) било отхвърлено и довело до тежкото поражение на ромейските войски на 26 юли 811 г., в което намерил смъртта си император Никифор I. През последвалите три години българският владетел предприел няколко военни кампании, които довели до овладяването на някои черноморски градове (на пър-

во място, Месемврия-Несебър), разоряването на цяла Източна Тракия (българските войски стигнали до стените на Константинопол) и изселването на няколко десетки хиляди ромеи. Мирен договор бил сключен едва след смъртта на кан Крум (началото на 814 г.) при неговия син и наследник Омуртаг.

Установяването на точната дата, когато е бил сключен траен мир между България и Византия, е свързано с немалко трудности. Все пак надделя мнението, че това е станало през 816 г. Новият или по-точно поредният двустранен договор има две много важни особености. За първи път е посочен срокът на действие на договора – тридесет години. Тази продължителност не е случайно хрумване, а традиционна практика на византийската дипломация (Ив. Дуйчев). Очевидно Империята е имала нужда от спокойствие на Балканите и не се е поколебала да се ангажира по такъв начин. Договорът е обширен, но за съжаление е съхранен частично: колоната, на която е изписан текстът, е разцепена и втората част е загубена. Пет са клаузите, които са запазени: 1) подробно описание на границата между двете страни в Тракия (от Девелт на Черно море през Сакар, Дервишката могила, района на Свиленград, Констанция [дн. Симеоновград], Узунджово [Хасковско] до Стара планина); 2) положението на славяните в пределите на Византия; 3) съдбата на онези славяни, които били прогонени от техните земи; 4) проблемът с ромейското население, прогонено от Тракия и прехвърлено в Отвъддунавска България,

или Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἰστρου ποταμοῦ, както се изразяват византийските историци и хронисти (**Ив. Божилов**. Анонимът на Хазе. България и Византия на Долни Дунав в края на X век. С., 1979, 176–185); 5) статутът на византийските стратегии, преминали на българска служба.

№ 5

863 г.

Договор/мирен договор (σπονδή, εἰρήνη, συνθήκη), който по всяка вероятност е бил сключен през 863 г.; случилите се тогава важни събития го предполагат. Останал в сянката на последвалите събития, които впечатлили съвременните хронисти – налагането на християнството в България, – и бил „пропуснат“ от повечето тогавашни автори.

Извори: **Theoph. Continuatus**, p. 165; **L. Grammaticus**, p. 238; **Pseudo-Symeon**, p. 665; **Georg. Mon. Cont.**, 732–733; **Scylitzes**, 90–92; **Zonaras**, 387–389.

Литература: **В. Гюзелев**. Княз Борис Първи. България през втората половина на IX век. С., 1969, 102–141; **Ив. Божилов**. От „варварската“ държава до царството. България от средата на IX в. до първите десетилетия на X в. – В: **Същият**. Седем етюда, 77–80.

Коментар: Изворите за събитията от 863–864 г., т.е. военния конфликт между България и Византия и последвалата християнизация на българската държава, са много (**Божилков**. Седем етюда, 77–80). За съжаление сведенията, които се съдържат в тях, не са така подробни и преди

всичко разнообразни, както би могло да се очаква. Напротив, забелязват се две основни схеми, които се дължат на писатели, живели най-близо до събитията, описвани от тях. Тези схеми са възпроизвеждани по-късно точно или с известни промени, най-вече съкращения. По този начин са се формирали две групи.

И така, първата група византийски автори е съставена от: Продължителя на Теофан (анонимен книжовник от кръга на Константин VII Багренородни, т.е. от първата половина на 10. век), Йоан Скилица (средата на 11. – началните десетилетия на 12. век) и Йоан Зонара (края на 11. в. – около 1160 г.). Как изглежда схемата? Българският владетел Борис изпратил писмо до императрицата майка Теодора с известието, че неговите войски ще нахлуят в земите на Империята, тъй като ромеите нарушават договора (συνθήκη). Теодора се противопоставила много остро на това българско намерение и Борис бил принуден да възобнови договора (σπονδή). Следват легендите за действията на Борисовата сестра и византийския зограф Методий. Едва след това отново се появява темата за отношенията с Византия (тя е поставена след бунта на българите срещу християнската религия – sic!), за мира и неговите условия.

Втората група византийски книжовници се състои от Леон Граматик (около средата на 10. век – докъм 1013 г.), Псевдо-Симеон (втората половина на 10. век?) и т.нар. Продължител на Георги Монах (втората половина на 10. век?). Използваната от тях схема на българо-византийските отношения е значително по-

опростена и по-хомогенна: император Михаил III, съпровождан от кесаря Варда, потеглил по суша и по море срещу Михаил (?), владетеля на България (ἄρχων Βουλγαρίας). Избраният момент бил подходящ, тъй като България била измъчвана от глад. Българите разбрали, че няма да победят, и още преди първото сражение поискали да станат християни и да се подчинят на василевса и на ромеите. Последвало кръщението на самия владетел, а след това и на целия народ.

Западните автори, или както ги наричаме по-често латиноезични, в основни линии са петима: Фулденски анали, Бертински анали, Регино, Зигеберт и Саксонският аналит (MGH, SS, I, 379, 473, 580; ЛИБИ, II, 45, 287, 306; MGH, SS, VI, 341, 575; ЛИБИ, III, 44, 142). И петимата се придържат към една схема, в чиято основа е покръстването на българите: кралят на българите (rex Bulgarum или Bulgarorum) приел християнството (светото кръщение) заедно с народа си.

Първият въпрос, който възниква, е: имало ли е или не война между българи и ромеи през 863 г.? Отговорът на това питане е положителен: да, война е имало. Независимо от начина, по който тя е представена: дали инициаторът е бил българският кан Борис (причината: Византия се управлявала от жена!), който нарушил договора (συνθήκη) и след това позорно се отказал от намерението си, като обещал да се подчини и да установи вечен и ненарушим мир. Или пък войната е била започната от ромеите и българите, без да влязат в сражение,

решили да се подчинят и да приемат Христо-вата вяра. Няма съмнение, че и в двата случая става дума за едно и също събитие, въпреки че двете схеми на изложение наблягат на различни моменти и предлагат различни крайни резултати. Война е имало; тя не е била продължителна и е обхванала сравнително малка територия. До решително сражение не се е стигнало, тъй като българите са били в по-неизгодни позиции (глад, епидемия или изненадани, те не са били готови за война?). И са имали само един изход: да потърсят споразумение. Византия е преследвала определени цели и е била готова да прекрати състоянието на война. Трудно е да се каже дали е бил възобновен нарушеният в 863 г. мирен договор, или е бил подготвен нов договор, тъй като политическата обстановка е била друга и това е налагало промяна в едно стандартно споразумение за мир. Две неща правят впечатление. Първо, терминологията. Наред с традиционните понятия *σπονδή*, *εἰρήνη* (придружени с епитети като „вечен“, „ненарушим“, „неотменим“) се появяват термини като *συνθήκη*, *ἡσυχία*, *ἀγάπη*, *φιλία*. А това подсказва, че не става дума за обичаен мирен договор, а за договор, който е много по-продължителен (30-годишен?), наистина ненарушим в продължение на няколко десетилетия. Договорът, наред с традиционната за такива споразумения клауза за корекция на границата и отстъпване на територия (в случая Загора), е съдържал и един изключителен текст: българският владетел е приел да наложи християнството в своята страна, и то

с активното участие на Константинопол. Една голяма победа на Византия.

№ 6

896–899 г. (?)

Мирен договор, с който било възобновено статуквото, нарушено в края на 893 – началото на 894 г. Византийските хронисти, които са били най-добре запознати с поредния военен конфликт между България и Византия, премълчават много събития и не споменават за мирно споразумение. Но такова безспорно е било постигнато.

Извори: **Theoph. Continuatus**, 357–359; **L. Grammaticus**, p. 261, 266–269; **Pseudo-Symeon**, 701–702; **Scylitzes**, 175₇₅–177₃₅, 178_{46–56}; **Zonaras**, 442₁₆–444₁₀.

Литература: **Божилков**. Цар Симеон Велики, 87–94; **Iv. Božilov**. A propos des rapports bulgaro-byzantins sous le tzar Syméon (893–912). – *Byz-Bulg.*, VI (1980), p. 80; История, 1, с. 248; **N. Oikonomidès**. Le kommerkion d'Abydos, Thessalonique et le commerce bulgare au IX^e siècle. – In: *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin. T. II. VIII^e–XV^e siècle*. Paris, 1991, 241–248; **Ι. Καραγιαννόπουλος**. Οί βυζαντινοβουλγαρικές συγγρύσεις ἐπὶ Συμεῶν. – *Βυζαντιακά*, 11 (1992), 23–46; **J. Karayannopoulos**. Les causes de lutes entre Syméon et Byzance: un réexamen. – В: Сборник в чест на акад. Д. Ангелов. С., 1994, 52–64.

Коментар: През 893 г. на българския престол била извършена важна промяна: на мястото на отстранения Расате-Владимир Борис поставил третия

си син Симеон. През същата година изтекъл 30-годишният мирен договор, сключен от кан Борис. Отношенията между България и Византия били открити: ново мирно споразумение или напрежение, което би могло да премине във война. И тя не закъсняла. В Империята били извършени промени в организацията на търговията, които засегнали българските интереси. Симеон, след като не постигнал мирно решение на проблема, започнал война, която някои учени не се колебят да наричат „Първата икономическа война в средновековна Европа“. Войната продължила с прекъсвания и с наемането на маджари (на страната на Византия) и печенези (на страната на България) две години. Действията на византийския дипломат Леон Хирсфакт останали без резултат. И през лятото на 896 г. българите разгромили ромейските войски край Булгарофигон. По-нататъшните събития са известни, колкото и да е странно, благодарение на неколцина арабски или пишещи на арабски език автори – Tabarī, Ibn Al-Aṭīr, Abūl-Farağ и Bar Hebraeus (**Vasiliev**, *Byzance et les Arabes*, p. 129). Според тях българите продължили своето настъпление към Константинопол и едва там били спрени. След това статутът и правата на българските търговци били възстановени и така желаният от император Леон VI мирен договор (εἰρήνη, σπονδή у хронистите и Леон Хирсфакт) бил сключен.

№ 7

904 г.

Мирен договор между България и Византия, с който вършил един на пръв поглед локален сблъсък в областта на Солун; резултатът бил коригиране на границата в Западна Македония в полза на България.

Извори: **Бешевлиев.** ПН², № 46, с. 183 (надпис, открит при с. Наръш, дн. Νέα Φιλαδέλφεια, двадесетина километра на север-северозапад от Солун); **G. Kolias.** Léon Choerosphactès, magister, proconsul et patrice. Athènes, 1939 (= Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie, 31), p. 113.

Литература: **Божилов.** Цар Симеон Велики, 95–96; История, 1, с. 249 (Ив. Божилов).

Коментар В края на юли 904 г. арабска флота, командвана от ренегата Леон Триполит (или Гулам де Зурафа, както го наричали арабските автори), след краткотрайна блокада на Солун завладяла града. В продължение на седмица арабите грабили и убивали, след което се оттеглили, отвеждайки със себе си 22 000 пленници. Обезлюденият и беззащитен град би бил лесна плячка и Симеон решил да се възползва от удобния случай. Как са протекли събитията и преди всичко дали българите са влезли в града (най-вероятно – да), е трудно да се каже. Защото единственият извор, в който се загатва за тези събития, е много предпазлив: „Най-сетне при третото пратеничество, когато българите искаха да се заселят в превзетия от агаряните Солун, след като ги убедих и изгоних, го получих обратно“ (ἀπέλαβον). Така е

писал Леон Хиросфакт до Леон VI (**G. Kolias**. *Léon Choerosphactès*, p. 113₁₂₋₁₃). Нещата едва ли са протекли така простичко, както се хвали известният византийски дипломат. За да получи „обратно“ Солун, Империята е трябвало да плати. И тя е платила. Симеон се е отказал от втория имперски град (може би все още не е бил готов да го задържи?), но в замяна е получил други територии, и то в Солунската област: „В годината от сътворението на света 6412 (= 904), индикт 7. Граница между ромеи и българи при Симеон, от Бога владетел (архонт) на българите, при Теодор олгутаркан и при комит Дриста“. Този надпис, открит само на двадесетина километра от Солун, свидетелства категорично, че българите не задържали града, но почти го лишили от неговия хинтерланд, променяйки чрез мирен договор трасето на българо-византийската граница.

№ 8

913 г., август

Дълготраен мирен договор – εἰρήνη, σπονδὴ („здрав мир, какъвто преди не е имало“ – Николай Мистик), с изключително значение както за България, така и за Византия.

Извори: **Theoph. Continuatus**, p. 385₈₋₂₄; **L. Grammaticus**, 291₁₅–292₂₁; **Georg. Mon. Cont.**, p. 803; **Scylitzes**, p. 200₁₉₋₂₉; **Nicholas I Patriarch**. Letters, No 8, p. 44–53; **Dujčev**. On the Treaty of 927, p. 274₇₋₂₃; **Йорданов**. Корпус, III25, с. 46–48.

Литература: Обширна, както за мира между България и Византия, така и за всички събития, станали през

м. август на същата година. Затова ще посоча само две заглавия, където може да се намери основната литература: **Божилков**. Цар Симеон Велики, 98–117; История, 1, 252–253 (Ив. Божилков).

Коментар:

През м. август 913 г. българският владетел Симеон, начело на войските си, се отправил към Константинопол. Обяснението на този поход и последвалите събития извежда на преден план два проблема: Сключен ли е мир през август 913 г.; ако е сключен, какво е съдържанието на договора. Първо, византийските хронисти, които са отделили място в своите съчинения, за да опишат тези събития, са единодушни (впрочем това единодушие подказва връзката между тях): „Симеон и синовете му се завърнали в собствената си страна, като се разделили, *без да постигнат съгласие по въпросния мир*“. Този текст – целият, а не само последната фраза – не само предизвиква недоумение (**Божилков**. Цар Симеон Велики, с. 104), но и противоречи както на логиката на двустранните отношения, така и на категоричните твърдения на някои политически дейци и писатели, които са били съвременници на разглежданите събития. Николай Мистик (писмо № 8 от 914 г.): „Миналата година, когато ние се срещнахме лично един с друг [август 913 г.], ти ми обеща *пълен мир и искрено приятелство* (πάντα εἰρηνικὰ, πάντα φιλία) и ме уверяваше, че отсега нататък се премахва всякаква разпра, всякакъв повод за съблазън, че ще престане всякакво разединение и *ще се установи с Божия помощ между ромеите и българите на-*

истина здрав мир (εἰρήνη ὄντως σταθερά), какъвто преди не е имало и какъвто не са знаели ония, които са живели преди нас ... и не нарушаваш договорите и клетвите (μὴ σπονδὰς καὶ ὅρκια παραβαίνιον), които са утвърдили твоите отци още преди и *които ти сам неотдавна потвърди* (**Nicholas I Patriarch**. Letters, No 8, p. 50₈₈₋₉₃, 52₁₁₁₋₁₁₂). Теодор Дафнопат (Слово *За мира с българите*): „Този, който наистина предварително знае [Симеон], се осведомява, отстранява между това сенаторите, оказва почит към царската власт и онзи, който е обдарен с нея [малолетният Константин VII Багренородни], от друга страна, като се крие под шапка невидимка, кани сътрапезници [обядът във Влахерните, описан от хронистите; Cod. Vat., Slovo 2, f. 172^{v-1}; **Scylitzes Matritensis Vitr.** 26–2, f. 120r с легенда „Симеон българинът който се храни заедно с василевса“. Вж. **Божилков**. Българите, с. 175, № 18], *предлага със сила договор* (εἰς ἰσχὺν τὴν διαθήκην простείνεται), или пък се противопоставя, като заявява ясно да му бъде оказано поклонение като на василевс, въпреки че не е позволено неромеец да управлява ромеите, или пък наскоро след това, като си поставя въображаем за себе си *царски венец* [διάδημα], приема сътрапезниците да му се покланят“ (**Dujčev**. The Treaty of 927, p. 274₃₁₇₋₃₂₃). Повече коментarii едва ли са необходими. Второ, съдържанието на договора, сключен през август 913 г. Договор, „какъвто преди не е имало и какъвто не са знаели ония, които са живели преди нас“. Тези думи на ловкия епискополограф Николай Мистик едва ли са преуве-

личавали смисъла и стойността на сключеното споразумение. Остава да се разкрие неговото съдържание и преди всичко да се установят онези негови клаузи, които са го правели непознат дотогава в отношенията между двете страни. Няма съмнение, че първата спогодба е засягала титлата на българския владетел. До август 913 г. обикновен архонт (ἄρχων) след описаните събития, станали във Влахерните, той вече е бил Συμεὼν βασιλεὺς, както гласи легендата на един от печатите му (подробно: **Божилков**. Цар Симеон Велики, 98–105; История, 1, с. 253). Титлата е била отворена, т.е. в Константинопол Симеон не е бил обявен за βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων (това е станало след завръщането му във Велики Преслав), а е получил само най-високата владетелска титла в християнския свят, без да е обвързана с определена нация. Нейното уточнение е предстояло, тъй като амбициите на българския владетел са били големи. Втората крачка той е сторил, като е уредил и подготвил брачен съюз между своя неизвестна по име дъщеря и Константин VII Багренородни (сведения на Николай Мистик и мелхитския патриарх на Александрия Евтихий [Саад ибн Батрик]: **Божилков**. Цар Симеон Велики, 108–109). Бракът е трябвало да стане по-късно, тъй като двамата годеници са били малолетни, но Симеон е имал вече своя план. Първо тъст и василеопатор, сетне συμβασιλεὺς на своя зет и накрая Βασιλεὺς τοῦ Ρωμαίων. Така Симеон си е представял един нов свят, устроен според неговата политическа идеология (Ραх Symeonica), и е започнал създаване-

то на този свят, като се обявил за εἰρηνοποιὸς βασιλεὺς, т.е. василевс миротворец. Всички тези идеи са формирали един договор, необичаен, непознат дотогава; договор, който слагал край на разединението на двете християнски нации.

№ 9

927 г., септември-октомври

Мирен договор (εἰρήνη), предшестван от златопечатно слово (χρυσόβουλλος λόγος – χρυσόβουλλον), издадено от българския цар Петър. С този документ (това е първото му споменаване в българската дипломатическа практика) българският владетел заявявал своята готовност да сключи мир с Византия.

- Извори: **Theoph. Continuatus**, 413–415; **L. Grammaticus**, 316–317; **Scylitzes**, p. 223₂₆–224₆₀; **Dujčev**. On the Treaty of 927, p. 254_{1–18}; **Йорданов**. Корпус, III.3Аа, IV.3Аб, с. 58–59.
- Литература: История, 1, 272–277 (Ив. Божилов). Там е посочена и най-важната по-стара литература.
- Коментар: Смъртта на цар Симеон (27 март 927 г.) сложила край и на усилията за изпълнението на неговата политическа програма (Ραх Symeonica). Неговият наследник Петър твърде лесно и твърде бързо се отказал да следва действията на баща си в името на *спокойствието* и *удобството*. Според византийските хронисти инициативата за започване на мирни преговори била на българския цар. Петър издал специален хрисовул (досега златен печат на владетеля не е открит), с който заявявал, че е готов да сключи

мир, към който така много се стремяла Византия и особено Роман I Лакапин, и още повече брачно споразумение. С мисията бил натоварен някакъв арменец на име Калокир. Ромеите приели с радост идеята и преговорите били проведени в Месемврия (Несебър). Там бил подготвен мирният договор и заедно с него бракът на българския цар с една от внучките на Роман I Лакапин, Мария. След това Петър пристигнал в Константинопол. Първо бил подписан мирният договор (ὁπογράφονται τὰ τε σύμβολα τῆς εἰρήνης) – това станало отново във Влахерните – и след това споразумението за брака. На 8 октомври 927 г. в църквата „Св. Богородица при извора“ – Θεοτόκου (Μονὴ τῆς τῆς Πηγῆς (тази църква била разрушена по заповед на цар Симеон през 924 г. и сега, вече възстановена, вероятно е била избрана като символ на единението) патриарх Стефан извършил бракосъчетанието между българския цар и Мария, дъщеря на император Христофор (един от синовете на Роман I Лакапин), която впоследствие получила името Εἰρήνη – символ на мира между българи и ромеи. След това брачната двойка заминала за България, като Мария-Ирина била радостна, че се омъжвала за *мъж василевс* (цар) и била провъзгласена за господарка (δέσποινα) на българите (вероятно тогава е бил отсечен още един печат, чиято легенда гласи: Πέτρος καὶ Μαρίας ἐν Χριστῷ αὐτοκράτορες Βουλγάρων (?) или по-вероятното: αὐγούστοι βασιλεῖς (?). Най-добре е изразил радостта на ромеите от сключения мирен договор Теодор Дафнопат: „Мира възпяваме, възвеселете си. Мира от висината,

възликувайте... Нощта според поета прева-
ли и мирът подобно на деницата, окъпана във
водите, надзърна на кръгозора...“ (Dujčev. On
the Treaty of 927, p. 254₁₋₁₈). Възторгът на кон-
стантинополския елит не бил случаен. Ромеите
получили така желания „дълбок мир“, за който
писал още патриарх Николай Мистик (914 г.).
Заплахата, наречена България, която карала
Роман I Лакапин да търси сигурността на кон-
стантинополските стени, изчезнала, без ромеи-
те да направят реални отстъпки – размяната на
пленници била обичайна практика, а плащане-
то на годишен данък – традиционно средство
във византийската дипломация. Цената, която
Константинопол платил, не ставала по-висока с
негласното потвърждаване на царската титла на
Петър, защото тя вече била дадена на неговия
баща (макар и след това оспорвана), а царски-
ят брак – наистина за първи път в българската
история – бил оспорен от самия Константин
VII (DAI, § 13: p. 72₁₄₅₋₁₅₅), тъй като Мария-
Ирина била само внучка на Роман I Лакапин,
който бил не само узурпатор, но преди всичко
„прост и неук“ и „не бил от царски и благо-
роден род“. Този брак, без особена значимост за
българския цар (все пак баща му бил постигнал
обратния вариант: негова сестра се омъжва за
Константин VII), „внедрил“ във Велики Пре-
слав високопоставено византийско присъствие
и превърнал цар Петър в един послушен зет.

1203–1204 г.

Хрисовул/златопечатник (*chrysobolum*, χρυσόβουλον) на Калоян, с който българският цар подчинявал Българската църква на Рим; златна була (*aurea bulla*) на папа Инокентий III, с която римският първосвещеник давал титлата *rex* на българския владетел и достойнството *primas* на българския архиепископ.

- Извори: **Дуйчев.** Преписката, № 12–24 (латински текст); ЛИБИ, III, 323–346 (латински текст и български превод); Държава и църква, № 11–23 (с. 22–48: български превод); *Gesta Innocentii*: ЛИБИ, III, § LXX, 373–374; PL, CCXIV, col. CXXVI. *Acta Innocentii PP*, III, No 49, p. 253; **Дуйчев.** Преписката, № 15 (с. 43–44): хрисовул на Калоян; пак там, № 18, 20 (с. 48, 51): була на Инокентий III.
- Литература: **Божилков.** Асеновци, I, № 3, с. 47–48; История, 1, с. 445 (Ив. Божилков); **Ив. Божилков.** Цар Калоян и Латинският Запад. – В: 800 години от битката при Одрин. Сборник от статии. Шумен, 2007, 21–36.
- Коментар: Писмата, разменени между Търново, в лицето на цар Калоян, архиепископ Василий, група митрополити и княз Белота, и папа Инокентий III (1198–1216), отразяват най-значимия момент в историята на отношенията между средновековна България и Папството. Кореспонденцията започнала с писмо на папата (най-вероятно през 1199 г.: **Дуйчев.** Преписката, № I) и само за няколко години достигнала значителен брой – общо 27 писма. Инокентий III изпратил 16 писма – до цар Калоян (8), до архиепископ Василий (6), до Белота (1) и до Анаста-

сий, митрополит на Велбъжд (1). От Търново до папата били адресирани 11 писма – 5 от цар Калоян, 4 от архиепископ Василий (едно писмо се състои от две части, или по-точно от две писма, едното на царя, другото на архиепископа, съединени в регистъра – Reg. Vat. 5, f. 81^r = **Дуйчев**, № IX), 1 на княз Белота и 1 подписано от български митрополити и архиепископи.

Това обръщение на Инокентий III към българския цар е лесно обяснимо. То съвпада с началото на организираната подготовка на IV кръстоносен поход (**Villehardouin**, § 2; **Вилардуен**, § 2) и римският първосвещеник решил да привлече на своя страна България и да неутрализира един възможен противник на поклонниците. Българският цар не пропуснал да се възползва от тази възможност да установи връзки със Светия престол (**Дуйчев**, № II) с една ясна цел: да си осигури авторитета на папската институция в борбата си за надмощие и върховенство във Византийския свят. Залогът и на двете страни е бил голям: папата се надявал българите да преминат в лоното на Римската църква и така да бъде разширено влиянието на католицизма на Изток. А Калоян е искал папата да утвърди императорската му титла и патриаршеското достойнство на църковния водач на българите, т.е. традиционния византийски модел (*Imperium et Sacerdotium*). Започнал дипломатически двубой, който поне за българската средновековна история е единствен. Крайният резултат от него е извънредно интересен. Калоян е знаел, че папата не може да му даде това, което е искал, но е настоявал

за него без колебание; папата е знаел, че не може да утвърди императорското достойнство на българския владетел (за него е имало само един император, този на Свещената Римска империя на германската нация), но през цялото време давал вид, че е готов да го стори, и то без да възразява открито. Калоян издал специален хрисовул, с който подчинил Българската църква на Рим („Моето царство подписва своя златопечатник в потвърждение на това, че никога не ще отстъпи от Римската църква и от Апостолическия престол...“), а папата в замяна издал златна була, с която признавал на Калоян титлата *rex* (заедно с това и владетелски инсинии: диадема, скиптер, знаме и правото да сече монети със собствения си лик), а на архиепископ Василий достойнството *primas*. Калоян и Василий не възразили на папското решение, а го схванали като отговор на своите искания и подписали първите си писма веднага след 7–8 ноември 1204 г. (коронацията на Калоян и интронизацията на Василий) като *император* и *патриарх*. На което Инокентий III не възразил. Папата не спечелил почти нищо от това, че българите приели неговото върховенство, и преди всичко не успял да възпре Калоян от конфликт с изграждащата се Латинска империя. Калоян спечелил повече – в навечерието на войната с новите господари на Константинопол той бил единственият законен владетел с титла цар (василевс, император): позиция, която от идеологическа и политическа гледна точка му осигурявала предимство, макар и морално.

№ 11

1234–1235 г.

Годеж между Елена Асенина и Теодор Ласкарис (μνηστείας τῶν παίδων), съпроводен с договори за съюз (αἱ σπονδαὶ τῆς συμβιβάσεως) между двамата владетели; договорът (договорите – συμφωνίαι) бил потвърден с клетви (ὄρκοι) от двете страни. Последвалото възстановяване на Българската патриаршия станало чрез „императорско и синодално постановление“ (βασιλικῶ καὶ συνοδικῶ τῷ δεσπίσματι – сгннан печатлъвшѣ в текста на Синодика).

- Извори: **Acropolita**, 49, 50–51; **Scutariota**, р. 478; Борилов синодик (изд. Попруженко), § 113, с. 82–87; Борилов синодик (изд. Божилов, Тотоманова, Билярски. 156–157; 312–313. Текст и превод); Държава и църква, § 113, с. 81–83.
- Литература: **Божилев**. Асеновци, I, № 7, с. 82–84 (там е посочена старата литература); История, 1, 492–493 (Ив. Божилов); Борилов синодик (изд. Божилов, Тотоманова, Билярски. Гл. III.)
- Коментар: През пролетта на 1230 г., след победата си над Теодор Комнин, Иван II Асен завършил до голяма степен обединението на българските земи и приел титлата *цар на българи и гърци*, използвана за първи път от Симеон. За да се възстанови традиционният модел на Българското царство, оставало да се реши проблемът с Българската църква, която в 1204 г. била подчинена на Рим. Първо било възстановено йерархичното и каноническото общение с Константинополската патриаршия с утвърждаването на новия български архиепископ Йоаким. През 1234 г. император Йоан III Дука Ватаци (1222–1254), който имал нужда от съюзник

срещу Латинската империя, проводил пратеничество в Търново, където бил извършен „годеж между децата“ (μνηστείας τῶν παίδων), т.е. Елена Асенина и Теодор Ласкарис, и след това били сключени „договори за съюз“ (αἱ σπονδαὶ τῆς συμβιβάσεως) между двете царства. През 1235 г. след брака на двете царствени деца в Лампсак, с императорско и синодално решение на четиримата източни патриарси била възстановена Българската патриаршия.

№ 12

1246 г.

Договор (σπονδή) между България и Никейската империя; нов или подновяване на стария (?), но с отчитане на териториалните промени, настъпили след завоеванията на Йоан III Дука Ватаци.

- Извори: **Acropolita**, p. 78_{22–25}; **Scutariota**, p. 494.
- Литература: **Божилов**. Асеновци, I, № 19, с. 106 и бел. 14; История, 1, с. 504 (Ив. Божилов).
- Коментар: През 1246 г. в България станала смяна на престола. След неочакваната смърт на Калиман I Асен (1241–1246) – естествена или насилствена (?) – властта преминала в ръцете на Михаил II Асен и неговата майка Ирина Комнина, тъй като новият владетел бил малолетен. Никейският император Йоан III Дука Ватаци решил, че моментът е подходящ, за да предприеме военни действия срещу България (удобен предлог биха могли да бъдат евентуалните претенции за наследство от страна на снаха му Елена Асенина и сина му Теодор Ласкарис). Ромей-

ските войски без особени трудности овладели Серес и Мелник. Този бърз успех бил ключът към по-нататъшни завоевания, и то в две посоки: в Македония, където Йоан Ватаци подчинил Стоб, Велбъжд, Скопие, Велес, Прилеп, Овче поле, Просек, и в Тракия, където под никейска власт попаднали почти без съпротива Станимака (Асеновград), Цепина и градовете и селата в Родопската област (река Марица станала гранична линия). Едва тогава Йоан Ватаци решил да сключи мирен договор (... σπονδαὶ... ἐγγυονείσαν), с който утвърдил завоеванията и заявил, че ще се ограничи с тях и се задължавал да не предприема нови.

№ 13

1253 г., 15 юни

Договор между България и Дубровнишката република (вж. гл. II).

№ 14

1256 г., юни – началото на август

Договор (εἰρήνη) между България и Никейската империя, сключен с посредничеството на княз Ростислав Михайлович.

Извори:

Acropolita, 126₂₉–127₂₃; **Scutariota**, 524–525; **Μ. Νυσταζοπούλου**. Γράμμα τοῦ ἱερέως καὶ νομικοῦ τῶν παλατίων Νικήτα Καραντινοῦ πρὸς τὸν ἡγούμενον τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς Ἱοάννου τοῦ Θεολόγου. – In: Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Κ. Ὁρλάνδου. II. Αθήναι, 1966, σ. 288; **Theodori**

Ducaе Lascarіs epistolae CCVII. Ed. N. Festae. Firenze, 1898, 279–282; **Nic. Greg.**, III, 1: I.55–57.

Литература: **Божілов**. Асеновци, I, № 19, с. 108; История, I, с. 507 (Ив. Божілов).

Коментар: През 1254 г. (след 3 ноември – смъртта на император Йоан III Дука Ватаци) българите решили да си върнат загубената през 1246 г. Родопска област, преди всичко Станимака, Перушица, Кричим, Цепина, областта Ахрида (освен крепостта Маниак), Устра, Перперакион, Кривус и Ефраим; градове и крепости, населени с българи. И успели. Отговорът на новия василевс Теодор II Ласкарис (1254–1258) не закъснял и ромеите се появили в Тракия, като се установили край река Регина (‘Ρηγίνα – извира от Странджа и се влива в Марица: **P. Soustal**. Thrakē, Rodopē und Haimimontos. Wien, 1991, S. 425). Неочаквано, без военни действия, в ромейския лагер пристигнало българско пратеничество, в което главна роля играел руският княз Ростислав Михайлович, унгарско протеже и тъст на българския цар. Изненадващо българите се отказали от териториалните си придобивки, постигнати в края на 1254 г., и сключили мирен договор с Никейската империя; договор, известен като Регински или характеризиран като „позорен“ от българската историография (**Златарски**. История, III, с. 465).

№ 15

1284 г.

Договор между България и Византия (σπονδή, σπονδέω), с който било уредено положението на Георги I Тертер в България и на Иван (Йоан) III Асен във Византия.

Извори: **Pachymeres**, II, р. 573–17.

Литература: **Божилков**. Асеновци, II, № 1, с. 251; История, I, с. 538.

Коментар: В началото на 1280 г. в България се разиграло поредното действие от драмата, наречена гражданска война (започнала през 1256 г.). Цар Иван III Асен, дотогава подпомаган от своя тъст император Михаил VIII Палеолог, виждайки, че положението му в Търново ставало неудържимо, заграбил съкровищата на българските царе и през Месемврия успял да се добере до Константинопол. Българският царски престол бил овладян от Георги Тертер, болярин от българо-кумански произход. Напрежението между България и Византия продължило няколко години. През 1284 г. цар Георги I Тертер проводил пратеници при император Андроник II Палеолог, като му съобщил, че е готов да върне втората си съпруга Мария, сестра на Иван (Йоан) III Асен, да получи в замяна изпратените в Никея своя първа жена, също Мария, и сина си от този брак, Теодор Светослав, и да сключи договор с ромейската държава. Андроник II бил принуден да приеме направеното предложение и да сключи мирния договор. В резултат на това важно и за двете страни споразумение Иван (Йоан) III Асен окончателно се отказал от претенциите

си за българската царска корона и в замяна бил удостоен с титлата деспот „съгласно по-раншните споразумения с баща му“.

№ 16

1307 г., преди 2 април

Мирен договор (εἰρήνη) между България и Византия, с който било прекратено напрежението между двете страни, продължило около едно десетилетие.

Извори: **Pachymeres**, II, 628₁₁–629₆.

Литература: История, I, 546–550 (В. Гюзелев).

Коментар: През март 1304 г. българският цар Теодор Светослав, след като се почувствал спокоен за вътрешното положение на царството, започнал война срещу Византия. Основните военни действия били в Източна Тракия и Черноморието. Големият сблъсък станал на брега на река Скафида (дн. Факийска река), от който българите излезли, макар и трудно, победители. Военните действия продължили с разменени инициативи и успехи. Зимата на 1306–1307 г. била изключително тежка за ромеите. Константинопол бил обхванат от непознат дотогава глад, който предизвикал силно недоволство сред столичното население. Това принудило ромеите и лично Андроник II Палеолог да се съгласят на мир с Теодор Светослав. Според мирния договор българите запазили всички завладени по време на военните действия земи; в замяна Константинопол получил българско жито (изнесено вероятно от българските пристанища Несебър, Анхиало и

Созопол). Договорът бил скрепен според обичайната практика с брак на Теодор Светослав с Теодора Палеологина, дъщеря на Михаил IX Палеолог.

№ 17

1324 г.

Мирен договор (εἰρήνης, σπονδή) между Михаил III Шишман Асен и Андроник II Палеолог.

Извори: **Cant.** I, 187–188.

Литература: **Божилев**. Асеновци, I, № 26, с. 122 (и бел. 37: по-старата литература); История, 1, с. 564 и бел. 24 (Ив. Божилов).

Коментар: През пролетта на 1323 г., след изненадващата смърт на Георги II Тертер, българските вельможи „извикаха и обявиха за свой цар Михаил [III Шишман Асен]“. След като се справил с някои вътрешни проблеми (нахлуването на Войсил), новият цар подновил войната с Византия (1324 г.), като войските му нахлули в Източна Тракия. Мирният договор между двете страни бил сключен след размяната на пратеничества: българските боляри Гръд и Панчо пристигнали за разговори в Константинопол, а стратопедарх Андроник Палеолог и Йоан Аплисфорос били изпратени в Търново. Двете страни се споразумели за най-важните условия, поставени от Византия: българският цар се разделил със съпругата си Ана (Неда), дъщеря на покойния сръбски крал Стефан Урош II Милутин и сестра на Стефан Урош III Дечански, и взел за втора съпруга Теодора Палеологина, дъщеря

на Михаил IX Палеолог и сестра на Андроник III (преди това съпруга на българския цар Теодор Светослав). Така мирният договор бил сключен.

№ 18

13 май 1327–1328/29 г.

Мирни договори, съюзи, устни споразумения (εἰρήνης, σπονδῆ, συνθήκη, συμμαχία, ἔνωσιν) между цар Михаил III Шишман Асен и двамата императори, дядо и внук, Андроник II Палеолог и Андроник III Палеолог.

Извори: **Cant.**, I, 207–208, 288, 294–295, 298–299, 325, 328, 340–341; **Nic. Greg.**, I, 391–392, 415, 419; Chr. Byz. Brev., I, No 8, p. 78.

Литература: **Божилов**. Асеновци, I, № 26, с. 123–125; История, I, 565–566 (Ив. Божилов).

Коментар: Михаил III Асен е сред малкото български царе от времето на Второто царство, който имал добре обмислена политическа програма. Нещо повече, той се опитал да я реализира. Една от посоките на българската външна политика била Сърбия, която вече почти столетие била загърбвана от българските владетели. За тази цел царят трябвало да постави отношенията си с Византия на нова основа – още по-близко сътрудничество и взаимна помощ. Това станало чрез сключването на нов българо-византийски договор (σπονδῆ, συνθήκη, συμμαχία) с младия император Андроник III Палеолог. Датата на това споразумение е известна благодарение на една кратка хроника (информацията на Кантакузин и Григора е непълна и

неясна от хронологическа гледна точка) – 13 май 1327 г. (Chr. Byz. Brev., I, No 8: 18, p. 78). Интересното в случая е, че Йоан Кантакузин разказва за събитията с много общи фрази и размива същността на срещата между двамата владетели (Андроник III и майка му Рита-Мария, или монахиня Ксения, искали да се срещнат с Теодора, съпругата на българския цар, която не били виждали вече двадесет години). За договора той споменава по-късно – **Cant.**, I, 294–295, – когато отбелязва, че Михаил III нарушил сключения през предната година мир. Никифор Григора обаче е по-конкретен. „По това време те [Михаил Асен и Андроник Палеолог] сключили договор (συμμαχία) помежду си: единият [М. А.] да помага на [младия] василевс срещу василевса дядо [Андроник II], а другият [Андроник III] да помага на Михаил против краля на Сърбия“. Близко до това твърдение е и текстът на споменатата кратка хроника: „На 13 същия месец [май 1327] василевсът господин Андроник, внук на стария василевс, сключил съюз (ἔνωσιν) с царя на българите и негов зет Михаил, предаден пак от своя дядо“ (Chr. Byz. Brev., I, No 8: 18, p. 78).

Този съюз не продължил дълго време. Неговото прекъсване било провокирано от навлизането на гражданската война във Византия в нова фаза. Ето защо през пролетта на 1328 г. българите нахлули в земите на Империята, за да окажат помощ на стария василевс. Дори 3000 български конници се появили в Константинопол. И тогава станала ясна целта на българския цар: той искал да овладее византийската

столица и да създаде „една държава от Византион до Истър“ (**Nic. Greg.**, I, p. 415; **Божилков**. Асеновци, с. 127). Тези намерения на българите били предотвратени благодарение на бързата реакция на младия император Андроник III. Последвала среща между двамата владетели. Андроник III обвинил българския цар, че е нарушил договора и съюза от 13 май 1327 г. Кантакузин отново, съзнателно или не, прикрива разговорите и дори твърди, че Михаил III се изплашил и се оттеглил (**Cant.**, I, 298–299). Отново Григора е по-конкретен: между двамата било постигнато съгласие (устно споразумение, потвърждаващо договора от предходната година?) и българите напуснали пределите на Империята.

Съвсем наскоро след тази среща Андроник III Палеолог влязъл в Константинопол и се обявил за самостоятелен василевс – автократор. Тази важна промяна на върха на властта във византийската столица (дядото Андроник III властвал вече 46 г.!) отново катализирала действията на Михаил III Асен. През м. юни българите извършили кратък набег във Византия. Отговорът на Андроник III бил подобен: ромеите навлезли в България и дори завладели Ямбол, но бързо се оттеглили. Наскоро след това Михаил III отново нахлул във Византия (след 60 дни, или през септември). Този път той завладял Вукелон и обсадил Проватон. Андроник III излязъл насреща му и се установил на лагер край Адрианопол. След колебания и от двете страни, продължили тридесет дни, започнали разговорите за мир. Обвинени-

ята на Андроник III били очаквани: българите са нарушили мира от 1327 г. Този път Михаил III Асен заявил, че е тук, защото предявява претенции към бащиното наследство на съпругата си Теодора. Спорът не довел до приемлив резултат, особено за българския цар, и след дълго напрежение, не само политическо, но и военно, бил сключен мирен договор (τῆς εἰρήνης συνθηκῶν). Българският цар върнал Вукелон на ромеите и двамата владетели се разделили. Дали този договор не е бил задоволителен за Михаил III Асен, но съвсем скоро (в края на 1328 или началото на 1329 г.) българският цар поканил византийския василевс на нова среща. В Кримки (между Созопол и Анхиало) двамата сключили здрав и вечен мир и съюз (... σπονδὰς ἔθενετο βεβαίᾳς διὰ βίου καὶ συμμαχίαν – **Cant.**, I, 340–341).

№ 19

18 юли 1331 г.

Договор (συνθήκη, σπονδή) между Иван Александър Асен и Андроник III Палеолог.

Извори: **Cant.**, I, 469–470; **Nic. Greg.**, I, p. 488.

Литература: **Божилов**. Асеновци, I, № 33, с. 152; История, I, с. 584 (Ив. Божилов).

Коментар: През пролетта – началото на лятото на 1331 г. в Търново била извършена поредната узурпация. Иван Стефан, подкрепян от сърбите (той бил племенник на Стефан Урош III Дечански), бил отстранен и неговото място на престола било заето от Иван Александър Асен. Новият цар, след

като се утвърдил в Търново, започнал военна кампания срещу Византия. Тази стъпка – тя се превръщала в традиция за всеки нов български владетел – била наложена от обстоятелствата. През лятото на 1330 г. Андроник III Палеолог се възползвал от несигурното положение в България след смъртта на Михаил III Шишман Асен и без особени усилия завладял част от българския югоизток – Анхиало, Месемврия, Айтос, Ктения, Русокастро, Ямбол. Българският цар и предвожданияте от него войски се озовали край Русокастро. Там били или се появили и ромеите. На 17 юли 1331 г. било постигнато споразумение между двете страни, но вечерта на същия ден българският цар получил подкрепление (отряд татари) и решил, че предимството е на негова страна. На следния ден, 18 юли, българите разгромили византийската войска. По този начин Иван Александър успял да наложи своите условия за мир – връщане на загубените през предходната година земи и преди всичко сключване на брак между неговия първороден син Михаил Асен и дъщерята на Андроник III, Мария (Ирина). Бракът бил насрочен за по-късно време (Михаил и Мария-Ирина били съвсем малки) и двамата владетели се разделили с надеждата за по-продължителен мир.

№ 20

1341 г., юни-юли

Мирен договор, потвърден с клетви (σπονδῶν καὶ ὄρκων) между България и Византия, сключен след конфликта, предизвикан от присъствието на Шишман в Константинопол.

- Извори: **Cant.**, II, 19–20, 20–25, 52–58, 69.
- Литература: **P. Lemerle.** L'émirat d'Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur la geste d'Umur Pacha. Paris, 1957, p. 136 sq.; **Божилев.** Асеновци, I, № 30, с. 142–144; **Същият.** Българите – просопографски каталог, № 460, с. 361; История, 1, 589–591 (Ив. Божилев).
- Коментар: Наскоро след 15 юни 1341 г. (смъртта на император Андроник III Палеолог) в Константинопол се появил Шишман, син на Михаил III Шишман Асен, който в 1331 г. намерил убежище при татарите. Присъствието на вероятен претендент за българския престол в столицата на Империята предизвикало дипломатическата намеса на Иван Александър. Пратениците на българския цар поискали от името на своя господар да им бъде предаден Шишман, тъй като бил „неговият най-голям враг“. Иван Александър припомнял договора от 1331 г. и предложил на ромеите или да му предадат Шишман, или да се готвят за война. Казусът Шишман бил от изключително голяма важност за Империята и бил свикан синклитът, който заседавал под председателството на патриарх Йоан XIV Калека. Под настояването на великия доместик Йоан Кантакузин синклитът не само отказал да предаде Шишман на българския цар (Кантакузин развил цяла теория за отношението на ромеите към политическите бегълци, намерили убежище в Константинопол: **Божилев.** Българите, 67–68; **Същият.** Асеновци, 142–143), но също предявил ултимативно искане: или българският цар ще се откаже от искането и мирът ще бъде за-

пазен, или ако той започне пръв война, те ще му отговорят достойно. Ромеите щели да закарат с кораби Шишман и войска до Видин и по този начин да предизвикат гражданска война в България. В същото време те заплашили българския цар с намеса на Умур паша, емир на Айдън (Мала Азия).

По-нататъшните събития не са много ясни: Умур паша със своята флота се появил при устието на Дунав, а Иван Александър потеглил с войската си, но се установил на лагер край Стилбно (Сливен), на границата между двете страни. В крайна сметка били „подновени предишните договори и клетви“ и конфликтът завършил, без съдбата на Шишман да стане ясна.

№ 21

1341 (1342?)

Мирен договор (εἰρήνη, σπονδή) между цар Иван Александър Асен и претендента Йоан Кантакузин.

Извори: **Cant.**, II, 182–183.

Литература: **Божилков**. Асеновци, I, № 33, с. 153–154; История, 1, с. 592 (Ив. Божилков).

Коментар: Веднага след като започнала гражданската война във Византия (есента на 1341 г.), Иван Александър навлязъл в пределите на Империята. Но българският цар не успял да превземе Адрианопол, към който се бил устремил, и се установил край Димотика. Там изненадващо започнали разговори за мир (... περὶ εἰρήνης) с претендента Йоан Кантакузин. След трудни

преговори Иван Александър приел предложения от узурпатора договор (τὰς σπονδάς).

№ 22

1342/1343 г. (зимата)

Договор, съюз и приятелство (συνθήκη, συμμαχία и φιλία) между Иван Александър Асен и Ирина Асенина (съпруга на Йоан Кантакузин) относно съдбата на Димотика.

Извори: **Cant.**, II, 336–346; **Enveri.** Le Destān d'Umur pacha. Texte, traduction et notes par L. Melikoff-Sayar. Paris, 1954 (Bibliothèque byzantine – Documents. 2), vv. 1335–1372, p. 93–94.

Литература: **Божилев.** Асеновци, I, № 33, с. 154; II, № 15, с. 302; История, I, с. 594 (Ив. Божилев).

Коментар: През зимата на 1342/43 г. Йоан Кантакузин заедно със сръбския крал Стефан Душан воювал срещу законната власт в Константинопол (регентството начело с Анна Савойска). По същото време съпругата му Ирина Асенина трябвало да защитава основната твърдина на претендента – Димотика. Когато опасността от Константинопол станала значителна, Ирина решила да потърси помощ от Иван Александър Асен (той бил неин братовчед). В Търново пристигнали пратеници на Ирина, за да сключат договор (συνθήκας τίθεσθαι), и така българският цар щял „да им стане съюзник и приятел“ (σύμμαχον и φίλον). Както съобщава Кантакузин, сключвайки договор, и двете страни не били искрени: целта на ромеите била с помощта на българския цар да отстранят опасността, която идвала от Константино-

пол; а Иван Александър искал да се възползва от създаденото положение и да завладее Димотика. Ромеите не се поддали на натиска, а пък българите не направили нищо, за да завладеят града. В същото време Ирина намерила изход: нейният брат Мануил Асен довел на помощ Умур паша, господаря на Смирна. Турците се появили край устието на Марица (380 кораба и 29 000 моряци и бойци) и Иван Александър се оттеглил, без да е постигнал някакъв успех.

№ 23

1344 г.

Договор или съюз (ὥστε συμμαχεῖν, ἔχειν σύμμαχον) между цар Иван Александър Асен и законната власт в Константинопол.

Извори: **Cant.**, II, 406–407.

Литература: **Божилков**. Асеновци, I, № 33, с. 154–155; История, 1, с. 595 (Ив. Божилков).

Коментар: В разгара на гражданската война във Византия (1344), когато узурпаторът Йоан Кантакузин укрепил положението си и овладял голяма част от Тракия, заплашвайки подстъпите на Константинопол, императрицата-майка Анна Савойска се обърнала за помощ към Иван Александър. В замяна на исканата подкрепа българският цар поискал „градовете край Станимака и Цепина“, общо девет: Цепина, Кричим, Перушица, Света Юстина, Пловдив, Станимака, Аетос, Беаднос и Косник. В Константинопол нямали друг изход (там се надявали, че Иван Александър лесно ще бъде убеден да

воюва, тъй като турците, съюзници на Кантакузин, вече опустошавали и българските земи) и се съгласили с това искане. Така договорът бил сключен.

№ 24

1355 г., 17 август

Синодално решение (πρᾶξις συνοδική) на Константинополската патриаршия относно брачен съюз на двете владетелски фамилии и двустранен договор между Византия и България.

Извори: ММ, I, No CLXXXV, p. 432–433; PG, 152, coll. 1379–1380.

Литература: **Dölger**. Regesten, No 3046–3047; **Darrouzès**. Regestes, V, No 2381; **Божилев**. Асеновци, I, № 33, с. 157; № 43, с. 219–220; История, 1, с. 602 (Ив. Божилев).

Коментар: Синодалното решение (πρᾶξις συνοδική – Cod. Vindobonenses hist. gr. 47, f. 222v. Вж. **Darrouzès**. Le registre synodal du patriarcat byzantin au XIV^e siècle. Etude paléographique et diplomatique. Paris, 1971, p. 110, No 54) е съставено на 17 август 1335 г. (индикт 8, година 6863). На този ден, по нареждане на василевса [Йоан V Палеолог] се събрали заедно с патриарха [Калист] всички членове на синода на Константинополската патриаршия, които се намирили в столицата. Те трябвало да обсъдят брачния съюз и други членове на договора „между нашия василевс Йоан Палеолог и Иван Александър Асен, василевс на България“. Този съюз засягал Андроник Палеолог [първородния син

на Йоан V Палеолог] и Кираца [Мария], дъщеря на василевса на българите. Синодалният акт, потвърден с подписите на присъстващите, се издавал в гаранция на василевса на българите. Членовете на синода, подписали синодалния акт, подкрепили свързването на ромей и българи, което било в полза на християните и „във вреда на нечестивците“, т.е. турците. Актът е подписан от патриарх Калист и петнадесет митрополити. Очевидно отделно е бил подписан договор между двамата владетели, който обстойно е третирали политически въпроси, преди всичко турската опасност, която след 1354 г. била съвсем реална.

№ 25

1387 г., 27 май

Договор на деспот Иванко (Йоан Тертер) с Генуезката република.

Извори: **В. Гюзелев.** Политическа история на Добруджанското княжество (средата на XIV – началото на XV в.). – В: **Същият.** Очерци върху историята на българския североизток и Черноморието (края на XII – началото на XV в.). С., 1995, 127–132 (текст), 133–139 (български превод); **Ив. Божилов, В. Гюзелев.** История на Добруджа. Т. 2. Средновековие. Велико Търново, 2004, 419–422 (текст).

Литература: **В. Гюзелев.** Политическа история, 74–78; **Ив. Божилов, В. Гюзелев.** История на Добруджа, 2, 246–249 (В. Гюзелев); История, 1, с. 661 (Ив. Божилов).

Коментар: Черноморската политика на Добротица († преди 1386 г.) е била свързана с Венеция и Генуа. Нещо съвсем естествено при разположението на силите в региона. Но докато отношенията с Републиката на св. Марко били по традиция добри, то сблъсъците с генуезците били постоянни и датирани отдавна. В един генуезки акт от 20 октомври 1360 г. се говори за опасност от пиратските галери на Добротица: „... galearum [... pi]ratorum domini Dobrodicie“ (**M. Balard.** *Gênes et l’Outre-mer. II. Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzò – 1360.* Paris, 1980, No 100, p. 164). Основната грижа на наследника на Добротица, деспот Йоан Тертер – Иванко, била уреждането на отношенията с Генуа. Предварителните разговори били доведени до успешен завършек с договор, сключен на 27 май 1387 г.; договор, който сложил край на десетилетната враждебност и поставил по-нататъшните връзки между договарящите се страни на нова основа. За съжаление за кратко време. Договорът – вероятно препис от началото на 15. век – се съхранява в Archivio Segreto на град Генуа. **1.** Пратениците на деспота в Пера са били Costa и Jolpani, т.е. Коста и Чолпан (?), „отлични мъдри мъже“ (*discreti et sapientes viri*), представени като „посланици, пратеници и специални пълномощници“ (*ambassadors, nuncii et procuratores speciales*). Двамата пратеници са били снабдени с „пълномощни писма“ (*litteras patentes*). **2.** Генуа е била представена от подеста на Пера Джовани де Мецано, двама специални пратеници на дожа на Генуа и

Съвета на старейшините на Пера, общо седем души.

Съдържание. **1.** Двете страни се споразумяват за „добър и истински мир, който да трае вечно“ (ad bonam et veram pacem perpetuo duratoram). С него взаимно се опрощават миналите конфликти и нанесените вреди. **2.** Генуа поема задължение: да се държи благосклонно към Иванко и поданиците му, на каквито и генуезки земи да се намират (хора, стоки, правосъдие). Забраната важи за галерите на републиката: те не трябва да нанасят вреди на Иванко и на неговите земи.

3.1. Пратениците на деспот Йоан Тертер – Иванко обещават да се почитат и уважават всички генуезци, да се отнасят към тях благосклонно, да не се пречи на тяхната дейност... (много подробно разработена клауза). **3.2.** Благосклонно отношение към всички генуезки консули, които пребивават в земите на Иванко. **3.3.** Да се дава сметка (отчет) за всички вреди и щети, нанесени на генуезци (грабежи, кражби, насилия); важи от деня на подписването на договора (специален текст за възможните свидетели – „гърци, българи или други“). **3.4.** Иванко ще защитава всички генуезци на своите земи. И то при всички случаи, дори при възникване на положение на война между двете страни. **3.5.** Генуезките търговци да имат право от всички земи на Иванко (сегашни или които ще притежава) винаги и по всяко време да изнасят всякакви стоки и всякакви храни. **3.6.** Да не се задържат генуезци, както и членове на семействата им, наложници, незаконо-

родени деца. **3.7.** Да се бранят всички генуезци и техните вещи, където и да се намират в земите на Иванко. **3.8.** Определя се мито както за внос, така и за износ (Изключение: кораби, злато, сребро, бисери, други скъпоценности). **3.9.** В срок от два месеца от подписването на договора господин Иванко се задължава да върне имуществото на покойния Лодизий де Гоасто на неговите наследници (независимо чия собственост е станало то – на същия господин Иванко или на негови поданици). **3.10.** В срок от един месец господин Иванко да одобри постигнатия мир чрез официален документ с клетви... (*per publicum; instrumentum, cum iuramentis...*).

4. Двете страни се задължават да спазват мира; полагат се клетви над Светото писание, като Коста и Чолпан извършват това по гръцкия обичай. Мирният договор да не се нарушава под заплахата от глоба на стойност сто хиляди златни перпери по курса на Пера (следва подробно определяне на нарушенията, които подлежат на глоба). Генуа в лицето на Пера залага всички имуществена на общината, а Коста и Чолпан правят същото с имотите на Иванко – тези, които притежава сега или ще придобие.

Заклучителна част. Договорът е сключен в Пера, в двореца на подеста, „в годината от раждането на Господа хиляда триста осемдесет и седма, индикт девети според летоброенето на Пера, ден двадесет и седми на май, в часа подир три и преди девет“. Следват имената на присъстващите.

Addendum 1: Привилегиум (privilegium), или различни по тип документи (ϰρηζμω/ὀρισμός, patto, sacramento, comandamento), издавани от български царе в полза на чужди държави.

№ 1

1230 г., наскоро след м. март (?)

Дарствен документ (оризмо – ϰρηζμω), издаден от цар Иван II Асен в полза на Република Дубровник.

Извори: **Ильинский.** Грамоты, № 1, с. 13 (текст); Българската литература, 192–193 (превод на Ив. Дуйчев).

Литература: **Златарски.** История, III, 352–353, 417; **Божилков.** Асеновци, I, № 7, с. 86; История, 1, с. 490 (Ив. Божилов).

Коментар: На 9 март 1230 г. Иван II Асен разгромил Теодор Комнин Ангел и ликвидирал неговата империя. Резултатът от тази победа на българския цар бил впечатляващ: той не само разгромил една империя, но и освободил и приобщил отново към България обширни български земи, които дотогава били под ромейска власт (териториалният обхват на Българското царство в 1230 г. е описан с удивително съвпадение от византийския историк Георги Акрополит, в т.нар. Търновски надпис на Иван II Асен и от патриарх Евтимий – История, 1, 486–487). По този начин било окончателно възстановено политическото, националното и културното единение на българите отпреди 1018 г. Новите граници на Българското царство го доближили значително до най-западните предели на Балканския

полуостров и вероятно тогава българският цар е установил връзки с Дубровнишката република (идеята на В. Н. Златарски, че Иван II Асен е пребивавал в Драч-Дирахиум, т.е. дн. Дуръс, и там при него са пристигнали пратеници на Дубровник, които са си издействали „от новия [sic!] владетел предишните привилегии, които не само са били потвърдени, но и значително разширени с особена грамота, издадена в същата 1230 г.“, е много примамлива, но напълно произволна). Вероятно тогава Иван II Асен е издал специален привилегиум – оризмо (wprzmmw) (дн. в Санкт-Петербург – Библ./Архив РАН – вж. **Ильинский**. Грамоты, с. 6), с който дубровничаните („обични и всеверни гости на царството ми“) да ходят „по цялата страна на царството ми [...] навсякъде да си купуват и продават свободно, без всякаква щета...“. Документът предизвиква много голям интерес не само с отстъпеното право на дубровничани да извършват търговска дейност на територията на Българското царство, без да заплащат мито или да понасят други финансови или административни обременения, но и с обозначаването на самата територия, в която ще се извършват търговските операции. В самото начало е казано, че „това е цялата страна на царството ми“, но след това са изброени конкретни градове и области, които вероятно са групирани според географските посоки, а именно: *Бдин*, *Браничево*, *Белград* (северозапад, отвътре навън); *Търново* и цялото Загоре (тук е трудно да се разшифрова това понятие – дали става дума за цялата територия на север от Стара планина, или

за конкретна по-малка област); *Преслав, Карвунската област* (Черноморието с център Балчик); *Одрин, Димотика* (новопридобити); *Скопие, Прилеп, Девол, Арбанашката земя* (също). Какво прави впечатление? Липсите, които не са никак малко: Ловеч, Дръстър, Овеч (Провадия), Шумен, Черноморието на юг от Варна вкл.; Средец (София), Ниш; Мелник, Сяр; и накрая Филипопол-Пловдив (за българската принадлежност на големия град: **А. Данчева-Василева**. Пловдив през Средновековието IV–XIV в. С., 2009, 138–139). И възниква основателното питане: Това пропуск ли е или пък става дума за градове, които са били „затворени“ за дубровнишките търговци? Първата възможност сякаш се подкрепя от договора от 1253 г. (вж. гл. II), както и от писаното от дубровнишкия историк Я. Лукари/Лукаревич: „Rausei impetrano il traffico nel regno di Bulgaria – In questo mezzo i Rausei impetrarono il commercio di Bulgaria dal Rè Giovanni“ (Copioso ristretto degli annali di Rausa. Libri quattro. Di Giacomo di Pietro Luccari, gentiluomo Rauseo. In Venetia. Ad instantia di Antonio Leonardi, 1605, f. 36; вж. **Ив. Božilov**. Jakov Lukari i bugarska povijest. – In: Odnosi Hrvata i Bugara od X. do XIX. stoljeća s posebnim osvrtom na vrijeme Dubrovačke Republike. Zagreb, 2003, s. 128). И на двете места става дума за България – Bulgaria като обект на дубровнишката търговия, но все пак остава някакво съмнение. И накрая заслужава отново да се спомене името на Я. Лукари. Прочутият дубровничанин (той произхожда от една от най-благородните фамилии на републиката –

вж. гл. II) е първият историк, който е познавал оризмото на цар Иван II Асен – очевидно от-давна в Архива на града – и го е използвал като извор за историята на Дубровник.

№ 2

1347 (1352), 4 октомври

Дарствен документ (*privilegium*) – *sagramento, patto* u *co-mandamento*, издаден от цар Иван Александър в полза на Венеция.

Извори: Венециански документи за историята на България и българите от XII–XV в. Изд. **В. Гюзелев**. С., 2001, № 29 (с. 78–79), 30 (с. 78–81), 32 (с. 82–83), 33 (с. 82–85).

Литература: **Iv. Dujčev**. Rapporti fra Venezia e la Bulgaria nel Medioevo. – In: Venezia e il Levante fino al secolo XV. Vol. I/1. Firenze, 1973, 237–259 (спец. 254–255); **В. Гюзелев**. България и Венеция през първата половина на XIV в. – В: Българско средновековие, 85–86; **V. Gjuzelev**. Les relations bulgaro-vénitiennes durant la première moitié du XIV^e siècle. – In : Etudes historiques, 9 (1979), 39–76 (спец. с. 72); **В. Гюзелев**. „Клетва и договор на господин Александър цар на Загора, или България, с Венецианската синьория от 1346 или сключен през 1347 година“. – В: **Същият**. Средновековна България в светлината на нови извори. С., 1981, 156–186; **Божилков**. Асеновци, I, № 33, с. 156; История, 1, 600–601 (Ив. Божилов).

Коментар: По традиция българската външна политика е била здраво обвързана с Византия. Рядко по-

гледите на българските владетели отивали подалече. И все пак това се случвало. Балканската изолация на България през първата половина на 14. век била разчупена от Иван Александър. Тази първа крачка била сторена в посока към Венеция. Защо към Републиката на св. Марко? Дали защото Венеция е била традиционен враг на Византия, или заради това, че венецианците търгували с българските земи още в края на 13. век и постепенно създали свои колонии във Варна, Месемврия, Анхиало, Созопол? Накрая отношенията между двете страни били нормализирани и уредени по дипломатически път през 1346 или 1347 г. Тогава била издадена „Клетва и договор на господин императора на Загора [Иван] Александър“, потвърдена пет години по-късно със специално писмо (*privilegium*), чийто автор е „*Joanne Alexandro per la Dio gratia imperator del Zagora, de Bolgari e de Griesi*“, т.е. Йоан Александър, по Божията милост император на Загора, на българите и гърците. Писмото е написано в Никопол на 4 октомври 1352 г. и е адресирано до Андреа Дандоло, дож на Венеция (копия от привилегиума и писмото, както и техни регести се съхраняват във Венеция – в Държавния архив, Библиотека Марчана и Музея Корер). Съдържанието на дарствения документ – наречен е още и препоръчително писмо (*comandamento*) – е насочено преди всичко към пребиваването на венециански търговци в Българското царство и тяхното положение: свободен достъп (отиване и връщане), определяне на мито (3%), фиксиране на евентуалните наказателни

мерки – всеки отговаря за себе си (не може син да отговаря за баща си и баща за сина си), както и други такси, имуществени проблеми, възникнали при смърт на венециански гражданин, правото венецианците да си строят църква и ложа (*chiesa e loza*), където пожелаят.

Основният проблем, свързан с този договор, е определяне на неговия тип от дипломатическа гледна точка. Дълго време (от Ив. Сакъзов насетне) той се разглеждаше като „дарствена грамота“, докато В. Гюзелев се опита да наложи схващането, че това е двустранно споразумение: „От гледна точка на дипломатиката това определение [дарствена грамота] е неправилно и противоречи на собственото му название. [...] Договорът между цар Иван Александър и Венецианската република от втората половина на 1347 г. по форма, условия и съдържание може да бъде характеризиран като двустранен търговско-политически акт, а не като дарствена грамота“ (**В. Гюзелев.** „Клетва и договор...“, с. 156, 175). Нека да видим основателно ли е това твърдение. 1. Становището, че това е двустранно споразумение, се подкрепя единствено от титула: *Sagramento et patto*, т.е. Клетва и договор; 2. Документът е волеизявление на българския цар; липсва каквато и да било волеизява на другата страна, в случая на дожа на Венеция Андреа Дандоло (4 януари 1343 – 7 септември 1354); 3. Споразумение между двете страни по какъвто и да е въпрос няма; 4. С текста се поемат определени задължения от едната страна (в случая България) и се отстъпват права от страна на България, без да има реципрочност; 5.

Определят се правата на венецианските граждани, условията, при които живеят те и извършват своята търговска дейност; 6. Венеция не се задължава с нищо, дори и консултът във Варна Марко Лионардо. Текстът по нищо не се различава от оризмото на цар Иван II Асен (освен че по-подробно са разработени правата на венецианците) и трудно може да бъде сравнен с договора на деспот Йоан-Иванко Тертер с Генуа (вж. тук по-горе, № 25 и Add. No 1). Заключението може да бъде само едно: независимо от титула *Sagramento et patto* (да не забравяме, че до нас са стигнали преписи на документа, издаден от българския цар, и ние не познаваме неговия оригинален вид, т.е. не сме сигурни дали интитулацията не е дело на италианския преписвач), става дума за привилегиум в полза на венецианските търговци, пребиваващи в България.

Addendum 2: Възможни, неясни, несигурни договори или само следи от тях.

Както бе отбелязано вече, основната причина за слабите ни познания по един толкова важен въпрос от миналото на средновековна България, какъвто са международните договори на държавата (те са крайният резултат от всяка външнополитическа акция), е неудовлетворителното състояние на изворите, с които разполага науката. Каталогът на най-добре засвидетелстваните договори (общо 27) без съмнение е съвсем недостатъчен, за да ни даде задоволителна представа от тази гледна точка за външната политика на страната в продължение на столетия. Очевидно е, че това число се разминава с действителния брой на външните договори, които българските владетели са сключвали от края на 7. до нача-

лото на 11. век и сетне от края на 12. до края на 14. век, т.е. повече от пет столетия и половина. Изворите, преди всичко книжовните и много, много по-рядко епиграфските паметници, съдържат следи от възможни преговори, които често са завършвали с някакво споразумение. За съжаление тези следи са такива, че правят трудно възстановяването на събитията. И то под формата на регести. От една страна, поради дискуссионното тълкуване на различните текстове, а от друга, заради обема на изложението, което на места ще нарасне значително и което е по-важно, ще ни отведе в друга посока.

Ето защо тук ще си позволя това, което единствено е възможно: само да изброя онези събития от външнополитическата история на средновековна България, които са завършили или биха могли да завършат с някакъв тип двустранен договор. И така, началото на осмото столетие ни предлага първия подобен случай и той е участието на българите в отхвърлянето на арабската обсада на Константинопол (15 август 717 – 15 август 718 г.). Втората половина на 8. век е времето, когато договорите между България и Византия били безцеремонно нарушавани (предимно от император Константин V), а сключването на нови споразумения било обвързвано с много неяснота (760, 764, 774, 792...). През краткотрайното си властване кан Крум поне два пъти е предлагал мир на ромеите (през 811 и 812 г.); предложения, които очевидно не са били приети. По всяка вероятност 30-годишният мир от 816 г. е бил подновяван или допълван през 820 и 829 г. (за съжаление само епиграфска информация). Около 830–832 г. бил сключен първият мирен договор между България и Империята на франките, а през 845 и сетне през 852 г. тези отношения отново са били предмет на разговори между двете страни. През същата 852 г. били установени за първи път връзки (споразумения, съюз?) с Великоморавското княжество и била водена война с Хърватия, завършила с мир. Само десет години по-късно, през 862 бил постигнат съюз

между кан Борис и Людовик Немски. Може да се допусне, че около 947 (самостоятелното царуване на Константин V Багренородни) и 959 г. (Роман II) е бил подновен договорът от 927 г. През 968 г. Никифор II Фока, смутен от руската поява на Балканите, предложил на цар Петър два династични брака (на дъщери [?]) на българския цар с братята Василий и Константин), които без съмнение са били съпроводени с някакъв договор. През 1189–1190 г. Иван I Асен и Петър преговаряли два пъти с император Фридрих I Барбароса, който начело на кръстоносната си войска преминавал през Балканите, но разговорите вероятно не са завършили с договор. Или поне евентуалният договор не е съдържал предложенията на Асеновци. Петгодишната военна кампания на цар Калоян срещу Византия вероятно е завършила с първия мирен договор след възстановяването на Българското царство (ок. 1202 г.). Почти по същото време може би е било сключено споразумение (но не и траен и сигурен мир?) между България и Унгария (преди 11 юни 1203 г.). Серия от договори между Българското царство и Унгарското кралство са били сключени през 13. век: 1211 г. (унгарски войски помагат на цар Борил да потуши въстание във Видин и той с договор им отстъпва Браничево и Белград), 1218–1219 (споразумение между цар Иван II Асен и крал Андрей II: династически брак и връщане на загубените през 1211 г. територии), 1232/33, 1259–1260, 1261, 1265–1266... След разпадането на Византия (1204) и изграждането на Никеиската империя и епирската държава България е трябвало да установи определени отношения с тях. Още в 1207 г. цар Калоян се споразумял за съвместни военни действия с Никея срещу Латинската Константинополска империя, а между 1227 и 1230 г. Иван II Асен е сключил договор с Теодор Комнин, скрепен с брак между дъщеря на българския цар и Мануил, брат на епирския владетел. Два пъти Българското царство установявало връзки с Шарл I Анжуйски. Целта била да се организира коалиция срещу Визан-

тия (в нея участвали още Венеция, Морейското княжество, Сърбия): първия път около 1266/67, а втория през 1281 г., когато български пратеници пристигнали в Неапол. Между 1365 и 1369 г. цар Иван Александър е бил принуден да сключи споразумения с Унгария, граф Амедей Савойски, влашкия воевода Владислав Влайку и Добротица. Отношенията с турците трудно могат да бъдат проследени с подробности. Но все пак може да се твърди без колебание, че след битката при Марица (26 септември 1371 г.), която открила пътя на турците към завладяването на Балканите, цар Иван Шишман бил принуден да сключи „договор и съюз“ (σπονδάς τε ἐποήσατο καὶ συμμαχία – Лаоник Халкокондил). С този своеобразен договор българският цар се признал за васал на султана и като знак на покорството си изпратил в харема на Мурад сестра си Кера Тамара.

Този кратък обзор подсказва, макар и без желаните подробности, яснота и преди всичко документация, значително по-широк кръг от международни връзки на средновековна България. Ако в първия случай става дума само за петима партньори: на първо място, Византия (съвсем очаквано, и то тотално преобладаваща), Папството, Дубровник, Венеция, Генуа, сега в обсега на българската дипломация (условно казано) се появяват Империята на франките, Великоморавия, Хърватия, Киевска Рус, Унгария, Влашкото воеводство, Савойското графство, османските турци. Не може да не се отбележи, че България е имала и някои по-екзотични дипломатически връзки, които придават завършен вид на нейната външнополитическа история. Ето двата случая.

Около 923–924 г. цар Симеон замислил проект за съюз с арабите от Африка, по-точно с Фатимидите, господари на Северна Африка, по-късно и на Египет и Сирия. Български посланици били проводени при Убайдалах ал-Махди (909–934), за да му съобщят предложението на българския цар за съвместна обсада на Константинопол. Фатимидският халиф

приел на драго сърце стореното предложение и изпратил в Европа, заедно с българските посланици, свои представители, които трябвало да уговорят окончателните подробности на съглашението. Но на път от Африка за Европа българските и арабските пратеници били заловени от гърци в Калабрия и изпратени в Константинопол. Ромейските власти хвърлили българите в тъмница, а към арабите се отнесли любезно, надарили ги богато и ги изпратили обратно при Ал-Махди с думите: „Ромейските императори знаят по такъв начин да се отплащат на своите неприятели“. Така Симеоновият проект за военен съюз с Ал-Махди се провалил. Българският цар продължил своите усилия, но в по-друга посока. През 924 г. арабска флота, командвана от Тамал, наречен още ад-Дулафи, акостирала на византийското Егейско крайбрежие. Симеон, който се намирал със своите войски в близост до това място (Халкедон или Халкидики?), побързал да влезе във връзка с арабите и да уговори съюз срещу Византия. Дори неколцина българи отплавали с арабските кораби към Тарс за окончателни преговори. Но и този опит на цар Симеон не дал желания резултат. Литература: **M. Canard**. Arabes et Bulgares au début du X^e siècle. – Byzantion, XI (1936), 213–223 ; Vasiliev. Byzance et les Arabes, 252–253 ; **Божилков**. Цар Симеон Велики, 140–141; Българите, 178–179, № 27, 28, 29 (три миниатюри в: Scylitzes Matritensis, Vitr. 26-2: ff. 148^{r-ab}, 248^{v-a}).

Около 1276 г. царица Мария (съпругата на Константин Тих Асен) изпратила в Йерусалим някой си Йосиф Катар (неизвестен от други извори) да се срещне с тамошния православен патриарх и мамелюкския султан ад-дин Байбарс I (1260–1277). Целта на това странно пратеничество (ако се доверим на Георги Пахимер) била организирането на коалиция срещу византийския василевс Михаил VIII Палеолог. Мисията, организирана от българската царица, не постигнала желания резултат. Литература: **Pachymeres**, I, 42₇₁–42₉₁.

КРАТЪК АНАЛИЗ НА ДОГОВОРИТЕ, ВКЛЮЧЕНИ В РЕГЕСТИТЕ

2.1. Материя, третирана в договорите

Прекратяване на военните действия: № 1, 4, 5, 6, 7, 9, 12, 14, 16, 17, 18, 19; Мирен договор/споразумение без предварителни военни действия: № 3, 8, 15, 20, 21, 23; Споразумение за бъдещи действия: № 2, 13, 22, 24; Проблеми на църковната организация: № 10, 11; Търговски споразумения и привилегии: № 25, Add. 1 и 2. Какво прави впечатление при тази своеобразна типологизация? Преди всичко голямото разнообразие на проблемите и темите, които са били обект на всяко едно споразумение и съответно клаузите, включени в конкретния текст. Много рядко сред разглежданите договори има такива, които да третират ограничена материя и да са насочени към решаването на един единствен проблем: № 7, 14, 20, 21, 23 (без да сме категорични). Един внимателен прочит извежда на преден план клаузата, която регламентира брачно междудинастическо споразумение: № 8, 9, 11, 16, 17, 19, 24 (общо 7), към които трябва да бъдат добавени още 4 случая, при които сведенията за конкретния договор са непълни, неточни или неясни, а именно: 1218–1219 (брак на цар Иван II Асен с унгарската принцеса Анна), между 1227 и 1230 (брак на дъщеря на Иван II Асен с деспот Мануил Комнин), 1257–1258 (брак на Константин Тих с Ирина Ласкарина Асенина) и 1268–1269 (брак на същия български цар с Мария Палеологина. Или общо 11 случая, при които мир и проект за бъдещи действия е подкрепен с брачен династически съюз.

2.2. Тип документи

Хрисовул. През 927 г., вероятно есента, новият български цар изпратил писмо, наречено хрисовул (*χρυσόβουλλον*), до император Роман I Лакапин (вероятно и до Константин VII Багренородни?), с което го уведомявал, че е готов да сключи мир при определени условия (№ 9). През 1203–1204 г. цар Калоян след дълги преговори издал *chrysobolum* (прав. *chrysobullum*), адресиран до папа Иннокентий III, с който заявявал принадлежността на Българската църква към Рим (№ 10). Понятието хрисовул е гръцко – *χρυσόβουλον* или *χρυσόβουλλον λόγος*, част е от понятийния апарат на византийската дипломатика и означава „златна була (печат)“, т.е. документ със златен печат или златопечатно слово. Този тип документи е запазен за византийския василевс и от Империята преминава в страните от Византийския свят – и то тези, които дублират византийския държавен модел. На първо място, в България. След хрисовула (в случая това е писмо, адресирано до чужд владетел), издаден от цар Петър, документ с тази форма и наименование се среща едва в епохата на Второто българско царство: *хрисовоуль*: Вирг. 96, 97, 106, 108; Орех. 18, 43, 47; Вит. 15; *златопечатъннѣ словѣ*: Зогр. 46, 53, 61, 71; Рил. 14, 45–46, 88, 108 (**Ильинский**. Грамоты, № 2–6).

Оризмо. Между 1230 и 1241 г.: „Царството ми дава това оризмо...“ (Д(а)ва цѣрѣ мн: *ωρηζμω* си (**Ильинский**. Грамоты, № 1, с. 13, ред 1) (Add. 1,1: привилегиума на цар Иван II Асен в полза на Дубровник). Произходът на термина *оризмо* е също гръцки: *ὀρισμός*. Той обозначава тип документ, който е запазен за владетеля. Има значението на заповед, разпореждане (фр. *ordonnance*) и решава конкретен въпрос – имуществен, административен и т.н. В българската дипломатическа практика това понятие се среща само още един път. Това е Рилският хрисовул на цар Иван Шишман (1378): по *ωρηζμω* цѣрѣ мн (Рил. 91), т.е. по заповед на царството ми. В случая очевидно става дума за заповед, разпореждане на царя,

без това да означава, че тя е била в писмена форма (**Ив. Божилов**. Документи на българските царе от XIII–XIV в. – *Palaeobulgarica*, XXX, 2006, 2, 39–40).

Обет = *договор*. Под формата *обѣтъ* е засвидетелстван в договора с Дубровник (вж. гл. II, редове 52, 55, 56). Старославянското понятие *обѣтъ* има значение на обет, обещание, обричане, договор (**М. Фасмер**. Этимологический словарь русского языка. III. Москва, 1989, с. 99; Старобългарски речник. II. С., 2009, с. 50). Последното значение го доближава плътно до *ὑπόσχεσις*, който е термин от византийския дипломатически речник, твърде често близко до *ἄσφαλεια*, *ὁμολογία* (**Darrouzès**. *Registre*, 155–161) и има много широка семантика (декларация, обещание, изповедание на вярата).

Πρᾶξις συνοδική. Терминът е засвидетелстван само веднъж, и то в документ, издаден от Константинополската патриаршия (№ 24: 1355 г.). *Πρᾶξις συνοδική* заедно със *σημείωμα* и *ὑπόθεσις* се използва за обозначаване на синодалните дела. Синодалният акт – това е най-точният превод на български – има четири варианта: акт само на Светия Синод, акт само на патриарха, акт, издаден съвместно от патриарха и Синода, и акт на канцеларията (подробно у **Darrouzès**. *Registre*, 244–280). Тук очевидно става дума за третия тип.

Sagramento, patto, comandamento. Документът, издаден от цар Иван Александър (1347), в който се срещат трите понятия, е съставен от венецианец, който е използвал термини от венецианската дипломатика със значение: клетва-договор/пакт, споразумение – заповед (нареждане, разпореждане) (№ Add. 1, 2).

Stipulatio. Договорът от 1387 г., макар и на латински език, е съставен в Пера и е използвана генуезката дипломатическа терминология. В случая *stipulatio* означава не само обещание (устно), но преди всичко *договор*: *solemnibus stipulationibus*, т.е. тържествен договор.

Add. Надпис. Както видяхме, поне два пъти нашите основни извори са надписи – от 816 и 904 г. (№ 4, 7). Изсичането на надписи, които са възпроизвеждали текстове на мирни договори, е било практика поне през 9.–10. век (**Бешевлиев**. ПН2, 164–185, № 41–46). Този тип информация има преди всичко културно-историческа стойност. По няколко причини: 1. Надписът не е двустранна волеизява и не е двустранен документ; 2. Надписът в този вид няма юридическа стойност; 3. Той има информативен, пропаганден и възпоменателен характер.

2.3. Понятийна система

σπονδή – възлияние, жертвоприношение, тържествено сключен мирен договор; № 4, 5, 8, 11, 12, 15, 17, 18, 19, 20, 21.

εἰρήνη – мир, мирно споразумение, мирен договор; № 1, 4, 5, 8, 9, 14, 16, 17, 18, 21.

συνμαχία – военен съюз, военна помощ; № 18, 22, 23.

ἔνωσις – обединение, съюз; № 18.

σύμφωνος (συμφωνία) – съзвучен, хармоничен; (субст.) съгласие; № 11.

συνθήκη – споразумение, уговаряне, договор, съюз; № 5, 18, 19, 22.

ὄρκος (мн. ч. ὄρκοι) – клетва, клетвено обещание; № 20.

ὑπακούω – чувам, слушам, подчинявам се, покорявам се, полагам клетва; № 2.

φιλία – любов, обич, дружба, приятелство (това понятие има абстрактен характер (вж.), но не може да не се отбележи, че и през 9.–10. век упорито се говори за приятелите българи [φίλοι Βούλγαροι]: Тракта на Филотей (899) – Les listes de préséance byzantines des IX^e et X^e siècles. Introduction, texte, traduction et commentaire par N. Oikonomidès. Paris, 1972, p. 163¹⁸, 167¹¹, 169^{8, 13}, 177²⁶, 181¹⁵, 203^{10, 15, 18, 27, 31}, 207³⁵, 209^{1, 4, 9, 10}, 211¹⁰. Тези текстове са пренесени от Константин VII Багренородни в *De ceremoniis aulae byzantinae*) ; № 5, 8, 22.

φιλοτήσιος (φιλοτησίας) – любовен, приятелски; № 4.

διαθήκη – основното му значение е доста различно от понятията, изброени по-горе: наредба, разпореждане, но и завещание, последна воля (последните две значения са твърде разпространени във византийската дипломатика, особено сред частноправните акти). Значително по-далечно значение е „договор“. Засвидетелствано е само веднъж и е използвано от Теодор Дафнопат в словото му „За мира с българите“ (вж. № 8).

ἡσυχία – мълчание, спокойствие, мир; № 5.

ἀγάπη – обич, любов; № 5.

paх – мир, мирно споразумение; № 25.

Тоталното преобладаване на гръцките термини не е изненада. Все пак почти всичките ни извори са на гръцки език. По-интересно е тяхното разнообразие. Можем да различим една група, която е съставена от основни термини: *σπονδή*, *εἰρήνη*, *συμμαχία*, *ἔνωσις*, *συνθήκη*, *σύμφωνος*. Те се използват от почти всички византийски автори. Второстепенни понятия: *διαθήκη*, *ὄρκος*, *ὑπακούω*. Абстрактни понятия или по-скоро понятия, които отразяват състояние на духа, отколкото положение в обществото или в държавата: *ἡσυχία* – мир и спокойствие в душата, т.е. душевен мир, но и мир в обществото, между две общества или държави. Неслучайно с това понятие са характеризирани отношенията между България и Византия веднага след 863 г., т.е. след като българите са прегърнали Христовата вяра. *Φιλία*, *φιλοτήσιος*, *ἀγάπη*. И трите понятия са от емоционалната сфера и се свързват с много важни събития, като договорите от 816 и 863 г. или споразумението от 1342–1343 г. между Иван Александър и Ирина Кантакузина Асенина, което звучи много приятелски (двамата са братовчеди!), а не като договор между две държави (Ирина е само съпруга на претендент!).

Византийските автори не си позволяват да използват безразборно споменатата терминология. Напротив, те са много строги и точни в своя изказ, особено когато подбират

своя терминологичен апарат. Ще си позволя само няколко примера. № 5 (863): συνθήκη, ήσυχία, άγάπη – договор, който урежда приемането на християнството от българите; така между тях и ромеите се установява буквален, реален мир, но и душевен мир, любов и приятелство, както това е между две християнски общности. № 8 (913): πάντα εἰρηνικά, πάντα φιλία, т.е. пълен (всеобщ) мир, трайно (вечно (всеобщо) приятелство. Това състояние на двете нации, ромеи и българи, може да се постигне само със сключения през август 913 г. „здрав мир“, мир, който е бил непознат дотогава. № 13 (13 май 1327 г.): εἰρήνη (мир, вместо войната, нежелана от двете страни), σπονδή и συνθήκη (договор, с който се уреждат отношенията между двете страни), ἕνωσις (обединение на Михаил III Шишман Асен и Андроник III Палеолог) и συμμαχία, т.е. единият ще помага на другия срещу Сърбия, а първият ще окаже помощ на втория в борбата му срещу дядо му Андроник II Палеолог.

ГЛАВА II



ДОГОВОРЪТ МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И ДУБРОВНИК (15 юни 1253)

Коментар и издание

ДОГОВОР МЕЖДУ ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ И РЕПУБЛИКА ДУБРОВНИК ЗА СЪВМЕСТНИ ВОЕННИ ДЕЙСТВИЯ СРЕЩУ КРАЛСТВО СЪРБИЯ И ТЪРГОВСКИ ВРЪЗКИ МЕЖДУ ДВЕТЕ ДОГОВАРЯЩИ СЕ СТРАНИ

WBЪТЪ (ред. 52, 53, 55) 1253, 15 юни (денят на св. Вит), индикт 11
(WBЪТЪТОВАНИЕ)

1. Текстът. Документът е написан на пергамен с размери 0,80×0,51 м. Писан е с кирилица – полуустав (писмо, характерно за Дубровнишката канцелария за времето между 1250 и 1255 г. – вж.). В регестите е отбелязано: *Ragusini foedus jungunt cum Michael Asen, Bulgarorum imperatore, contra Stephanum Uroš Serbiae regem* (вж. и **Mustać**. *Dvostrani ugovor*, s. 39). Оригинал (?), или по-точно днес е единствен екземпляр, тъй като втори екземпляр е бил изпратен на българския цар. Такава е била практиката на Дубровнишката канцелария (вж. *Дипломатика*). Добре запазен; сгънат веднъж вертикално и три пъти хоризонтално. Печатите са откъснати (това е отбелязано още от Miklosich – 1858).

Съхраняван е на първо време в общината, а след 1278 г., когато е започнал да се формира Архивът на републиката, е бил предаден в него. Последен го е видял Ю. Рести – първите десетилетия на 18. век (**Resti**. *Chronica Ragusina*, 91–92; **Божилков**. Юний Рести, 112–113). На 5 срещу 6 май 1817 г. в Архива избухнал пожар. И на 31 май с.г. княз Метерник се разпоредил много документи да бъдат пренесени във Виена, сред които и Договорът от 1253 г. През 1818 г. документът вече е бил в Staats-Haus und Hofarchiv. В 1920 г. съгласно Сенжерменския мирен договор Австрия е трябвало да върне всички дубровнишки документи на новото Кралство на сърби, хървати и словенци (от 1929 г. – Кралство Югославия). Още през същата година договорът е бил върнат и е останал в Белград. Но през 1941 г. заедно с други документи отново е бил отнесен във Виена. Според Парижкия договор от 1946 г. той е върнат в Югославия (1949). Днес договорът се намира в Държавния архив в Дубровник. Сигн.: *Acta et diplomata XIII st.* – № 215 (**Mustać**. *Dvostrani ugovor*, 39–40).

2. Издание. **Свещ. Карано-Твртковић**. Споменици српске, 1840, с. 16 (недостъпно; вж. **Ильинский**. Грамоты, с. 159); **P. Šafařík**. *Památky dřevniho pisemnictvi Jihoslovanů*. Praha, 1851, 16–20 (второ издание: v Praze, 1873); **F. Miklosich**. *Monumenta serbice spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*. Vindobonae, 1858, № XLI, p. 35–40; CD, IV, № 462, p. 528–533; **Ильинский**. Грамоты, 155–159; **Љ. Стојановић**. Старе српске повеле и писма. I/1. Београд, 1929, № 791, с. 206–212.

Преводи. **В. Априлов**. Болгарские грамоты, собранные, переведенные на русский язык и объясненными... Одесса, 1845, 64–71 (по изданието на Карано-Твртковић); **Ив. Дуйчев**. Из старата българска книжина. II. С., 1944, 47–54 (по изданието на Ильинский).

Очевидно първите трима издатели са работили с оригинала, който е бил във Виена (за Карано-Твртковић нямам сведения, а за Шафарик и Миклошич няма никакви съмнения).

Т. Смичиклас вероятно е познавал оригинала; неговото издание (CD, IV, № 462) се различава от предходните: развързани са всички съкращения и са внесени поправки в изписването на имената. За своето издание Г. Илински е използвал снимка, която му е доставил В. Ягич (вж. с. 159, бел.). Л. Стоянович не е виждал документа – той твърди, че е откъснат печатът (следите ясно говорят за два печата – така както е в текста), и което е по-важно, писаното от него е странно и невярно: „Оригиналът е бил в Бечкия (Виенския) архив, но не е върнат в Белград (sic!)“. Сравнението с текста, публикуван от Г. Илински, показва, че той е първоизворът за неговото издание. Моето издание е направено въз основа на документа, който е в Държавния архив – Дубровник (вж. по-горе) и снимка в размер 1:1.

3. Анализ. В името на Иисус Христос в годината на неговото възплъщение 1253, месец юни, в деня на свети Вит (15), индикт 11 (1). За да съществува чисто приятелство и любов, така както е било за първи път между царството на цялата българска и гръцка земя на Иван Осен (Асен) и общината на славния град Дубровник, и още повече да расте в любов и истина, както ти пожела това, великият и верният в Христа Бога цар и самодържец на цялата българска земя Михаил Асен (1–4). Аз, Георги Марсили, по повеля на венецианския дож княз на преславния град Дубровник, и всички съдии и съветници, верни приятели на царството ти, тъй като отдавна желяхме да имаме любов с царството ти, кълнем се в Бога и в светото евангелие и в светата дева Мария, неговата майка, и в честния животворен кръст, в светите апостоли Марко, Матей, Лука и Йоан, и в светите мъченици Власий, Лаврентий, Петър и Андрей, и обещаваме пред твоето велико царство да бъдем против злотворството на неверния крал Урош, неговия брат, рода му и всички, които живеят в неговото кралство (4–9). Ако твоето царство приеме някои от тях за приятели, то те да бъдат и наши приятели. Ако Урош

или някой от гореказаните от неговия род бъде враг на Дубровник, да бъде враг и на твоето царство. Ако Бог помогне на твоето свето царство да изгони Урош, брат му Владислав, други от техния род или други власти от сръбските земи и те прибягнат в Дубровник, ние да не приемем нито тях, нито тяхното слово, а да им пречим колкото можем. Твоето свето царство да не сключва мир с Урош без наше съгласие, а нас да не ни оставя и ние да сключим мир с него. Така твоето царство да бъде още повече срещу Урош, неговия род и този, който би дошъл на престола след него; и заедно с него да има война и мир срещу тях, през живота на твоето царство и през нашия живот. На твоето свето царство ще дадем помощ според нашата мощ по крайбрежието, по море и по суша. Ако Бог помогне на твоето царство и ти завладееш Рашката земя, а пък нам Бог помогне да завладеем всички градове и крепости по крайбрежието, подчинени на рашкия престол, да ги предадем на твоето царство или на изпратения от тебе човек. Когато узнаем, че твоето царство е навлязло в сръбската земя, най-късно две седмици след това с цялата си мощ и сила да се отправим по море против крайбрежните градове; с толкова люде, колкото имаме, но като оставим необходимите хора да пазят дубровнишкия град. И ако Урош или неговият брат Владислав, или някой друг от неговия род, или властел би пожелал да ни вреди, тогава твоето царство да ни помага според своята мощ против тях (9–21).

Людете и търговците от светото ти царство и от [земята на] севастократора, зетя на твоето царство, ако дойдат в Дубровник със своето имущество, да бъдат пазени и закрияни подобно на дубровничаните. Да пребивават в Дубровник по своя воля [т.е. колкото време пожелаят], да си направят тържище, да продават и купуват без всякаква дан или друга щета; да не им се взима никаква дан: нито на врати [т.е. градските порти], нито на мост, нито на брод, нито на път; да купуват всякаква стока, която им е необходима: злато, сре-

бро, дрехи, златни тъкани или всичко друго, освен пшеница, която не може да се изнася от града без повеля на княза. Така също людете и търговците на Дубровник, които идват в земята на светото ти царство и в земята на зетя на твоето царство, севастократор Петър, да могат да купуват и продават по своя воля всякаква стока; да не им се взема мито или някаква дан, нито в града, нито на събор [панаир], нито в села на търговци, нито на мостове, нито на реки, нито на пътищата. Да бъдат свободни, където и да се намират, да пребивават по своя воля, да се движат от едно място на друго, да бъдат пазени и закриляни, те и тяхното имущество (21–28).

Ако някой човек или търговец на твоето царство или на севастократор Петър намери смъртта си в Дубровнишкото княжество, със завещание или без завещание и без придружители, разпореждаме цялото имущество на този покойник да бъде описано и по-късно да бъде предадено, без да се загуби нищо. Същото да бъде и с дубровнишките люде и търговци в земята на твоето царство и в земите на високия севастократор Петър (29–33). Ако людете на твоето царство и на високия севастократор Петър имат някакво обвинение срещу човек от Дубровнишкото княжество, ние се задължаваме да организираме съд без съдебни разноски и без данък, според нашия закон. Същата справедливост да бъде извършена и към нашите люде в земите на твоето царство и [в земите] на севастократор Петър, според закона на вашето свето царство и на севастократор Петър. Никакво поръчителство между твоето царство и нас да няма, докато не се въздаде справедливост (33–36).

Ако Бог помогне на твоето царство да завладееш сръбската земя, отношенията на Дубровник с всички сръбски и крайморски земи да бъдат уредени с помощта на закона, който Дубровник е имал с тях [сърбите] отпреди петнадесет години. Никой да не създава неприязън между светото ти царство и нашия град, а да расте любовта между нас. Искаме

да отбележим онези владения, които Бог ще помогне да бъдат завоювани от твоето височество (36–41). Гореказаните дядови земи [следва подробно изброяване]. Всички казани земи, села и владения, които от върха на казаните височини слизат до морето, всички са наша дедовина (41–46). Твоето царство да поддържа съществуващия закон за солта, добива на между Дрин и Неретва, според който митото да се взема в Дубровник; половината от печалбата от солта, продавана на рашките люде, да получава твоето царство, а другата половина да бъде за Дубровнишката община (46–48). Ако Бог помогне на твоето царство да завладее всички крайбрежни градове, Нашата света майка, Църквата, да владее онова, което е владяла по всички градове и по суша – епископии, манастири, църкви, попове, да ги притежава свободно, както е било от стари времена и така, както е записано в старите книги (48–51).

Ние, общината на Дубровник, се задължаваме всички князе, които с времето ще бъдат, да се заклеват да спазват това обещание [обет = договор] през времето на своето князуване. И ако ние престъпим тази клетва, да ни съди Бог; и тази клетва както на този свят, така и на онзи ние и нашите деца да имаме запрета и гнева от римския папа навеки. Всичко писано по-горе да го имаме и да го пазим, така както пазим клетвата и почитта, които оказваме на господин дожа на Венецианската община. Докато съществува твоето свето царство, и ние. Обещанието [договорът] е подпечатано с печата на общината и на Георги Марсили, княз на Дубровник (51–55). Следват имената на заклелите се (56–77): славният властел Марсили Георги, Дубровнишки княз, съдии (5), съветници от Малкия съвет (6), съветници от намаления съвет (6), общински съветници (3), общински застъпници (3), градски застъпници (2), онези, които държат имуществото на „Света Богородица“ (2), съветници от Големия съвет (71) и банът на княза (1). Или общо 100 души.

4. Бележки

4.1. Причини за сключването на договора. В самото начало на договора е казано, че той се сключва, „за да бъде чисто приятелството и стореното с чиста любов“, така както е било преди, при Иван II Асен и Дубровнишката община (българският цар нарича дубровничани „всеверни“, „всеверни и любовни“, т.е. обичани гости на царството ми: **Ильинский**. Грамоты, № 1, с. 131, 10); така както желае това и Михаил Асен. Позицията на Георги Марсили, княз на Дубровник и на цялата община, не е по-различна: отдавна жадуваме „да имаме любов (любовь) с царството ти“. Тук, разбира се, имаме смес от трафаретни изрази, някои от които са част от дубровнишката дипломатика (Урош I говори за Георги Марсили като *любовномъ сн прнсномъ кнезъ*: CD, IV, № 464, р. 534) и позоваване на минали взаимоотношения, с имплицитно споменаване на привилегиума, издаден от Иван II Асен (Нито съставителят на документа е знаел за опустошителните действия на цар Самуил в областта на Дубровник [около 997–999 г.], нито пък тяхното упоменаване е било уместно: **V. Mošin**. *Ljetopis popa Dukljanina*. Latinski tekst sa hrvatskim prijevodom i „Hrvatska kronika“. Zagreb, 1950, s. 80; История, I, с. 322; **Iv. Prlender**. *Dubrovnik i car Samuilo*. – *Odnosi*, 31–35). Дали това са били първите връзки между Българското царство и Дубровник? Някога В. Н. Златарски не се поколеба да напише: „Все по това време [1230] и дубровничаните, подобно на светогорските монаси, не пропуснали да използват пристигането на Иван Асен II в Драч [sic!] и поради търговията си с Драч и околностите му да си издействат от новия владетел [sic!] предишните привилегии, които не само били потвърдени, но и значително разширени с особена грамота, издадена в същата 1230 г.“ (**Златарски**. История, III, с. 352). Много съблазнително твърдение, но напълно произволно! Няма никакви основания за него. Едва ли би могло да се допусне, че връзките на България с Дубровник преди 1218 г. са били толкова

важни (особено за първите трима Асеновци), за да се стигне до издаването на подобни документи. Разбира се, не може да се пропусне още един безспорен факт: ако е имало подобни документи, в Дубровник не биха пропуснали да се позоват на тях. И тъкмо поради това те са припомнили привилегиума от 1230 г. Иван II Асен също не би пренебрегнал подобни документи на своите предходници и би се позовал на тях в своето оризмо. Тъй като такива документи не са съществували, той е започнал отношенията си с Дубровник отначало и на чисто.

Няма съмнение, че договорът от 1253 г. е израз на желание от страна на Дубровник за утвърждаване на привилегиума от 1230 г. и неговото разширяване, преди всичко подробно разработване на текстове, които третират правата на дубровнишките търговци и условията, в които те е трябвало да вършат своята работа (нещо, което липсва в оризмото от 1230 г.). В същото време се изразява – за разлика от 1230 г. – реципрочност: появата на български търговци в Дубровник, или по-точно, предвиждала се е такава възможност. За която не знаем дали се е превърнала в действителност.

Разширяването на възможностите за търговия между България и Дубровник е било много важен мотив за сключването на двустранен договор. Но търговските клаузи са поставени на второ място в документа. Тъй като на преден план е изведена политиката. Така се появява другата или основната причина за подготовката и сключването на договора срещу „злотворството на неверника Урош“, на неговия брат [Стефан Владислав – вж. 4.5. Просопография] и целия му род, против „всички, които живеят в неговата земя“, т.е. Сръбското кралство (редове 7–8). Дубровник с основание е виждал във все по-укрепващата Сърбия на Неманичите опасен съсед и още по-опасен враг (комплексът на малкия от големия). Първият договор, който гарантирал спокойствието на дубровничани със сключването на мир (расе fecerunt), бил постигнат още през 1186 г. след неуспешните опити на великия жупан Не-

маня и братята му Мирослав и Страцимир да овладеят града (CD, II, № 196, р. 201–202). След това отношенията са били променливи, но опасността оставала. Страхът на дубровничани, че техният град може да бъде завладян, се засилил особено при Урош I (1243–1276) (Наистина мирният договор с Неманичите е бил сключен „in curia domini gloriosissimi regis Wilhelmi“ (CD, II, № 196, р. 201), т.е. дубровничани са признавали върховенството на южноиталианските нормани, а след 1205 г. – върховенството на Венеция, но това не е носело необходимата сигурност. И Дубровник е намерил съюзник в лицето на България (**Resti**. *Chronica ragusina*, р. 92: „... unirsi in confederazione“ [България и Дубровник]. Въпросът, който неизбежно се появява и изисква отговор, е: Защо България се е съгласила да подготви и да започне война срещу Сърбия? Липсата на извори прави отговора труден, за да не кажа невъзможен. Твърдението на В. Н. Златарски (История, III, с. 437), че Сърбия е участвала (?) във война заедно с Унгария срещу България, е неоснователно. След възстановяването на Българското царство (1186) Асеновци не са имали военен конфликт със Сърбия. Дори някои съвременни учени не се колебаят да нарекат Иван II Асен „Lord of the Serbia“ (т.е. сюзерен на Сърбия: **D. M. Nicol**. *The Despotate of Epiros*. Oxford, 1957, р. 123), след като неговият зет Стефан Владислав станал крал на Сърбия (1234–1243). Дали в Търново са се решили на война срещу Сръбското кралство, след като „българското протезе“ е било отстранено от престола от по-малкия си брат Урош I? Или пък българите са искали да компенсират териториалните загуби, понесени от Никея (1246), с разширение на царството в посока на запад? Трудно е да се намери вярното обяснение, защото отново трябва да кажа, че извори липсват. Факт е обаче, че на 15 юни 1253 г. България изразила готовност да воюва срещу Сърбия с помощта на Дубровник по крайбрежието на Адриатика.

Договорът, сключен на 15 юни 1253 г., не бил проект, чието изпълнение оставало за необозримо бъдеще. Още през следващата 1254 г. български войски нахлули в Сърбия и стигнали до Бело поле, по течението на р. Лим, и опожарили църквата „Св. св. Петър и Павел“ (най-късно юли – началото на август). Това са сведенията. Съвсем недостатъчни, за да се разкрият по-подробно действията на българите (**Ст. Станојевић**, Догађаји 1253 и 1254 г. – Глас СКА, 164 [1935], 191–198, спец. 195–196; История, 1, с. 505; Историја, 1, с. 348). Но следващата стъпка е добре позната. През годината 6762, т.е. 1254, индикт 12, на 23 август дубровничани сключили споразумение с крал Урош I (CD, VI, № 495, р. 567–568; **Ст. Станојевић**, с. 195). Дали Дубровник е нарушил съюзния договор от 15 юни 1253, който е забранявал сключването на сепаративен мир, или тази стъпка е била сторена със съгласието на българския цар, не може да се каже. Липсват документи, а в запазените липсват сведения за подобно съгласувано решение. Но няма съмнение, че след 23 август 1254 г. Дубровник вече не е бил страна по договора (?) или поне не е бил участник в каквито и да било военни действия срещу Сърбия. Очевидно българите също са прекратили своята военна кампания, която се изразила в едно нахлуване в сръбските земи. Но дали отношенията между двете страни са били регламентирани с мирен договор, не може да се каже. Факт е, че към края на 1254 г. (след 3 ноември: тогава починал император Йоан III Дука Ватаци) или най-късно в началото на 1255 г. вниманието на България било изцяло ангажирано с Никея (История, 1, 505–506) и за нея е било по-добре да има мир по западната си граница.

4.2. Дипломатика. Къде е съставен договорът (както вече бе посочен: *уътъ, уътътованье*, което в този случай има смисъл на договор)? За съжаление в самия текст липсва посочване на мястото, каквото срещаме в други дубровнишки документи: *in curia domini gloriosissimi regis Wilhelmi*“ (CD, II,

№ 196, р. 201–202); „in curia Raguseorum, residente Bernardo archiepiscopo...“ (ibidem, № 230, р. 246 [II90]). Съдържанието на договора или по-точно неговата композиция (изявления от името на княза, клетви, печати...) подсказва недвусмислено, че текстът е съставен и написан в Дубровник.

Тази констатация – в нея едва ли трябва да се съмняваме – поражда ново питане: съществували ли са в Дубровник условия за съставянето на подобен текст на славянски език? Отдавна е известно, че в Дубровник е имало „славянска канцелария“, която е функционирала столетия наред (**Hercigonja**. *Tropismena*, 120–121). Проблемът за езика – „хърватски“ или „сръбски“ (Г. Чермошник – 1952) – отдавна е отшумял. В канцеларията на Дубровник е бил използван „говорим хърватски“, „народен хърватски“ и е било писано на кирилица – хърватско-босанска или още *босанчица*. За първата половина на 13. век (1200–1254) в Архива на града има 17 документа на кирилица, 10 от които са съставени в самия град. Балканските владетели само са подписвали съответния документ (договор на Дубровник със Сърбия от 1186 г.: подписи на великия жупан Неманя и брат му княз Мирослав – CD, II, № 196, р. 202; договор с княза на Хум Мирослав от 1190 г. – сигнум (кръстен знак) на княза – CD, II, № 230, р. 247) или пък са потвърждавали сключения договор с писмено изразено съгласие. За състоянието на славянската канцелария са полагали специални грижи. Има сведения, че в края на 14. век (1395) е бил ангажиран *Никола Българина* (Nicolaus Bulgarus) като *magister litterarum pro docendo in Ragusio puero litteras Sclavicas*, т.е. майстор [учител] по граматика за децата на Рагуза (Дубровник) на славянски букви (писменост) (**Hercigonja**. *Tropismena*, р. 121; **Krekić**. *Dubrovnik*, р. 118).

В нашия документ няма указания за писача на договора, каквито се срещат в други документи („Аз, Радослав, дяк на бана, писах...“: CD, II, № 221, р. 237; „Quod scriptum ego Marinus et Ragusii communis notarius...“: ibidem, № 230,

р. 246). Финалната фраза на договора от 1253 г. сочи Мартол Гулеривич, бан на княза, като човек, който е трябвало да пази документа (редове 76–77). И толкова. За щастие има достатъчно сведения за прочутия дубровнишки нотариий *Паскал*, заемал тази длъжност от 1228 до 1266 г. (според някои и след това). Той е автор на стотина латински акта („Ego presbiter Pascalis et communis Ragusii notarius iuratus, scriptor sum et testis...“: CD, Suppl. 1, № 115, р. 153 – 15 декември 1251; CD, IV, № 494, р. 567 – 23 юли 1254) и на кирилски акти, последният от които датира от 1254 г. Той е най-изявеният писар на кирилица и поставя основите на „полуминускула и късния минускул“ на Дубровнишката канцелария, която под негово ръководство е била много важен културен център. Няма никакво съмнение, че Паскал е написал договора от 1253 г. Защо не е отбелязал това – не може да се отговори. Може би е липсвала традицията на латинските акти? (**J. Vrana**. Tko je pisao najstarije dubrovačke ćirilske isprave. – Slovo, 6–8, 1957, 311–334; **Hercigonja**. Tropismena, 119–123, спец. 120–121; **Mustać**. Dvostrani ugovor, s. 43).

Неоснователно се поставя въпросът: *оригинал* или *препис* е договорът от 1253 г. „В препис е достигнал до наши дни договорът, който през юни 1253 г. е бил сключен от името на наследника на Иван Асен II, цар Михаил Асен (1246–1256), и Дубровнишката република...“ (**Ив. Дуйчев**. Рилската грамота на цар Иван Шишман от 1378. С., 1986, с. 18. Неоснователно е писаното от него, че сред документите на българските владетели (sic!) „не трябва да се забравя и договорната грамота за спогодбата между цар Михаил II Асен и Дубровнишката република, сключена през юний 1253 г.“ – **Дуйчев**. Преписката, с. 7, бел. 4). Това е двустранен договор, или по-точно договор с двустранно волеизявление, който е изработен в Дубровник според принципите на Дубровнишката канцелария. Вероятно втори идентичен екземпляр (във всеки случай заверен?) е изпратен в Търново, за да бъде утвърден

от българския цар. За съжаление той не се е запазил, а същата съдба е имало и писмото, с което цар Михаил Асен (или упълномощеният от него севастократор Петър?) е уведомил Дубровнишката община, че приема договора.

Върху документа – според традицията – не са положени подписи, а само са изброени имената на дубровничаните, ангажирани с него, общо 100 имена (вж. по-горе *Анализ*, както и текста). Най-близо до нашия документ е договорът за мир на Дубровник с хумския княз Мирослав, където са изброени 60 имена на дубровничани (CD, II, № 230). В замяна на липсата на подписи, договорът е бил снабден с два печата – един на княз Георги Марсили и един на общината. За съжаление няма сведения, кога са били откъснати печатите (Рести, единственият, който е използвал договора до пренасянето му във Виена, не пише нищо за външния му вид: **Resti**. *Chronica Ragusina*, 91–92), но днес върху долното поле на документа много добре личат две групи с по четири дупки всяка, разположени ромбовидно, през които са преминавали шнуровете, на които са били окачени печатите.

Договорът от 1253 г. има най-общите белези на дубровнишката дипломатика. И това е така, тъй като всеки един подобен документ, съставен от Дубровнишката община, третира, общо взето, различна материя. Или казано по друг начин, структурата и формата на документа са функция на неговото съдържание. И така, както е обичайно, текстът започва с *оренга* (прооѓиџов на гръцките акти), в която са включени датата и мотивите за сключването на договора (ред. 1–9). Следва най-обширната и основна част от документа: *expositio* или *narratio* (ред. 9–51). Тук много подробно се излага съдържанието на документа, разпределено на две части и няколко допълнителни текста, които имат характера на своеобразни анекси. Първата част обхваща споразумение между България и Дубровник за бъдещи съвместни военни действия срещу Сърбия. Прави впечатление много точното формулиране на

позициите на двете страни по договора: позицията на едната спрямо Урош I определя и отношението на другата към сръбския владетел; ясно са посочени задълженията на двете страни, като се отчитат по-големите възможности на Българското царство, както и по-големите ползи за България при една бъдеща победа над общия противник. Втората част, която съдържа търговски клаузи, е съставена с пълна реципрочност: правата на българските и на дубровнишките търговци са напълно изравнени. Дубровник е включил два специални текста: безусловното запазване на „дедовите земи“ и техните граници (вж. 4.4. *Топография*) и позицията на Дубровнишката църква, преди всичко състоянието на нейните епархии (подробно у: **I. Prlender**. *Crkva i država u srednjovjekovnom Dubrovniku* – под печат). Особен текст е посветен на един много важен за републиката и региона въпрос: търговията със сол (вж. **М. Гецић**. *Дубровачка трговља сољу у XIV веку*. – Зборник Философског факултета (Београд), књ. 3, 1950, 95–173). Запазва се законът за митото върху солта и общият принцип на разпределение на печалбата, но българският цар заема мястото на сръбския крал и в бъдеще ще получава половината от доходите.

Документът завършва, каквато е била практиката, с *Dispositio* (ред. 51–55: всички бъдещи дубровнишки князе ще се заклеват, за да спазват договора) и *Sanctio* (ред. 55–56: всеки, който наруши договора, ще бъде изложен на гнева на римския папа).

Остава един много важен въпрос, който не е поставен експлицитно в договора от 1253 г., а и в серия други дубровнишки документи липсва подобна материя, но той съществува. Става дума за продължителност на действие на постигнатото споразумение. Нито едната, нито другата страна се обвързала с конкретен срок. Но указания не липсват. Дубровничани се заклеват: „Ще бъдем с твоето свето царство“ [Михаил Асен], против Урош и неговия род, както и против

този, който ще дойде на неговия престол; и това да бъде „през живота на твоето царство и нашия“ [Георги Марсили] (ред. 14–15). И още: всички князе, които с времето ще бъдат в Дубровник, да се кълнат и да спазват договора (ред. 51–52).

Какво означават тези задължения, които поемат и двете договарящи се страни, но особено Дубровник (втория текст)? Безсрочен договор? Едва ли! Най-вероятно още през есента на 1254 г. действието на политическите клаузи и на всички добавки, които са произтичали от тях, е било преустановено. Дали това е станало с взаимното съгласие или едностранно, трудно може да се каже (все пак да припомним: на 23 август 1254 г. Дубровник е сключил договор с Урош I: CD, IV, № 495, както и тук по-горе). Може ли да се приеме, че търговските текстове са продължили своето действие (все пак за това се е искало съгласието и на двете страни)? Между България и Сърбия политическо и особено военно напрежение не е имало чак до 1330 г. и това е създавало нормални условия за движение по пътищата. Условие, без което търговията трудно би съществувала.

4.3. Дубровнишка администрация и фискална терминология. Без да навлизам в подробности – това не е целта на моята работа, – ще се спра съвсем бегло на институциите, които се споменават в договора.

Veliko vijeće (*Consilium majus*). Има сигнали, че през 11. век е съществувала своеобразна народна скупщина, т.е. събрание на всички граждани на Дубровник. Член на Великото вече (съвет) е можел да бъде всеки гражданин на Дубровник, навършил 20, а след 1348 г. – 18 години. Имало е разнообразни функции – промяна в съществуващите закони и приемане на нови; проблеми, свързани с търговията с хранителни продукти, с финансите и вътрешната политика. Съветът е можел да делегира част от правомощията си на Малкото вече (понякога само разширено със седмина *sapientis*). Във Великото вече са участвали всички власти.

Vijeće umaljenih (Consilium ragatorum). Негови членове са били 33 възрастни и известни власти (14. век). Към състава му принадлежали и членовете на Малкото вече от предходната година (Сенат). Функции: проблеми на вътрешната политика, понякога и на дипломатията.

Malo vijeće (Consilium minus или Consilium parvum). Преди всичко изпълнителен орган – търговски и полицейски дела, регулирало е стражарската служба; назначавало е *tutores*, *salinarii*, *scribani* на търговските кораби; давало на откуп митниците. Състояло се е от шестима *consilarii* и петима *iudices maioris curiae* (или просто *iudices*). Малкото вече е работило под председателството на княза. Само един представител на определена фамилия е можел да бъде член на Малкото вече по време на един негов мандат.

Prci općinski (*prc* – *parac* – ‘защитник’) или *advocatores* (*advocati*) *curiae maioris*, т.е. защитници или застъпници пред *curiae maior*. Общо 4.

Prci gradci: *advocatores curiae minoris* (2).

Advocatores communis: общо 3, които застъпвали интересите на общината.

Knez (*comes*). От 1205 до 1348 г. е бил назначаван от Венеция. Времетраенето на неговия мандат е две години. Князът е полагал клетва по дубровнишкия закон. Той е назначавал *iudices* и *consilarii* в Малкото вече. След Задарския мир през 1358 г., т.е. след отпадането на венецианското върховенство, князът се избирал измежду дубровнишките граждани, а кралят (Людовик-Лайош Анжуйски) го одобрявал. Още на следващата година (1359) настъпила промяната: князът се избирал от дубровничани без одобрението на краля (*Povijest Hrvata*, 1, s. 229).

Ban (от 13. век насетне) или *vicarius comitis*, *socius comitis*; своеобразен заместник на княза, който до 1358 г. бил назначаван от Венеция.

Литература: **K. Vojnović.** O državnom ustrojstvu republike dubrovačke. – Rad Jugoslovenske Akademije znanosti i umetnosti, CIII (1891), 24–67; Sudbeno ustrojstvo republike dubrovačke. – Rad, CV, 1–48; CVIII, 99–181; CXIV, 159–220; CXV, 1–36, 191–210 (1891–1893); **Манкен.** Дубровачки патрицијат, 32–40; **Krekić.** Dubrovnik, p. 17. Не мога да не отбележа краткото, но много ясно описание на дубровнишките институции, което намираме у: **Luccari.** Copioso ristretto, 154–174.

Фискалната терминология на договора се състои от едно понятие – кумерекъ (кзмеръкъ сольски – ред. 46 и 48). Терминът е латински – commercium, гр. κομμέρκιον. Широко разпространен във Византия. Използва се във фискалната система на Империята, преди всичко за митнически вземания. Служителите, заети със събирането на тези такси, са наричани комеркиарии, а самата институция – ἀποθήκη (ἀποθήκη τῶν βασιλικῶν κομμερκίων). Основният митнически пункт на Империята се е намирал в Абидос (**H. Antoniadis-Bibicou.** Recherches sur les douanes à Byzance. Paris, 1963; **G. Zakos and A. Veglery.** Byzantine Lead Seals. I/1. Basel, 1972, 129–210; **M. Hendy.** Studies in the Byzantine Monetary Economy, ca. 300–1450. Cambridge, Cambridge University Press, 1985, 626–634, 654–662). В българските документи понятието *кумерк* се среща само два пъти. Първия път в привилегиума (ωρηγμω) в полза на Дубровник, издаден от Иван II Асен (**Ильинский.** Грамоты, № 1, с. 13, ред 11: кзмеркн). Смисълът му е съвсем ясен: става дума за освобождаване на дубровничани, търгуващи в земите на Българското царство, от мита (преводът на Ив. Дуйчев с „търговски закон“ е много общ). Втория път терминът е засвидетелстван в Рилския хрисовул на цар Иван Шишман (1378): „да не му се взема кумерк“ (на манастирски човек: **Ильинский.** Грамоты, № 5, ред 74; **Ив. Дуйчев.** Рилската грамота на цар Иван Шишман от 1378 година. С., 1986, с. 53 и 57 – текст и превод).

4.4. Топография. 1. Земите на севастократор Петър: „в земите на зетя на светото ти царство Петър севастократор“ (ред. 26, 32, 35: към него се отнася и изразът „люде и търговци на [високия] севастократор Петър“, т.е. от земите на – ред. 22, 29, 33). Много интересна формулировка, чийто първоизвор очевидно е български, и то направена лично от севастократора, ако приемем, че той е посетил Дубровник и е водил преговори за сключването на договора. Проблемът с локализацията на Петровите земи не би могъл да се реши, без да бъде идентифицирана личността на севастократора (за това вж. тук 4.5. Просопография. 1).

2. Границите на Дубровник. Както вече бе отбелязано, един от своеобразните анекси на договора е посветен на изконните земи на Дубровник (ред. 41–46). Общината е искала на всяка цена да ги разграничи от възможните завоевания. Проблемът с дубровнишката територия е сложен. Преди всичко имаме територията на града, т.е. онези земи, които са оградени със стени (вж. **Krekić**. Dubrovnik, 63–89: The Building of the City). Извънградската територия на републиката е била разделена на три, а именно: територията, която се е намирала най-близо до града – Terra firma или Astareja, т.е. сушата покрай морето, или крайбрежието на града; островите, които са били част от републиката – Lastovo, Mljet, Pelješac, Šipan, Lopud, Koločep и, разбира се, Lokrum, който се намира точно срещу града. И накрая, на трето място идва най-отдалеченият дял от сушата, най-често маркиран (посока: югоизток-северозапад) със Sutorina (дн. в Черна гора, северозападно от Herceg Novi) до устието на Неретва или Неум. Описанието на „споменатите наши дедови земи“ (дѣднѣ нашѣ землѣ) започва с църквата „Св. Георги“ край град Епидавър (Ἐπίδαυρος-Epidaurus, това е днешният Cavtat; след разрушаването на града от славяни и авари, някои от неговите жители създали нов град, на 10–15 км на северозапад, който нарекли Lausion [от гр. λᾶσις,

род.п. λαοῦ, т.е. камък, скала, у Константин Багренородни κρημνὸς λαῶ ‘стръмен бряг, възвишение’], по-късно Rausion [след преминаване на *r* в *l*], т.е. Рагуза, който местните жители след това назовали Дубровник – от dubrava, šuma) през връх Белана (дн. Plat), Влашица (Vleštica, дн. в Босна и Херцеговина), през жупата Шумет, Риека, до Затон (северозападно от Дубровник) до Орешец (северозападно от Затон, срещу остров Lopud) (*Литература*: **J. Lučić**. Dubrovačka Astorea – granica područje do 1366. – Zbornik Lukše Beritića. Dubrovnik, 1960; **Mustać**. Granice, 61–68; **Idem**. Dvostrani ugovor, s. 46; **V. Foretić**. Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stare dubrovačke diedina. – Rad HAZU, 283, s. 93; **Krekić**. Dubrovnik, p. 53 [карта]; **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 1, с. 569 [карта]; Povijest Hrvata, 1, s. 207, 227, 238, 349 [карти]; **St. Obad, S. Dekoza, S. Martinović**. The Southern Borders of Dalmatia. State Archives of Zadar. Zadar, 2005: картите на с. 18–19 (25 август 1359), 20–21 (24 юни 1419), 22–23 (31 декември 1426), както и редица други карти. Вж. също A Concise Atlas of the Republic of Croatia. Zagreb, 1993, 36–37: карта Dubrovnik – Metković – Lastovo).

4.5. Просопография

1. България

Цар Иван II Асен (1218–1241). За него подробно: **Божилев**. Асеновци, I, № 7, с. 77–92; История, 1, 479–500 (Ив. Божилов). Тук трябва да се обърне внимание на начина, по който е представена титлата на българския цар: „светото и преславно царство на цялата българска и гръцка земя“ (ред 2). От една страна, изразът напомня подписа на привилегиум от 1230 г.: „[Иван] Асен, цар на българи и гърци“ (**Ильинский**. Грамоты, № 1, с. 13; същият подпис и на Ватопедския хрисовул: **М. Ласкарис**. Ватопедската грамота на цар Иван Асен II. С., 1930, с. 5); от друга, вероятно е леко деформиран изказ на сведенията, получени от България (прилагателното „цялото“ може да дойде само от българска страна).

Михаил II Асен (1246–1256). Вж. **Божилов**. Асеновци, I, № 19, с. 106–110; История, 1, 502–507 (Ив. Божилов). Два израза трябва да бъдат обяснени. Първо, Михаил Асен е „роден от благоверни и свети царе“. Това твърдение, което несъмнено има български първоизвор, може да има две обяснения – че той е потомък на царе (при това багренороден): „великия цар Михаил Асен, син на великия цар [Иван II] Асен и внук на стария цар [Иван I] Асен“ (Батошевски надпис: **К. Popkonstantinov, O. Kronsteiner**. *Altbulgarische Inschriften* 2. Salzburg, 1997, S. 23; Старобългарска литература, с. 201). Този израз съвсем не е случаен; той демонстрира вертикалната структура на Асеновата фамилия/династия и цели да утвърди престолонаследията (син – баща – дядо) по права линия (**Ив. Божилов**. Иван I Асен и Стефан Немања – свети Симеон: родоначелници на две породице – две династии. – В: Стефан Немања – свети Симеон Мироточиви. История и предање. Београд, 2000, 47–54). Разбира се, може да има и друго обяснение: Михаил II Асен е от две страни от царски род – Иван II Асен и Ирина (дъщеря на епирския владетел и василевс от 1227 г. Теодор Дука Комнин Ангел). Обяснение изисква и титлата на Михаил II Асен – „свет и верен в Христа Бога цар“ е формула от титулатурата на византийските императори (ἅγιος καὶ πιστὸς ἐν Θεῷ βασιλεὺς); в случая по-интересен е вторият елемент от титлата. Понятието *самодържец* (то също има гръцки произход: αυτοκράτωρ) се появява за първи път в българската владетелска идеология още в 1015 г. при цар Иван Владислав (**Ив. Божилов**. Битолският надпис на цар Иван Владислав и някои въпроси от средновековната българска история. – Исторически преглед, 1971, 1, 84–100). Но при владетелите от Второто царство едва при Михаил II Асен „самодържец“ заема своето място и става постоянен елемент от тяхната титулатура (друго споменаване на „самодържец“ при Михаил II Асен: надпис от с. Рояк – **К. Popkonstantinov, O. Kronsteiner**.

Altbulgarische Inschriften, S. 119; Старобългарска литература, с. 201).

Севастократор Петър (ред. 22, 26, 29, 32, 33, 35) е споменат само в договора с Дубровник от 1253 г. За щастие с един много важен идентификационен белег: зет на царя. Михаил II Асен е имал шест сестри от трите брака на баща си Иван II Асен: Мария, съпруга на деспот Мануил Ангел (брат на император Теодор Дука Комнин Ангел). Около 1237 г. след заточаването на съпруга ѝ тя е била върната в Търново и следите ѝ се губят (**Божилков**, Асеновци, I, № 13); На Асенина е съпруга на сръбския крал Стефан Владислав (пак там, № 14); Елена е съпруга на император Теодор II Ласкарис и никейска императрица в периода 1254–1258 г. (пак там, № 15); Тамара е родена, както и Елена, от втория брак на Иван II Асен; през 1252–1254 г. се е преговаряло за неин брак с Михаил Палеолог (бъдещия император Михаил VIII Палеолог – пак там, № 16); Мария, дъщеря на Иван II Асен и Ирина Комнина, е била омъжена за Мицо и нейният син Иван III (Йоан) Асен е родоначалник на византийския клон на фамилията на Асеновци (пак там, I, № 20; II, № 1); Анна-Теодора е последната дъщеря на Иван II Асен (пак там, I, № 21). Тя е най-вероятната съпруга на Петър – била е истинска сестра на Михаил II Асен, т.е. и двамата са били родени от едни и същи баща и майка и това е създало условия за кариерата на царския зет.

Както казах, други сигурни сведения за севастократор Петър няма. Но има една възможност за идентификация. Известен е златен печат с надпис „Петър епикерний, братовчед царев“ (**К. Тотев**, Златни пръстени-печати от времето на Второто българско царство 1185–1396. Велико Търново, 2010, № 14, с. 127–128 и табл. V). Тук много важно е посочването, че собственикът на пръстена е братовчед на царя. Кой е този Петър? Ако приемем, че е идентичен със севастократор Петър, то епикерният е бил от поколението на Михаил II Асен и Анна-Теодора. А това оставя само една възможност

за отъждествяване: син на севастократор Александър (**Божил**ов. Асеновци, I, № 8), брат на цар Иван II Асен. Името Петър сякаш накланя везните в тази посока. При подобна идентификация остава един много важен проблем, а именно: допустимо ли е Асеневец да бъде дворцов служител (?) от този ранг (епикерний – вж. **Билярски**. Институциите, 167–177) на друг Асеневец. И то негов братовчед. Все пак въпросът за идентификацията остава открит.

След своя брак (преди 1253 г.) Петър е получил втората по значимост във византийския свят дворцова титла, но все още най-важна в българския двор – севастократор (пак там, 85–111). Тази титла му е осигурила много важна позиция в българския царски двор и го е превърнала в първия човек в Царството. Договорът от 1253 г. представя севастократор Петър като собственик на обширни владения. Без да бъдат равнопоставени на царството, те са били обособени и вероятно са се радвали на определена самостоятелност. За тяхната локализация в документа няма никакви сведения. Няма дори малък намек. И все пак една възможност съществува. Около 1285 г. се появяват първите сведения за Шишман, господар на Видин и областта. Като не забравяме, че Шишман най-вероятно е бил женен за дъщеря на севастократор Петър и Анна-Теодора, неизвестна по име (**Божил**ов. Асеновци, I, № 21; подробно: 435–451 – „Родословието на цар Иван Александър“), всичко си идва на място: земите на севастократор Петър са се намирали в българския северозапад и са обхващали най-малко Видинската област. От него те са преминали към дъщеря му и зет му Шишман и са поставили основите на бъдещото Видинско царство (**Ив. Божил**ов. Видин през Средновековието. – В: Град Видин. Кратък исторически очерк. С., 2008, 68–93; **Същият**. Асеновци, I, № 26 и 40).

2. Сърбия

Стефан Урош I (1243–1276) (ред. 8, 10, 12, 13, 14, 20). Третият син на Стефан Първовенчани. Завзема престола след

бунт срещу брат му Стефан Владислав. В средата на 1243 г. той вече бил крал на Сърбия и властвал повече от тридесет години. През 1276 г. бил отстранен от престола от сина си Стефан Драгутин (1276–1282) (Историја, 1, 341–356).

Стефан Владислав (ред. 8, 12, 20). Първия път той е споменат анонимно: „крал Урош ... и неговия брат“. Но след това вече е посочен с името си – Владислав. Стефан Владислав е вторият син на Стефан Първовенчани. През последното десетилетие от властването на баща си той изградил своята задужбина Милешева (главният храм на манастира бил построен към 1218–1219 г., а стенописите са били създадени около 1222–1224 или 1228 г.). Зет на българския цар Иван II Асен, което укрепило неговите позиции. През 1234 г. заел мястото на своя по-голям брат крал Стефан Радослав, но в 1243 г. след голямото татарско нашествие в Сърбия избухнал бунт и кралският престол бил овладян от Стефан Урош I. След преврата (за него не се знае нищо) съпругата на Владислав (дъщерята на Иван II Асен) се озовала в Дубровник и живяла там като изгнаница. Дубровнишкият княз се закле, че тя няма да действа срещу Урош. Владислав също бил емигрант, но скоро двамата братя се помирили и Владислав се завърнал в Сърбия, където живял повече от две десетилетия. Бил жив все още в 1264 г.: един Пролог бил написан в Милешева през тази година, „в дните на благоверния крал Урош и брат му крал Владислав“ (**ЛЪ. Стојановић**. Стари српски записи и натписи. Књ. I. Београд, 1902 [фототипно издание: Београд, 1982], № 22). Неговите потомци не са играли значителна роля в политическия живот на Сърбия (Историја, 1, 310–314; Милешева у историји српског народа. Београд, 1987).

3. Дубровник

Княз на Дубровник (comes Ragusine): Георги Марсили, венецианец; назначен за княз през 1252 г. („E dovendo allora venire nuovo conte a Ragusa Marsilio Giorgi...“: **Resti**. Chronica

Ragusina, p. 90). Изпълнил двегодишния си мандат – на 23 юли 1254 г. положил клетва новият княз Andreas de Auro (CD, II, № 494, p. 567) – и се завърнал във Венеция, където бил consiliator (CD, Suppl. 1, № 195, 198, p. 244, 248 – 1260, 1261 г.).

Съдии

Бубана Петровиќ (-ич). За фамилията Bubagna: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 160–161. Последните мъжки представители на фамилията са известни през 14. век. У **Luccari**. Copioso ristretto, p. 174, фамилията е отбелязана като изчезнала преди 1604 г. Активността на Bubanna Petri попада в годините 1228–1258. В средата на столетието често се споменава като iudex, член на Намаленото и на Малкото вече; през 1251 г. е отбелязан като consiliarius (CD, Suppl. 1, № 115). Починал през 1285 г.

Доброна Домпридиќ (-ич). Нямам сведения за него. Липсва у **Манкен**. Дубровачки патрицијат, и в двата списъка на Лукаревич (през 1251 г. някой си Dobrane de Lampridio е бил пратеник във Венеция: CD, Suppl., № 115).

Фоско Слабиќ (-ич) или Fuscus Slabba: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 289, 294. Споменава се в годините 1252–1253. Манкен допуска, че е бил член на прочутата фамилия Luccari (Лукаревић). Някой си Pietro Slabba е бил княз на Дубровник – conte di Ragusa (1044): **Resti**. Chronica Ragusina, 39, 40.

Матей Болачиќ (-ич). За фамилията Balatia, Baiaça, Балачић: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 120–121. Споменава се в документи между 1215 и 1383 г. Матей (Mathias de Balatia) се среща в документи от 1251 до 1266 г. като iudex и член на Намаленото вече. Има син, който в годините 1279–1286 търгува с жито със Сицилия.

Поскали Крусик (-ич). За фамилията Crosio/Crossio, Crosi, Croxi, Crusi, Croce, Cruce, Krusić: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 179–185 (познати са 61 членове на тази про-

чута фамилия); за Pasqualis, 1247–1253: с. 12, 84, 181, 182. Вж. още Барьби, Гоислав и Петър Крусиќ; CD, Suppl., № 115; Spisi, II, № 5, 585, 791; IV, № 594, 1299; **Resti**. Chronica Ragusina, Index, s.v.

Членове (съветници) на Малкото вече (съвет)

Якобъ Негомирик (-ич). Вж. **Манкен**. Дубровачки патрицијат, с. 68. За представители на същата фамилия: Spisi, II, № 791; IV, № 1420. Липсва и в двата списъка на Лукаревич.

Доброслав Ранениќ (-ич). За фамилията Ranina, Ranane, Ranena, Ranenić-Raninić: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 377–384 (над 55 души). За Доброслав: 378, 379. Известен е след 1244, когато за първи път е споменат като съдия – длъжност, която е заемал до края на 60-те години. От него тръгва малък клон на фамилията – до 1326 г., когато починал неговият внук Pasqua. Като Ragnina фамилията е спомената у **Luccari**. Copioso ristretto, p. 174; у **Slade**. Fasti, са споменати като писатели много членове на фамилията Araneus – Ranjina: № 2, 58, 66, 152, 156, 175, 176, 198.

Волкас Иваниќ (-ич). За фамилията Volcase, Volcassii, Vulkasso, Vulkasović, Vucasović: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 437–444 (Index, s.v.). Volcasse Johannis е родоначалник на фамилията, от която са известни над двадесет души. Имал е търговско дружество заедно с Andreas Symonis de Benessa (1251) и е бил много богат (един от най-богатите в Дубровник заедно с Georgio). През 1265 бил изпратен като посланик в Сплит, а през 1266 г. е бил член на дубровнишко посолство във Венеция. Починал е най-вероятно през същата година. Фамилията Valcaso е спомената у **Luccari**. Copioso ristretto, p. 175, като съществувала преди 1604 г.

Петър Матевовиќ (-ич). Един от преговарящите със Сърбия през 1254 г.; споменат е в привилегиума, издаден от крал Урош I (**Resti**. Chronica Ragusina, p. 93; CD, IV, № 495, p. 569). Липсва у Лукаревич.

Маргарит Стилевик (-ич). За фамилията: Stilo, Stilu, Stilii, Scilo, Stilović: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 424–428 (за Маргарит: 84, 426, 427). Маргарит Стилевич е бил внук на Теодор де Стили (познат в 1190 г.) и вероятно е идентичен с Margaritus Petri Theodori (1255–1262). През 1265–1266 г. е iudex. Споменат е в документи, свързани с продажба на земеделски имоти: Spisi, II, № 988 (март 1288 г.); IV, № 476, 1388.

Гргур Петроник (-ич). За фамилията Petrana, Petragna – Петранић: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 356–360. Gregorius Petrane е син на Marinus Petrane (1219–1253); известен е в годините 1253–1280; много мисии в Сърбия. **Luccari**. Copioso ristretto, p. 175: фамилията Petragna е изчезнала преди 1604 г. Предполага се, че Гргур Петронич е починал през 1280 г., но името му се среща в много документи след тази година: Spisi, II, № 799, 918, 1020, 1091, 1228, 1320, 1334 (през октомври 1282 г. е бил дубровнишки консул in Brescia).

Членове (съветници) на Намаленото вече (съвет)

Грубеша Гундулин. За фамилията Gondola, Gundula, Gondula, Гундулић – една от най-изявените дубровнишки фамилии: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 258–277 (от края на 12. до края на 14. век фамилията наброява 80 души). Грубеша е един от тримата синове на Michael (de) Gondola – родоначалник на всички Гундула. Той замества своя брат Johannes (CD, Suppl. 1, № 115 [1251, 15 декември]: iudex iuratus). В 1253 г. е член на Намаленото вече (пропуснат от Манкен), а на 23 юли 1254 г. е един от свидетелите при полагането на клетвата от новия княз Андрей де Ауро (CD, IV, № 494). **Luccari**. Copioso ristretto, p. 174: Gondola е една от благородническите фамилии в 1604 г. и след това; Gunduli-Gondola е една от патрицианските фамилии в Дубровник (от 930 г.): **Resti**. Chronica Ragusina, p. 1. Може би най-известният представител на фамилията е един от най-прочутите хърватски

поети – Иван Гундулич (1589–1638), но той не е единственият писател сред тази забележителна фамилия: **Slade**. Fasti, № 78, 128, 129, 130, 131, 168, 181, 240.

Михаило Пежениќ (-ич) – Michael de Pezane: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, с. 131 (само споменат). На 15 декември 1251 г. той е един от тримата заклетни съдии (iurati iudices Ragusii), които заедно с членовете на Голямото и на Малкото вече са издали пълномощно на четирима дубровничани за преговори с Венеция (CD, Suppl. 1, № 115). Той продължавал да е съдия на 29 април 1254 г. (CD, IV № 484); на 23 юли с.г. като един от iurati iudices, пред които се е заклел новият княз на Дубровник Андрея де Ауро (пак там, № 494), а на 23 август с.г. той е един от тримата свидетели при издаването на привилегиума на крал Урош I (пак там, № 495).

Теодор Будачик (-ич). За фамилията Bodača, Bodacia – Бодачић, Будачић (12.–15. век): **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 140–144. Известен още като Theodorus Prodani de Bodača (1242–1266). Той е един от четиримата nobiles viris, които на 15 декември 1251 г. са били упълномощени от общината да преговарят с Венеция (CD, Suppl. 1, № 115 – вж. по-горе, Михаил Пеженич); съдия и свидетел при издаването на важни документи – привилегиума на Урош I, клетвата на княз Андрея де Ауро (CD, IV, № 464, 485, 494). Вж. още Spisi, II, Index, s.v.

Коленда Чрнешиќ (-ич). Може би е идентичен с Colenda Cerneche, consiliarius в 1251 г. (CD, Suppl. 1, № 115).

Андрея Болкевиќ (-ич). За фамилията Ballislava, Balisclava, Baysclava: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 393–396. Andreas Ballislava между 1234 и 1240 г. е бил съдия. След 1240 до 1249 г. мястото му е било заето от Grubessa Ballislava (негов брат?). През 1237 Андрея заедно с Binzola Bodatii е бил изпратен във Венеция за покупката на два платнохода. Липсва и в двата списъка на Лукаревич.

Чрне Витоник (-ич). За фамилията Vitagna: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 171–174; вероятно идентичен с Vitagna de Barba (?) Потомците му са играли важна роля през първата половина на 14. век (за Vitana: Spisi, IV, Index, s.v.).

Общински съветници

Димитри Менчетик (-ич). За фамилията Menze, Mençe – Menčetić: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 314–347 (както и Index, s.v. – 170 души). Отбелязана като все още съществуваща (1604) от Лукаревич (Copioso ristretto, p. 174) и като много стара (930 г.) у **Resti**. Chronica Ragusina, p. 1. Активната му дейност се отнася към 1246–1286 г. Заедно с двамата си братя Lambredius и Marcus е в основата на един от трите клона на фамилията, която в началото на 14. век е била много влиятелна и изключително богата. Три десетилетия е бил iudex (запазени са десетки документи: Spisi, II, Index, s.v.). През 1265 г. водил преговори със Сплит, а през 1268 е бил посланик в Сърбия (**Resti**. Chronica Ragusina, p. 97). През 1280 прокуратор на църквата „Св. Мария“.

Палма Пикураревик (-ич). За фамилията Pecorario (Pecurario, Pecurerio), Pikurarević: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 233–236. Дейността на Палма е съсредоточена в годините 1250–1275. Починал в 1283. За фамилията: Spisi, II, Index, s.v. (за Палма: № 959, 1092). Липсва и в двата списъка на Лукаревич.

Коленда Ламприновиќ (-ич). Фамилията е изписвана различно – Lampri, Lamprića, Lampridii (липсва у Манкен). В Договора на Дубровник с хумския княз Мирослав са споменати Vitus Lampri и Lampredius Vitalis (CD, II, № 230, p. 246 – 1190 г.), а в документ от 6 май – Mengaita de Lampri (CD, IV, № 485, p. 555). И тримата вероятно са негови роднини. Фамилията не е посочена у Лукаревич и Рести. Но в пълномощното за водене на преговори с Венеция, издадено от общината на 15 декември 1251 г., откриваме Calenda Triphonis

Lampriно (заедно с Mengaita Lampri), съветник в Намаленото вече. Вероятно идентичен с нашия.

Общински застъпници

Гоислав Крусиќ (-ич). За фамилията Crosio (вж. при Поскали): **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 179–185. Вероятно идентичен с Goyslauo Theodoro Crosii, един от четиримата посланици във Венеция, упълномощени с решение на общината от 15 декември 1251 г. (CD, Suppl. 1, № 115). Той е четвърто поколение представител на фамилията, която започва да се издига в средата на 13. век (установяват матримониални връзки с Неманичите). Като все още съществуваща фамилията е спомената у **Luccari**. Copioso ristretto, p. 174: Croce, prima Cruscich. Вж. още тук Барби и Петр.

Петр Жун Богданиќ (-ич). Липсва у Манкен. В решението на Дубровнишката община от 15 декември 1251 г. отбелязан като consiliarius Petrus Iohannis Bogdani – очевидно идентичен с нашия (CD, Suppl. 1, № 115). Ю. Рести го посочва няколко пъти – през 1254/55, 1265, 1268 г. – като посланик в Сърбия (Chronica Ragusina, p. 93, 94, 97). Свидетел при издаването на привилегиума на Урош I (CD, IV, № 464). Името му се среща в много документи по повод на различни сделки: Spisi, IV, № 238, 322, 397, 637, 1046, 1074, 1131, 1132, 1199, 1264.

Жун Ранениќ (-ич). Ragnina ... Раненић (вж. при Доброслав): **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 377–384. Безспорно авторитетна личност. През 1256 г. сключил търговски договор между Дубровник и Фермо, а през следващите няколко години на няколко пъти съдия. Фамилията Ragnina е отбелязана сред важните дубровнишки фамилии в 1604 г.: **Luccari**. Copioso ristretto, p. 174.

Градски застъпници

Никулица Пичинежќ (-ич). За фамилията Pićinegi (Pićinagi, Picineso... Pićinežić): **Манкен**. Дубровачки патри-

цијат, 360–365 (около 80 души през 13.–14. век). Единствена-та фамилия, която не е от славянски или от романски произход. Вероятно се е появила в Дубровник около средата на 12. век: през 1177 г. Никола Печинег е *iudex* (Манкен), а в 1190 г. Berisne Pitzinagus е член на Голямото или на Малкото вече (CD, II, № 230, р. 246). Тюркската форма на името е Веџенек; в гръцките текстове е Πατζινάκος (ед. ч.: Анна Комнина, *passim*) или Πατζινάκιτα (мн. ч.: Константин Багренородни); в руските летописи: Печенѣзи; лат. Pizenaci (вж. **Константин Багряно-родный**. Об управлении Империей. Текст, перевод, комментарий. Москва, 1989, 279–281). В дубровнишките документи и наративни текстове: Pitzinagus (CD, II, № 230); Pičinegi (Spisi, II, Index, s.v.); Picineco (Spisi, IV, Index, s.v.); Picinego (**Luccari**. Copioso ristretto, p. 174 – фамилията е съществувала преди 1604 г.); Pizzinegro (**Resti**. Chronica Ragusina, p. 87 et n. 1: в Cod. Pizzinegro → Lib. Ref. Pizinego [Nadilo]). Никулица (Nicolça) Пичинег е познат между 1226 и 1255 г. Заедно с Пиетро Стреха е бил посланик на Дубровник в Рашка.

Петр Сречик (-ич). Нямам сведения за него. За някои близки по звучене и изписване фамилии – Sreča, Sressa, Sre(i)-na: Spisi, IV, Index, s.v. За някой си Sersus Clementis (1251): CD, Suppl. 1, № 115 [Nos ...] de Saraca: CD, Suppl. 2, № 164.

Онези, които държат имуществото на „Св. Богородица“

Паска Градиќ (-ич). За фамилията Grade, Gradi, Grede, Gradić: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 277–285. Фамилията произхожда от Vucho Gradiense (1016 г.). Активната дейност на Pascalis Johannis Grade е позната през десетилетието 1250–1260. В 1251 е *iudex* (CD, Suppl. 1, № 115). Вж. още **Luccari**. Copioso ristretto, p. 174: Gradi, prima Gredicchi; **Resti**. Chronica Ragusina, Index, s.v. Фамилията е изльчила редица писатели: **Slade**. Fasti, № 28, 113, 192, 220, 250.

Вали Проклечик (-ич). Липсват сведения. (Може би трябва да се сближи с Proculo?)

Съветници от Великото вече

Врсанко Проданчиќ (-ич). За фамилията Prodanello, Prodančić: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 373–374: Ursacius Prodanelli (Урсанко Проданић) е известен в годините 1253–1285. Името на сина му Петър се среща в десетки документи: Spisi, II, IV, Index, s.v.; **Luccari**. Copioso ristretto, p. 174; **Resti**. Chronica Ragusina, Index, s.v.

Марин Чим(и)ќ (-ич). Неизвестен. У **Luccari**. Copioso ristretto, p. 174: Chimo (*ante* 1604).

Барби Крусиќ (-ич). За фамилията вж. при Поскали. Известен преди всичко с това, че е бил женен за Вълкослава, дъщеря на хумския княз Андрей, от която е имал двама сина и една дъщеря. Вж. **Luccari**. Copioso ristretto, p. 174: Croce, prima Crusich.

Петр Мангеровиќ (-ич). За фамилията Маунего, Мангеровић: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, с. 404 (само някои бележки). Сведения за Петр липсват. Някои Маунего се споменават в документи от края на 13. век Но Петр не е сред тях.

Марин Хобужиќ (-ич). Липсват сигурни сведения (трудно би могъл да бъде сближен с някоя друга фамилия, напр. Sabaga?).

Русин Петровиќ (-ич). Липсват сведения за него.

Алекси Чрнелвиќ (-ич). Липсват сведения за него. Вероятно споменаването му в договора от 1253 г. е единствено. Опитите за идентификация са несполучливи.

Михаило К(а)тунчиќ (-ич). За него: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, с. 173, 174, 455. Липсват сведения извън договора от 1253 г. Може би Катунчич има връзка с фамилията Catena.

Вита Доброславиќ (-ич). Свързан е с фамилията Sorgo, Surgo, Sorco, сл. Сороковић: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 407–424. Вита, споменат в договора от 1253 г., е слабо познат. Починал в 1281 г.

Менгача Домприќ (-ич). Принадлежи към известната фамилия Mençe, Menze, сл. Менчетић: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 314–347. Може би идентичен с Mengatia Lampri (CD, Suppl. 1, No 115 – 1251 г.) или с Lampredius de Mençe?

Вита Геталдиќ (-ич). За фамилията Getaldo, Gataldo, Getaldi ... Getaldić: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 227–229. Познати са 16 членове на фамилията; сред тях има един Vita Marini de Gataldo, но от 1347 г. Очевидно германската изследователка е пропуснала нашия Вита (Според **Resti**. Chronica Ragusina, p. 1: Ghetaldi, olim Tarentini – 940 г. **Luccari**. Copioso ristretto, p. 174). Известен е Vita Gataldi, iudex, споменат в 112 документа от март до юли 1283 г. (Spisi, I, Index, s.v.). Още един Вита Геталдич е известен в годините 1290, 1300, 1301 (Spisi, IV, Index, s.v.), но е трудно да се каже дали е същият или негов потомък.

Михаило Бинчулиќ (-ич). За известната фамилия Binçola, Binciola, Binzala – Binčulić: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 131–135 (и Index, s.v.). Michael (ок. 1251 – ок. 1275) е първороден (?) син на родоначалника на Бинчола – Vodatie (посланик във Венеция, съдия). Подготвил търговските договори на Дубровник с Фермо и Анкона (в договора на Дубровник с хумския княз Мирослав от 1190 г. стои името на Mengatio Vocinј [CD, II, No 230] – дали той не е истинският основател на фамилията?).

Гервази Бочинчиќ (-ич). За фамилията Bogignolo, Vocignolo – Бучинић: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 137–140 (фамилията се споменава в изворите между 1190 и 1605 г.). Gervasius Vocignoli (син на Дамян Бочиноли – първия член на фамилията, споменат в изворите) е известен от 1249 до 1279 г. Заедно с брат си се е занимавал с търговия на сол; собственик на кораб, който е плячкосан в критско пристанище от поданици на византийския василевс (1277), а през 1280 (?) корабът, чийто съсобственик (2/3) бил той, отплавал към Бари

и оттам към Тунис и Триполи. За фамилията вж. и **Luccari**. *Copioso ristretto*, p. 174.

Филипо Маврешиќ (-ич). За фамилията Mauresca, Morexa – Маврџшиќ: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 312–314. Филипо (син на Николай Маврешич, много пъти iudex) през 1253/54 г. е бил *vicarius comitii* – длъжност, изпълнявана преди това от чичо му Петр. В документи от края на столетието се среща Филипо М. Spisi, IV, № 292, 293, 1292), но вероятно става дума за негов потомък (внук?).

Михаило Маниеревиќ (-ич). Вж. При Петр. Споменат в документ от 8 май 1300 г. като покойник (синът му Петър изповядал задължение): (Spisi, IV, № 866.

Петр Гангулиќ (-ич). За фамилията Gangulo, Gangoli – Gangulić: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 200–201. Петр – в 1253 г. е била първата му засвидетелствана обществена изјава – е родоначалник на един от трите клона на фамилията. Много Гангуличи се срещат в документите от края на 13. – началото на 14. век. Фамилията е непозната на Лукаревич.

Богдан Пежиновиќ (-ич). Фамилията не е известна от други извори. Може би трябва да бъде сближена с Pesana (Spisi, IV, Index, s.v.) или с Pesagna: **Luccari**. *Copioso ristretto*, p. 174. Вж. и Михаило Пеженич.

Петр Крусиќ (-ич). За фамилията вж. при Поскали Крусиќ, както и **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 179–185. Petrus Theodori de Grosio е брат на споменатия по-горе Поскали. Името му се среща в серия документи от последните две десетилетия на 13. – самото начало на 14. век (Spisi, II, No 145, 1015; IV, No 397, 858, 1150, 1153, 1182, 1299). Но не е сигурно дали става дума за него или за негов роднина.

Русин Белчиќ (-ич). Липсва у Манкен. В нотариални и други документи се среща фамилията Belçi, Beleç – Rosinus (Spisi, II, No 229, 312, 313, 368, 481, 482, 483, 972, 1274, 1281), който би могъл да бъде идентичен с нашия.

Матия Донатевик (-ич). Липсва у Манкен. Matheus de Donati се среща в документи от август 1282 до ноември 1283 г.: Spisi, II, No 863, 889, 921, 1056, 1231. Дали са идентични?

Марин Пикураревик (-ич). Липсва у Манкен, както и в списъците на Лукаревич. В същото време Resogario се среща в документи, сред които е и Марин П.

Клементо Мерънухъ (-ич). За Mergnucho, Mernuch, Marnusso, Malignusso: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 347–349. Споменава се в 1282 г. като баща на Братослав (законен или незаконен син?) и в 1311 г.: Елена ихог quondam Clementis de Mernucho (с. 248).

Басили Прибавик (-ич). Липсва у Манкен. В документи се среща фамилията Pribe, но не и Басили (Васили?).

Марин Бинчулик (-ич). Вж. Михоило, както и **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 131–135. Той е втори син на Vinçola Vodatie. Активен в годините 1251–1281. През 1283 е споменат презвитер Мартин, син на покойния Марин Бинчоле (Spisi, II, No 1246, 1264).

Петрона Бундик (-ич). За фамилията Bonda, Bunda, Bundić: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 158–160. Вероятно идентичен с Petragna de Bonda (1243–1266); от него и жена му Мария тръгва фамилията. През 1251 г. е consiliarius: CD, Suppl. 1, No 115. В серия документи (1282–1299) се споменава като покойник заради сина му Елиа и съпругата му Мария.

Пругл Донатевик (-ич). За Donato-Donati, Donatević: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, с. 371. Свързан с фамилията Proculo (пак там, 370–373). От него тръгва вторият клон на фамилията, познат до 18. век (първият изчезва през първата половина на 14. век). През 1282 г. е бил покойник, когато е споменат като собственик на земя (Spisi, II, No 812).

Мартин Сачибабик (-ич). Липсват сведения.

Андрея Чревик (-ич). За фамилията Zrieva (Čereva, Čireva, Črieva, Zreva, Cerva – Črević): **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 459–466 и Index, s.v. През 13. век фамилията е

имала два клона, като Андрея е бил родоначалник на първия. Един от тримата заклети в привилегиума на Урош I от 23 август 1254 г. (CD, IV, No 495, р. 569; вж. също **Resti**. *Chronica Ragusina*, р. 93). Само споменат в някои документи от 1283 и 1300 г. (във втория случай като покойник). От 15.–16. век фамилията е Cerva – Чрѣвић/Црѣвић. У **Luccari**. *Corposo ristretto*, р. 175: Zervia (*ante* 1604).

Пругл Михоилиќ (-ич). Proculus Michaelis (1251–1260) е един от основателите на фамилията Proculo (вж. при Пругл Донатевич). Син на Михаил Прокулич, родоначалник на фамилията. В документ от 15 декември 1254 г. е consiliarius (CD, Suppl. 1, No 115).

Петр Карнизиќ (-ич). Липсват сведения.

Петр Мачиневиќ (-ич). Липсва у Манкен. Може би свързан с фамилията Macino – известен е някой си Petrus Viti de Macini (януари 1283: Spisi, II, No 1322).

Паска Чипониќ (-ич). Липсва у Манкен. Някой си Pasqua Sabini de Cipogna е споменат в документи от май-юли 1283: Spisi, II, No 440, 1337.

Палма Гачиќ (-ич). Вероятно принадлежи към фамилията Goçe, Goze, Gozze – Гучетић. **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 233–256. Може би идентичен с Palma de Gaçe (1251–1282). Вж. и Spisi, II, No 1290 (продажба на къща).

Марин Вилан (-ич?). За фамилията Vilano (Vilani, Vilan): **Манкен**. Дубровачки патрицијат, с. 437. Вероятно родоначалник на фамилията. Вж. Spisi, II, Index, s.v.

Власи Нариклиќ (-ич). Фамилията Narikla, Nariklić е твърде ограничена по брой: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, с. 351. Тя изчезва към средата на 14. век.

Петрона Добровиќ (-ич). Липсва у Манкен. В документ от 6 май 1254 – „присъда заради кражба“ са споменати „aduocatos Petranam Dabrane et Marinum Dabrasolis“, а малко по-долу – „Petrus Mathei Dabranne“ (CD, IV, No 485, р. 555).

Дамян Бочинчиќ (-ич). За фамилията Vocignalo (...) вж. при Гервазий. Дамян е бил активен в периода 1253–1286. Основател на един от клоновете на фамилията, особено изявен през 14. век. Занимавал се е с морска търговия. Имал е добри връзки със Сърбия. Вж. Spisi, II, IV, Index, s.v.

Жун Чревиќ (-ич). За фамилията вж. при Андрея Чревич. В списъка на фамилията има общо 47 души, но сред тях липсва Жун. Един Johannes е споменат на 6 януари 1284 (Spisi, II, № 1293); не може да се каже дали е идентичен с нашия Жун.

Жун Зрзовиќ (-ич). Липсват други извори за него. У **Luccari**. Copioso ristretto, p. 175, е отбелязана фамилията Zarzara, но дали има връзка с горната, е трудно да се каже.

Власи Чанкиниќ (-ич). Липсва у Манкен. В документ за продажба на обработваема земя и лозя на о-в Шипан (22 юли 1301) собственикът презвитер Петр, син на Трифон де Мика, съобщава, че имотите му граничат отчасти със собственост на Rade uxore Blasii de Čanchino... (Spisi, IV, No 531). Вероятно това е нашият Власи, който в 1301 г. вече е бил покойник.

Петр Чаканиќ (-ич). Липсва у Манкен. Документално е засвидетелствана фамилията Čachana (Spisi, IV, No 385, 386), но сведения за Петр не са ми известни.

Пологрин Визолиќ (-ич). Липсва у Манкен. Дали има връзка с Bissiga (Visica, Besiche), които произхождат от Котор, но през 13.–14. век са били в Дубровник?

Андрея Побориќ (-ич). За фамилията Rabora – Raborić: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 352–353. През 13. – началото на 14. век фамилията е много известна, но веднага след това пропада финансово, а последните ѝ представители изчезват в чумните епидемии през 1348 и 1363 г. Андрея се е занимавал с морска търговия – през 1352 е бил в Бари. Фигурира многократно в документи от началото на 80-те години, а и значително по-късно (Spisi, II, No 981, 1070, 1191, 1238, 1287; IV, No 92, 268, 929, 934, 956, 957, 1013, 1033, 1034, 1201.

Остава въпросът: дали това е същият Андрея? Вж. **Luccari**. *Copioso ristretto*, p. 175.

Андрея Гоиславиќ (-ич). Липсват сведения (На 28 август 1356 г. някой си Andreas Goislavich е получил дубровнишко гражданство: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, с. 92).

Жун Болеславиќ (-ич). Липсват сведения за него.

Вита Барбориќ (-ич). Вероятно принадлежи към фамилията Barbaго – Baraba: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 121–124. Вита, както и брат му Марин са известни в годините 1243–1258. За негов едноименник вж. Spisi, II, No 901, 1080, 1081, 1329; IV, No 475, 1066, 1152, 1316, 1321. Може би става дума за негов потомък?

Матев Верестовиќ (-ич). Може би фамилията е Veresti? Известен е някой си Mathei Veresti (в 1278 г. е отбелязана неговата дъщеря). Присъства в серия документи от май 1283 – като собственик на лозе, отбелязано в качеството на имот, който се залага: Spisi, II, No 468, 768, 769, 1067, 1137, 1288, 1289, 1323.

Матия Растуиќ (-ич). За Resti, Rasti, Rastiќ: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 385–393. Една от най-известните дубровнишки фамилии в продължение на много столетия: Resti Epidaurii – 930 г. (**Resti**. *Chronica Ragusina*, p. 1), т.е. корените ѝ са от стария Епидавър-Цавтат. Двама Растуи са в списъка на заклелите се дубровничани в договора с княз Мирослав, владетеля на Хум (17 юни 1190): Марин и Петър (CD, II, No 230, p. 246). Според Манкен от Матия/Матей води началото си един от клоновете на фамилията. Вж. Spisi, II и IV, Index, s.v. Вж. още **Luccari**. *Copioso ristretto*, p. 174; **Slade**. *Fasti*, No 141 и 208 (Джоно-Юний и Никола).

Филипо Пичинежќ (-ич). За фамилията вж. тук Никулица П. (градски застъпник). През 1256 г. той и Сергей Пичинежќ са отбелязани като hereditarii eccl. S. Johannis на о-в Колчеп. През 1272 (1283) продава къща: CD, Suppl. 2, No 8.

Жун Пикураревиќ (-ич). За фамилията Pecorario – Pikurarević: при Палма П. (съветник в Намаленото вече). Consiliarius през 1251 г. (CD, Suppl. 1, No 115); на 29 април 1254 е един от петимата iurati iudices в акт по повод спор за земя (CD, IV, No 484), а на 23 юли с.г. той и останалите заклетни съдии са присъствали на клетвата на новия княз Andreas de Auro (пак там, № 494). Последни сведения: ок. 1275 г.

Михоило Розиновиќ (-ич). За фамилията Rossino – Ruzinović: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 176–177. Според германската изследователка той е един от родоначалниците на фамилията. Но очевидно не е сред първото поколение. Ю. Рести (с. 69) пише за някой си „Rosino ambasciatore“, който в началото на 1203 г. бил изпратен в Зара (Задар), за да преговаря с кръстоносците и Алексий Ангел (вж. **Иv. Božilov**. Zadar i četvrti križarski rat. – Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 51, 2003, 55–66).

Павло от княза Манжалека. Нямам повече сведения за него, освен споменаването му в договора от 1253 г. Може би е идентичен с Paulus comitis Alexii (1281–1282) и с Paulus Raguseus filius Leonis de comite Alexandro (1243)?

Андрея Бенешиќ (-ич). За фамилията Benessa – Benešić: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 127–131. Дубровнишка фамилия, произхождаща от Котор, известна още през 13. век (вж. и **Luccari**. Copioso ristretto, p. 174). Андрея е син на Симон Бенеша. Известен е във времето между 1251 и 1291 г. Един от родоначалниците на фамилията. През 1251 е съветник (CD, Suppl. 1, № 115), през 1265 е един от посланиците, преговаряли със Спалтро (**Resti**. Chronica Ragusina, p. 95). През 1275 и през 1282 е свидетел на два акта (CD, Suppl. 2, № 15 и 19). Андрея е най-разпространеното име във фамилията: от нея произхожда известният нотариус Andreas Benessa (Andrija Beneša), заемал тази служба от 1293 до 1324 г. (Spisi, IV, *passim*).

Никулица Мартинужиќ (-ич). За фамилията Martinussio – Martinušiċ, Martinuševiċ: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 303–309. Фамилията е известна, но самиот Никулица е слабо познат. Син е на комит Гервазий, а активната му дейност е позната в годините 1243–1253. Чрез него се развива единният клон на фамилията. По-прочути са потомците му, засвидетелствани в много документи и заемали различни длъжности.

Сосењ. Вита от Чрнете. Според Манкен идентичен с Vitagna de Cerne (1246–1282). В пълномощното от 1251 г. е посочен като посланик, определен за преговори с Венеция: Cerve de Vitana (CD, Suppl. 1, No 115).

Жун Болч(е)виќ (-ич). За фамилията Volçe (Volço, Volcio...), Volčević, Volčetiċ: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 444–450. Активната дейност на Жун (Johannes) се ситуира в годините 1257–1274 (Манкен очевидно е пропуснала договора от 1253 г.).

Жун Гледиќ (-ич). Вероятно принадлежи към фамилията Gleya (Gleda, Gleia, Гледић): **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 229–232. Възможна идентификация с Junius de Gleya (1226–1253)? Фамилията е непозната на Лукаревич и Рести. У **Slade**. Fasti, № 254: Timotheus Glegh.

Палма Максиќ (-ич). Според Манкен споменат само веднъж (1283). Palma de Maxio присъства в документи от септември 1282 и май 1283 (Spisi, II, No 86, 1056) и след това през юни 1295 (Spisi, IV, No 1289, 1354) – ако е същият.

Марин Челпа. Фамилията Ćelipa, Ćilipa – Челпа се появява през 13. век (Манкен го схваща като родоначалник). Споменава се само в 1253; починал преди 1280 г. (**Манкен**. Дубровачки патрицијат, с. 174). По-известен е синът му Johannes de Ćelippa (1299–1341) – един от sapientes, канен на различни съвещания, а през 1332 г. бил в дубровнишкото пратеничество за сватбата на Стефан Душан с Елена, сестра на българския цар Иван Александър.

Никула Церевиќ (-ич). За фамилията Ceria (Cerio) – Церевић: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 175–176. Тя води началото си от баща му Марин (1239) и от него самия. Споменат за първи път като член на Великото вече в договора от 1253 г. Около 1250 заедно с други дубровничани е плавал до Александрия и Константинопол. Споменава се в редица документи от юли 1282 до октомври 1283 г. (Spisi, II, № 395, 397, 515, 584, 604, 631, 938, 1117, 1705). Името му се среща и в документи от 1299 г., но там вече става дума за Деса, съпруга на покойния Никола де Церия (пак там, IV, № 45, 94, 548).

Власи Русиновиќ (-ич). Свързан с няколко фамилии – Mençe, Cherpa и Sorento (**Манкен**. Дубровачки патрицијат, с. 177, 316, 406). Активната му дейност е била между 1248 и 1261 г.

Георги от княза Трипуна. Журъгъ Которанин (Georgius de Catarino) се е преселил в Дубровник от Котор около средата на 13. век. Син на comes Triphon (в 1181 г.: dominator Catari). Родоначалник на фамилията Georgio, Gorči – Журговић (**Манкен**. Дубровачки патрицијат, 201–227), просъществувала до 19. век (родословно дърво на фамилията в Държавния архив – Дубровник). За него: Spisi, II, № 27, 43, 51, 100, 542, 565, 799, 894, 1015, 1132, 1190.

Трипун от княза Юда. Triphun de Juda (1253–1285) е син на comes Juda или още Дамян Юда (за фамилията: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 286–288). Вж. още Spisi, II, № 1056 (май 1273) – споразумение за обработване на земя; **Luccari**. Copioso ristretto, p. 175.

Домприжик Мовряшиќ (-ич). За фамилията Mauressa, Morexa, Маврешкић: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 312–314. Почти никакви сведения за него.

Марин Гамик и Валица. Много труден за идентификация.

Павел Болеславиќ (-ич). Няма сведения за него. Познат е някой си Petrus Ballislave, съветник в 1251 г. (I, № 115). Но дали между двамата има връзка, е трудно да се каже.

Михаил Силвестровиќ (-ич). Допуска се, че е син на Michaelis de Marcussio и че е починал преди 1279 г.

Павел Сарачиќ (-ич). За Saraca, Siracha, Saracha... Сарачић: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 397–401. Фамилията е много стара – споменава се между 975 и 1023 г. във връзка с основаването на манастира на о-в Локрум. Ю. Рести (**Resti**. *Chronica Ragusina*, p. 1) споменава Saracii, Saraca – Chulmitae olim Catharenses, 1172. За съжаление за Павел няма сведения.

Михоило Маркушевиќ (-ич). За фамилията вж. при Михаил Силвестровиќ. Почти няма сведения за Михаил Маркушиќ (1249–1253); по-известни са неговите внуци и правнуци.

Бочин Прасетиќ (-ич). Не може да бъде идентифициран.

Марин Кисониќ (-ич). За фамилията Chisagna, Chisegna, Chisina – Kisonić, която е твърде малка: **Манкен**. Дубровачки патрицијат, с. 178. Марин, син на Петр de Chisegna, е активен в годините 1253–1285. През 1278 г. заедно с други дубровничани е плавал на сплитски кораб и станал жертва на пиратско нападение („гусари из Хума“ – Манкен), когато отплавали към устието на Неретва. Освен баща му, известни са само още двама членове на фамилията – единият в 1234, другият в 1281–1331 г. Марин е споменат в серия документи от февруари-март 1283 г.: Spisi, II, No 979, 989, 1213, 1235.

Бан Мартол Гулеривиќ (-ич). За фамилията Gullerico (Gullierico ... Gulerich, Viliarico – Guleriević): **Манкен**. Дубровачки патрицијат, 285–286. Сведения за фамилията има, но за Мартол – няма или поне на мен не са ми известни.

APPARATUS CRITICUS

За изданието разполагаме с един екземпляр от документа. Следователно не може да става дума за разночетения в истинския смисъл на понятието. А за: 1) неправилно предаване на текста от предходните издатели; 2) корекции на текста в някои от съществуващите издания (вж. по-горе 1). Какво трябва да се каже за тях? В CD, IV (Т. Смичиклас) са развързани всички съкращения, слети изписвания и са поправени някои имена – местни или лични. Г. А. Илински е възпроизвел текста такъв, какъвто е. Л. Стоянович е повторил изданието на руския учен. В. Н. Златарски е направил шест поправки (История, III, с. 438, бел. 2) на издадения от Г. А. Илински текст, без да познава документа в оригинал и предходните му издания. Някои от тях са основателни (ако^лн – ако лн, н машъ – н нашъ, ако богъ – н ако богъ), други – не. Въпреки че те вече са били направени (CD, IV).

Не бих искал да утежнявам критическия апарат и затова тук ще отбележа три понятия, които са класически и няма да бъдат посочвани в коментара:

- црѣ (ред. 3, 4) → царь
- црѣство (ред. 2, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 22, 26, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 38, 39, 46, 47, 49, 54) → царство
- црѣква (ред 49 – два пъти) → цръква

Изданието е дипломатическо. Но трябва да се отбележи една особеност на нашия документ. Имената на закле-лите се дубровничани при подписването на документа са разположени от нотариа в пет успоредни колони. Тяхното възпроизвеждане в този вид при подобно издание не е възможно. Г. А. Илински го е отбелязал и е подредил имената в две успоредни колони (за съжаление в изданието те са разположени на две съседни страници, което внася известно объркване). Т. Смичиклас и Л. Стоянович, чиито издания

не са дипломатически, са опростили още повече нещата: те са изписали имената в последователен ред, без да спазват външната характеристика на документа. Аз съм се водил от съображението да не се отдалечавам от дипломатиката на текста. Имената са подредени последователно едно под друго, като са запазени петте колони: всяка от тях е отбелязана с римски цифри – I–V – и всяка колона започва на реда, в който се намира в документа (57). По този начин и последните два реда – 76 и 77 – се намират на своето място.

† Вь. (н)мѣ. Гѣ Бѣ нашего. Нѣ Хѣ. амннь. лѣта въплъщнь.
Гѣ. нашего. Нѣ Хѣ тнѣща с̣.н̣.г̣. мѣа. нюнѣ. на днѣ стго
Внта. ѿн̣. аї. сего бѣ радн да бѣдѣтъ. ѿнтоѣ прнѣтельство. н
сѣврѣшенне ѿнто // ² ю. любѣвѣ. еже бнло. нсѣпрѣва. междѣ. стго.
н прѣславьнога царства. вѣсе. землѣ. бѣлгарьскѣ н грѣчьскѣ.
Нѣваномѣ Ѡсѣномѣ. н междѣ. ѡпѣкнномѣ славьнога. града
нашега. Дѣбровьннка. тѣко сѣ // ³ жнан. въ правѣдѣ. н любѣвѣ.
н въ нстннѣ. да повѣкѣ. растѣтъ. н плоть. нсѣнесѣтъ.
нсѣдавьна. жѣлдающе тебѣ. стгомѣ. н вѣрномѣ. въ Хѣ Бѣ царѣ.
само. дѣржавьцѣ. всен землѣ. бѣлгарьскѣ. гнѣ. Мн // ⁴ ханлю.
Асѣню. роженомѣ. ѿ бѣлговѣрннхъ н свѣтнхъ. царн. азѣ
Марьснн. Гѣѡрѣгн. повелѣньемѣ. славьнога. дѣжа Бенѣтъѣукога
кнѣзѣ. града. Дѣбровьннка. н вѣсе сѣдне н вѣкннцн. ѡпѣкнна
въ // ⁵ сѣ прѣславьнога. града. нашега. Дѣбровьннка. малн. н
вѣлнцн. вѣрнн прнѣтеле стго тн царѣства. нсѣдавьно. вѣрѣмене.
любѣвь. царства. тн нметн. жѣлдающе. въ бѣ. н въ стѣѣ.
ѣванѣгн. божѣ н въ свѣ // ⁶ тѣю. дѣвою Марню. матн. ѿго. н

въ ѿѣнн животворещи крѣтъ н въ стѣню апѣлн Петра н Павѣла. н
 блаженю. ѡетнрн евангелнстѣ. Марѣка, Матѣѣ. Люкѣ. Нѡвана
 н въ светѣю. мѡѡеннкѣ гнѣ // ⁷ Власнѣ. Ловрѣнѣтъѣ. Петра. н
 Анѣдрню. нашнхъ свѣтнтѣлѣ. н всѣмѣ. стѣнмѣ. вѣгоднѣѡѣ
 Богѣ. Гнѣ клѣнемѣ се обѣѡамѣ се тѡмѣ. вѣанкомѣ стѡмѣ царствѣ
 дрѣжа крѣхѣ злѡтворѣнѣ // ⁸ невѣрнѡго краа ѡроша н врѣхѣ.
 братѣю ѣго н родѣ ѣго н врѣхѣ. всѣхъ жнѣѡцнхъ. въ зѣмѣлѣ.
 ѣговѣ. н на тѣхъ. кон на нхъ. зѣмѣлѣ бнхѣ. дрѣжаан. некѡе
 владѣанѣ. аѡ бѣдѣ невѣрннцн нн прн // ⁹ ѣтелѣ. тѡмѣ. стѡмѣ
 царствѣ. такожде да бѣдѣ. невѣрннцн. н враговѣ. нашѣмѣ.
 градѣ. Дѡбровннкѣ. аѡ лн кѣтѡ ѡ снхъ прѣпнсаннхъ. нлн
 всн. ѡбратѣ се стѡмѣ тн цѣрствѣ н пр // ¹⁰ ѣславнѡ царствѡ.
 прнметѣ нхъ въ прнѣтелѣство. а мн да ѣ нмамо за прнѣтелѣ.
 аѡ лн ѡрошѣ. алн некѡтѡ ѡ прѣпнсаннхъ родѣ. ѣго бѣдѣтъ
 врагѣ. нашѣмѣ. градѣ Дѡбровннкѣ // ¹¹ бѣдѣтъ врагѣ. стѡмѣ
 тн. царствѣ. аѡ лн кѣтѡ. ѡ. прѣпнсанѣхъ. бѣдѣ прнѣтелѣ.
 градѣ Дѡбровѣѡкомѣ. внсоѡѡ. тѡѣ цѣрствѡ. да га нма за
 прнѣтелѣ. н аѡѣ. Богѣ помѡжетѣ стѡмѣ // ¹² тн царствѣ
 нспѣднтн. врага тѡѡа н нашѣѡа. нсѣ сѣрѣске. зѣмѣлѣ. н
 братѣ. ѣго Влѣднслаѡа н родѣ нхъ. нлн дрѣзн. влѣстѣлѣ. н
 прнѣѣгнѣ. градѣ Дѡбровннкѣ. мн да нхъ // ¹³ не прнмѣмо. нн
 рѣѡн. нхъ кѣтѣ да нмѣ пакѡстнмѡ колнѡ. можѣмо н стѡ тн
 царствѡ да не стѡорнтѣ. мнрѣ. бѣзѣ насѣ съ ѡрошѣмѣ. н насѣ
 съш-ннмѣ. не прѣстнтн бѣзѣ мнра // ¹⁴ н паѡѣ. да бѣдѣмо.
 свѣтнмѣ с тѡнмѣ. царствѡмѣ врѣхѣ ѡроша врага. тѡѡа. н
 нашѣѡа. н врѣхѣ. всѣѡа своѡа родѣ н врѣхѣ ѡноѡа. кон. бн

БНЛЪ. ПОСЛАЕ. НА ЕГОВЪ СТОЛЪ Н РАТЬ Н // ¹⁵ МНРЪ. ДА НМАМО СЪШ-
 ННМН. НА ЕТЬНО. ВЪ ЖИВОТЪ. СТОГО ТИ ЦАРСТВА Н НАШЪ. Н СТОМЪ.
 ТВОМЪ. ЦРЪСТВЪ ДАМО. ПОМОКЪ. ПРОКВЪ МОУН. НАШЕН ПО ПОМОРЬЮ.
 ПО МОРЪ Н ПО СХЪ. АКО БО // ¹⁶ ГЪ ПОМОЖЕ. ТВОЕМЪ. СТОМЪ.
 ЦАРСТВЪ. Н ПРИМЕШЪ. РАШЬКЪ. ЗЕМЛЪ СЪСЕМН. ПРИДЕАН. Н НАМЪ.
 БОГЪ. ДА ПОМОКЪ. ПРИЕТИ. ВСЕ ГРАДЕ. НАН КОСТЕЛЕ. ЕРЕ СЪ
 ПОМОРЬСКЕ Н // ¹⁷ ПРИСТОЕ. РАШЬКОМЪ СТОЛЪ. ДА НХЪ ПРИДАМО
 СТОМЪ ТВОМЪ ЦАРСТВЪ. ДОБРОМЪ. ВЕРОВЪ. БЕЗЪ ПРОПАСТВА. НАН
 УНОМЪ ЧЛОВЪКЪ КОН БИ. ПОСЛАЕ СТОГО ТИ ЦРЪСТВА. ПРОВЪ // ¹⁸
 МОУН. НАШЕН. Н КИДА МИ ВЪВЕМО ЕРЕ ТВОЕ. СТО ЦАРСТВО. ВЪЛЕЗЕ ВЪ
 СРПЪСКЪ. ЗЕМЛЪ. А МИ ДА СЕ ВЪГОТОВИМО НАНВЕЧЕ. ЗА ДЪВЪ.
 НЕДЕЛЕ. ШКОВА МИ ЧЕМО. С. ЧСОМЪ. НАШ // ¹⁹ ОМЪ. СЛОМЪ Н
 МОКЪЮ Н ДА ПОДЕМО. ПО МОРЪ. ВРЪХЪ ГРАДЕ. ПОМОРЬСКЕ Н ЗЕМЛЕ СЕ
 УНОМИ ЛЪДЪН КОН СЕ ВЪБРАТЪ. ТО. ВРЕМЕ ВЪ. ГРАДЪ ДЮБРОВЪУКН
 РАСЪВЪ. ДА УСТА // ²⁰ ВНИМО ТОЛНКОЗН. ЛЪДЪН КОЛНКО ДА МОГЪ.
 ЧВЪАТИ ГРАДА. ДЮБРОВЪУКОГА. Н АКО ШРОШЪ НАН БРАТЬ ЕГО
 ВЛАДНЛАВЪ. НАН КЪТО Ш РОДА ТОГО НАН ВЛАСТЕАННЪ. БИ ХЪТЕ
 // ²¹ ЛЪ. ХАВНТИ. НАН БИ НСЪХАБНЛЪ НАМЪ. А ТВОЕ СТО ЦАРСТВО ДА
 НИ ПОМАГА ПРОКВЪ СВОЮ МОКЪ ВРЪХЪ. НХЪ. Н ДА НМЪ НСЪХАБНШЪ.
 ЛЮДЪЕ Н КЪПЪЦН. ШЪ СВЪТОГА // ²² ТИ ЦАРСТВА Н ШЪ ЗЕТА ТИ
 СТОГО ЦРЪСТВА. ПЕТРА СЕВАСТОКРАТОРА. Н ДОБИТКЪ НМЪ АКО
 ПРИДЕТЬ. ВЪ НАШЪ ГРАДЪ. ДЮБРОВЪННЪ. ДА БЪДЪТЬ СПЪСЕНН. Н
 ВАРОВАНН. ВЪ ДЮБРОВЪННЪ Н ВЪ // ²³ ПРЪДЕЛЪ ЕГО ТЪКО Н САМИ
 ДЮБРОВЪКАНЕ Н ДА СТОЕТЪ. ВЪ ДЮБРОВЪННЪ. НА СВОЮ СИ ВОЛЪ Н
 СТЕЖЕТЪ. СВОИ ТРЪГЪ. ПРОДАВАЮКЕ Н КЪПЮКЕ. БЕЗЪ. ВЪСАКОЕ ДАНЪЕ
 Н БЕЗЪ ВЪСАКОЕ ПАКОСТИ Н ДА НМЪ СЕ // ²⁴ НЕ ВЪЗЪМЕТЪ НИКОРЕ.

ДАНЬЕ. НН НА ВРАТЕХЪ. НН НА МОСТЕ. НН НА БРОДЕ. НН НА ПЪТН Н
 ПАУЕ. ДА СН КЪПЮ. ВЪСАКН. ТРЪГЪ. КОН НМЫЕ. НА ПОТРЕБЪ. ЗЛАТО.
 СРЕБРО. СВНТЕ Н ЗЛАТЪНЕ. ПОСТАВЪ НАН // ²⁵ ННО ЦО НМЪ ІЕ ГОДЪ.
 РАСЪВЪ ПЫШЕННЦЕ КОЮ ДА НЕ НСЪНОСЕТЪ НСЪ ГРАДА. ДЮБРОБЪУКОГА
 БЕЗЪ. ПОВЕЛЕНЪ. КНЕЗА КОН БН БНАЪ. ПО ВРЕМЕНЕ ВЪ КНЕЖЬСТВО
 ДЮБРОВЪУКО. ТАКОДЕ. Н ЛАДЫЕ Н // ²⁶ КЪПЦН. ПРЪСЛАВНОГА.
 ГРАДА. ДЮБРОВННКА. ЕЖЕ. ПРИХОДЕТЬ. ВЪ ЗЕМЪЕ СТОГО ТН.
 ЦАРСТВА Н ВЪ ЗЕМЪЕ. ЗЕТЕ СТОГО ТН. ЦРСТВО ПЕТРА. СЕВАСТОКРАТОРА
 ДА СН КЪПЮТЪ Н ПРОДАЮТЪ. СВОБОТНО // ²⁷ ВЪ ПРЪПНСАНЕХЪ.
 ЗЕМЪЕХЪ БЕЗЪ. ПАКОСТН. ВЪСАКЪ. КЪПЮ. Н. ВОЛЪ НХЪ Н ДА НМЪ СЕ.
 НЕ ВЕЗЪМЕТЪ. КЪМЕРЕКЪ. НН НННРЕ ДАНЬЕ НН ВЪ ГРАДЕ НН НА
 СЪБОРЕ. НН ВЪ СЕЛЪХЪ. КЪПЦЕМЪ. НН НА МОСТЕ. // ²⁸ НН НА РЪКАХЪ.
 НН НА. ПЪТЕХЪ. КЪТЕ. ДА БЪДЪ. СВОБОТНН. НА ВЪСАКО МЕСТО. Н
 СТОЕТЪ Н ПОНДЪТЪ. НА НХЪ ХЪТЕНЪ. Н ДА СЕ ОБРАТЕ Н ДА БЪДЪ.
 СПАСЕНН. Н СТРЕЖЕНН. ВЪ ТЕЛАХЪ. Н ДОБНТКЪ. НХЪ // ²⁹ Н АЩЕ
 КАЮНТЪ СЪМРЪТЪ. НЕКОМЪ. ЧЛОВЪКЪ. НАН КЪПЦЪ. Ѡ ТВОГО СТОГО
 ТН ЦАРСТВА НАН ЧЛОВЪКЪ. НАН КЪПЦЪ ПЕТРА ВНСОКОГО
 СЕВАСТОКРАТОРА ВЪ КНЕЖЬСТВО ДЮБРОВЪУСКО. // ³⁰ НАН СЪ ЕЗНКОМЪ.
 НАН БЕЗЪ. ЕЗНКА Н ДА БЪДЕТЬ. БЕЗЪ ДРЪЖННЕ. ДА ВЕСЪ ДОБНТКЪ.
 УНОГА МЪРЬЦА. УНННМО. НАПНСАТН. НЕКЪДА. ТВОЕ. СТО. ЦАРСТВО.
 ЗА НХЪ. ПОШЛЕТЪ. СВОЕ КНИГЕ. ДА // ³¹ ДАМО. А ДОБНТКЪ УНОГА.
 МЪРЬЦА. Ѡ НАСЪ. ДА НЕ ПОГНЪНЪ. ННЩОРЕ. ТАКОДЕ. ЛЮДЕМЪ Н
 КЪПЦЕМЪ. ДЮБРОБЪУКНМЪ. ГОДНТЪ СЕ СЪМРЪТЪ. НАН СЪ
 ІЕЗНКОМЪ. НАН. БЕЗЪ. ЕЗНКА ВЪ ЗЕМЪАХЪ // ³² СТОГА ТН ЦАРСТВО Н ВЪ
 ЗЕМЪАХЪ ВНСОКОГО. СЕВАСТОКРАТОРА ГНА ПЕТРА А ДРЪЖНЪ СН. НЕ
 БНХЪ. НМЕЛН. ДОБНТКЕ. УНОГА МЪРЬЦА. БЪДЪТЪ. СПАСЕНА. ЗА ТВОЕ

стѣо црѣство да се прѣдаде // ³³ ономѣ. кон. за добнткъ.
 прѣписанъ. мърьца. съ кингамн. гнѣа. кнеза. Дюбровѣуькога вн
 бнлъ. посланъ. Н ако. людѣе. стѣо тн. царства. нлн. петровн.
 внсокого. севасто.кратора. нмѣ // ³⁴ тѣ. нскатн. некою правннѣ.
 врѣхъ. кога. годѣ. ѹловѣка кнежьства. Дюбровѣуькога. да мн.
 бѣдемѣ. дръжанн. внемъ. ѹнннтн. правннѣ. безъ сѣтѣннѣ. н
 безъ данѣтъ по законѣ // ³⁵ нашѣмѣ. съврѣшенѣ. правѣдѣ. н
 такодѣ правѣда. да бѣдѣ. нашнмъ. людѣмъ въ землѣхъ. стѣо
 тн царства. н петровѣхъ. севасто. кратора. по ваше стѣо црѣство н
 по внсокого. севасто.(кратора) Пе // ³⁶ тра. безъ. ннкнрѣ. данѣе.
 н безъ сѣтѣннѣ. ннкорѣ. емѣство. да не меѣдѣ. стѣомѣ. царствѣ. н
 насъ. до къдѣ се. не сѣдн. въ правѣдѣ. н ѣко Богъ. поможѣтъ.
 стѣомѣ. тн. црѣствѣ н прнметѣ. // ³⁷ землѣ. срѣбскѣ. да сн нмамо.
 внъзн. старн законъ. съшъ ннмн. кон ѣ. нмѣлъ н нашъ. градъ
 Дюбровннкъ. н да стонмо. с ѹсемн. земан. н. гради срѣбскѣ. н
 поморѣскѣ. въ внѣхъ зако // ³⁸ нехъ коѣ смо нмѣлн. съшъ (нн)мн
 прѣжде годнщѣ. пѣтънадѣсѣте. кон сѣ нсѣшѣлн. до сева. н ако
 богъ. поможѣтъ. стѣомѣ тн. царствѣ н бѣдѣшѣ. гнѣ. в ѹсен.
 землѣ. срѣбскѣ. да // ³⁹ не къто. злн. людѣе. меѣдѣ. стѣомѣ тн
 царствѣ. меѣдѣ. нашъ. градъ. ѹложѣ. злетѣ. паѹѣ. да любѣвъ.
 въсѣге. ѡмъ добро на побольше. растн. землѣ. н села. н дръжавѣ
 ѡмъ землѣ // ⁴⁰ н съ сѣха ѡмъ села н дръжавѣ. ѡмъ внѣхъ. землѣ. н
 ѡмъ внѣхъ сель н дръжавѣ коѣ Госѣподѣ Богъ. помагаѣтъ тѣ.
 брѣзо. хотѣ. бнтн прѣданн. прѣданѣ твомѣ велнствѣ хокѣмо. //
⁴¹ ѣ бѣлѣжнтн. а прѣписанѣ. дѣдннѣ. наше. землѣ. н села. н
 дръжавѣ. наѹннаютѣ. ѡмъ црѣкѣ. стѣо Геѹргнѣ. врѣхъ старн

градъ. Епнтавръ· нже ндѣтъ до црѣкве· стого· Петра· // ⁴² а ѡъ
 црѣкве· стого· Петра· ндѣтъ· до црѣквн· стого· Пократа· а ѡъ
 црѣквн· стого Пократа· како дръже· горьре връхъ Белома· н
 слезѣтъ· до маннехъ· а ѡъ маннехъ како дръ // ⁴³ жѣтъ· горьре·
 кое гредѣтъ· връхъ Жьрьновьницѣ дѣрн· до Влащнице· а ѡъ
 Влащнице· како дръжеть· горьре кое сѣтъ връхъ Шѣметъ· н
 гредѣтъ· до Ука· а ѡъ уне стране· Ука // ⁴⁴ како дръжеть·
 горьре кое сѣ връхъ рѣкѣ· нсѣтѣтъгьнѣтъ сѣ· дѣрн до горьре кое·
 сѣ връхъ Корнаа· а ѡъ Корнаа· како· дръже· горьре· връхъ·
 Затонъ· н връхъ Полнце· н връ // ⁴⁵ хъ Урашаць· нсѣстѣгьнѣтъ
 сѣ· до црѣквн· стѣ· Тькълѣ· н всѣ· мѣдѣ· ѡъ прѣпнсанѣхъ· землѣ·
 н села· н дръжавѣ· ѡъ връхѣ ѡъ всѣ· прѣпнсанѣ· горьре
 слезѣтъ· до мора· всѣ сѣ // ⁴⁶ наше· дѣдннѣ· н ѡноньн·
 законъ· конѣ· естъ· ѡъ кмѣрекѣ сольскн· мѣдѣ· крааь срѣпскн· н
 градъ Дюбровѣукн· да дръжн стѣ тн царѣство· а вѣдомо· дѣ
 ѡъ всѣ солн· коѣ сѣ // ⁴⁷ продаѣ· не вѣчѣ· людѣмъ· рашькнмъ·
 половнна ѡъ добнтѣ· да нма· стѣ тн царѣство· а дръгѣ·
 половннѣ· да нма ѡпѣкннѣ· Дюбровѣука· како бнло· въ старн·
 законъ· н стѣ тн царѣство // ⁴⁸ да· дръжн намъ· старн· законъ·
 а вѣдомо ѡъ рѣкѣ· Дрнньскѣ· до Нѣрѣтъвѣ· кмѣрекѣ· сольскн·
 да несть· на нно место· расѣвѣ· въ Дюбровьннкѣ· н ако Богъ
 поможе· стѣмѣ // ⁴⁹ тн царѣствѣ· прнѣтн· всѣ граде· поморьскѣ·
 наша матн стѣ· црѣква· матн всемъ· нашнмъ црѣквамъ· да
 сн дръжн· то що є· дръжала· по всехъ· градовѣхъ· ннн· по
 сѣхъ· ннн // ⁵⁰ пнскѣпѣ ннн манастрѣ· ннн црѣквн· ннн
 поповн· ннн ннѣ· некою· правѣдѣ· кою є нмѣла ѡъ старнхъ

връменехъ. да си нма. свободъно, ꙗко е писано. въ старнхъ.
 кннгахъ // ⁵¹ бръвъблєгн. а ми вьса впыкнна града нашега
 Дюбровьника. малн н велнцн. да смодръжанн ҃ннннн.
 клєтн. вьсе кнезовѣ кн бѣдѣть по връменехъ. въ Дюбровьникъ.
 // ⁵² по хътеню. славнога. дѣжа бенетекькога. дръжатн. си.
 вьбѣть. въ врьмє. свога кнежьства. кн да се. клѣне. въ
 кнежьство дюбровьько. н ако ми прѣстѣпнмо сню. // ⁵³
 клєтьвѣ. н си вьбѣть да ни сѣдн. Богъ н сиѣ. клєтька. н на
 семь свѣте н на вномѣ. н ми. н дѣтьца. наша. да нмѣ.
 везанье. н гнєвь. ѿ вьсокога. папѣ. рнмьскога. 8 вѣк // ⁵⁴ н
 все. снє. прнписанье. да нмамо. н хокемо. дръжатн. спасающе.
 клєтьвѣ. н поустѣ н слѣжбє. кое смодръжанн ҃ннннн. гнѣ
 дѣжѣ. н впыкннѣ. бенетекьгога доклаѣ. бѣдє стѣ ти царство. н
 ми // ⁵⁵ н да снє. вьбѣтьтованье н снє писанье. дръжнтѣ.
 повєщѣ. потвєрьдєнье запєчакєно. кєстѣ. пєчатѣю
 впыкнньскомѣ. н славьнга. Марьсннѣ Гєврьгнѣ кнезѣ нашега
 града Дюбровьника // ⁵⁶ . А сиѣ сѣть нмена. внєхъ. кн се сѣ
 клєлн. да бѣдє. снє. вьбѣтьтованье. твєрьдо. н крєпько.
 I ⁵⁷ прѣво славынн властєлннн гнѣ Марьсн
 лн. Гєврьгн кнезѣ дюбровѣькн.
 сѣдѣ: Бѣбаныа Пєтровнкъ
 Доброна Домьпрнднкъ.
 Фосько Слабнкъ
 Матєѣ Болауьнкъ
 Поськалн Крѣснкъ
 Вѣкьннцн ѿ малога вєчѣ:

Ъкобъ Негомнрнкъ
 Доброславъ Раненнкъ
 Волькасъ Нваннкъ
 Петръ Матковнкъ
 Марьгарнтъ Стнлевнкъ
 Грьгърь Петроннкъ.
 Ѡ въка ѡмолена: Грьбеша Гъндъанкъ
 Мнхонло Пеженнкъ
 Тедъръ Бѡдаункъ
 Коленьда Ърнешнкъ
 75 Андрѣъ Болкѣвнкъ
 II. 57 Ърьне Внтоннкъ
 внсьѣрьѣ впыкннъскн:
 Днмнтрн Меньѹетькъ
 Пальма Пнкѡрадѣвнкъ
 Коленьда Ломьп(р)нновнкъ
 прьцн впыкннъскн: Гонславъ Кръскъ
 Петръ. Жъна Богъданнка. Жънъ Раненнкъ
 прьцн градьцн: Ннкѡанца Пнѹннежнкъ
 Петръ Среѹнкъ
 кн дръже добнтѣкъ стѣ бѡцѣ.
 Паска Граднкъ. Валн Проклеѹнкъ
 Кѣкьннцн. Ѡ въ вельѣга вѣѹа:
 Врьсанко Проданьѹнкъ
 Марннъ Ънѣкъ. Барьбен Кръскъ
 Петръ Маньгеровнкъ

Марннь Хобѣжннь Рѣсннь Петровкъ

Алекъсн Ўрьнедовннь

Мнхонло Кътъньѹнкъ

⁷⁵ Внта Доброславннь

III. ⁵⁷ Меньгаѹа Домьпрннь

Внта Гетальдннь

Мнхонло Бнньѹланкъ

Геръвасн Боѹннѹнкъ

Фнанпо Мовѣврѣшннь

Мнхонло Маннеревннь

Петръ Ганьгѹанкъ

Богъданъ Пежниовннь

Петръ Крѣсннь. Рѣсннь Бельѹнкъ

Матнѣ Донатевннь

Марннь Пнкѣрадвннь

Клнменьто Мерънѣхъ

Баснлн Прнбавннь

Марннь Бнньѹланкъ

Петрона Бѣньдннь

Прѣгль Донатевннь

Марьтннь Саѹнеабннь

Андрѣѣ Ўревннь

⁷⁵ Прѣгль Мнхонланкъ

IV. ⁵⁷ Петръ Карьннзннь

Петръ Маѹнневннь

Паська Ўнпонннь Пальма Гаѹнкъ

Марннь Внлань
Власн Нарнкланкъ
Петрона Добровнкъ
Дамнѣнь Боунньункъ
Жвнь Үревнкъ Жвнь Зръзовнкъ
Власн Үанькнннкъ
Петръ Үаканнкъ
Пологрннь Внзоланкъ
Аньдрѣа Поборнкъ
Аньдрѣа Гонславнкъ
Жвнь Болеславнкъ
Внта Барѣборнкъ
Матевъ Вєрєстовнкъ
Матнѣ Растнкъ
Фнанпо Пнуннежькъ
⁷⁵ Жвнь Пнкѣрєвнкъ
V. ⁵⁷ Мнхонло Рознновнкъ
Павло ѿ кнеза Манжалака
Аньдрѣа Бенешнкъ
Ннкѣланца Мадьтннѣжнкъ
Сосень. Внта ѿ Үрьнете
Жвнь Больѣвнкъ Жвнь Глєднкъ
Пальма Макснкъ Марннь Үєлпа
Ннкѣла Церѣвнкъ
Власн Рѣснновнкъ
Геѡргн ѿ кнеза Трнпѣна

Трпѣнь ѿ кнеза Юде
 Домьпрнжнкъ Мовръшкъ
 Марннь Гамнкъ н Валнца
 Павль Болѣславнкъ
 Мнхонль Сланвѣстровкъ
 Павль Сарауникъ
 Мнхонло Марькъшнкъ.
 Боуиннь Прасетникъ

⁷⁵ Марннь Кнсонникъ

// ⁷⁶ Н врѣхъ. всѣѣ. ѿво писанье. Марьтоль. Гвѣрннкъ. бань ѿ
 кнеза. Дюбровъѣкога н ѿ всѣѣ. ѿпъкннѣ. града Дюбровъѣкога
 с хотеньемъ. гѣа кнеза Дюбровъѣкога н всѣхъ властель
 Дюбровѣ(укнхъ) // ⁷⁷ съвономъ звоннвше. на съворѣ ѣко є
 по законѣ Дюбровѣкомѣ. врѣхъ дѣше. свое н всѣѣ. ѿпъкннѣ.
 Дюбровъѣкѣ. сн ѿбѣтъ потвѣрѣднѣ дръжатн н клѣль сѣ.

 7 крѣхъ CD IV 528: крѣхъ Док; 8 невѣрного CD IV 528: невѣрного Док; 9 ако
 лн : аколн Док; 12 прнвѣгнѣ CD IV 529: прнвѣгнѣ; 14 свѣтнмъ CD IV
 529: стѣтнмъ Док; 15 нмамо CD IV 529: нмо Док; 20 дюбровъѣкога CD
 IV 529: дюбровѣкога; 22 ѿдъ свѣтога тн CD IV 529: ѿдъ стѣга свѣтога
 Док; 22 добнткъ нмъ CD IV 529: добнткнмъ Док; 24 кон нмъ CD IV
 529: конмъ Док; дюбровѣннкъ CD IV 529: дюброннкъ; 31 такождѣ CD IV
 530: такѣдѣ Док; 31 кѣпѣцѣмъ CD IV 530: кѣпѣцмъ Док; 34 свѣтъннѣ CD
 IV 530: свѣтъ. нннѣ Док; 35 сѣвасто(кратора) CD IV 530: сѣвасто. Док; 37
 да сн нмамо CD IV 530: да снмамо Док; 37 н нашъ CD IV 530: нмашъ
 Док; 37 съшь нннн CD IV 530: съ шѣмн Док; 38 съшь (нн)мн CD IV
 530: съшьмн Док; 40 внтн CD IV 531: внт Док; 40 съ свѣха CD IV 531:
 свѣсѣха Док; 42 горьѣ CD IV 531: горь ѣ Док; 43 горьѣ CD IV 531: горь
 ѣ Док; 44 горьѣ CD IV 531: горь ѣ Док; 45 горьѣ CD IV 531; 47 не
 вѣѣ CD IV 531: невѣѣ Док; 50 пнскѣпѣ [епнскѣпѣ] CD IV 531: пнѣкѣпѣ

Док; 50 старнхъ CD IV 531: стрнхъ Док; 54 венетекьгога CD IV 532: венетукон Док; 54 спасающе CD IV 532: спсающе Док; 54 господннх CD IV 532: гнх Док; 54 дръжанн CD IV 532: дръжанн Док; 55 дубровьннка CD IV 532: дубровѣнка Док; I 66 доброславъ CD IV 532: добрславъ Док; II 64 пнуннежнхъ CD IV 532: пнуннежхъ Док; I 67 гнхдланхъ CD IV 532: гхдланхъ Док; 76 дубровьукога CD IV 533: дубровьковъ Док; 76 дубровьукога CD IV 533: дубровькога Док; 76 дубровь(укнхъ) CD IV 533: дубровь Док; дубровьукомх CD IV 533: дубровькомх

БИБЛИОГРАФИЯ

ИЗВОРИ

- Бешевлиев. ПН²:** **В. Бешевлиев.** Първобългарски надписи (Второ преработено и допълнено издание). С., 1992.
- Борилов синодик:** **И. Г. Попруженко.** Синодик царя Борила. С., 1928 (Български старини VIII)
Борилов синодик. Издание и превод **Ив. Божилов, А. Тотоманова, Ив. Билярски.** С., 2010.
- Българската литература:** Българската литература и книжнина. Под редакцията на Ив. Божилов и Ст. Кожухаров. С., 1987.
- Вилардуен:** **Жофроя дьо Вилардуен.** Завладяването на Константинопол. Предговор, превод от старофренски и бележки Ив. Божилов. С., 1985 (2000²).
- ГИБИ, III, IV, V:** Гръцки извори за българската история, III, IV, V. С., 1960, 1961, 1964.
- Дуйчев. Преписката:** **Ив. Дуйчев.** Преписката на папа Инокентий III с българите. Увод, текст и бележки... – ГСУ, ИФФ, XXXVII, 3, 1942, 1–116.
- Държава и църква:** Държава и църква през XIII век. С., 1999.
- Ильинский. Грамоты:** **Г. А. Ильинский.** Грамоты болгарских царей. Москва, 1911 (London, Variorum Reprints, 1970).

- Йорданов.** Корпус: **Ив. Йорданов.** Корпус на печатите на средновековна България. С., 2001.
- ЛИБИ, II–III: Латински извори за българската история. II–III. С., 1960, 1965.
- Acropolita:** **Georgii Acropolitae** Historia. Rec. A. Heisenberg. Lipsiae, 1903.
- Acta Innocentii PP III: Acta Innocentii PP III (1198–1216) e registris Vaticanis aliisque eruit, introductione auxit, notisque illustravit P. Theodosius Haluščinský. Typis Polyglottis Vaticanis, 1944.
- Cant.:** **Ioannis Cantacuzeni** ex-imperatoris historiarum libri IV. Ed. L. Schopen. I–III. Bonnae, 1828, 1831, 1832.
- CD, II, IV: Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, II, IV. Zagrabiae, 1904, 1906.
- CD. Suppl. 1–2: Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Supplementa. Vol. I. Diplomata annorum 1020–1270 continens; vol. II. Diplomata annorum 1271–1309 continens. Zagrabiae, 1998, 2002.
- Chron. Byz. Brev. I: Chronica Byzantina Breviora (Die byzantinischen Kleinchroniken). Recensuit, commentario indicibusque instruxit Petrus Schreiner. I. Wien, 1975 (CFHB, XII, 1).
- DAI **Constantine Porphyrogenitus.** De administrando impero. Greek Text edited by Gy. Moravcsik; English Translation by R. J. H. Jenkins. Dumbarton Oaks, Washington D.C., 1967 (CFHB, I – DOT I).

- Dujčev.**
On the Treaty of 927: **Iv. Dujčev.** On the Treaty of 927 with the Bulgarians. – DOP, 32 (1978), 219–295 (= **Dujčev.** Medioevo, IV/2, No XLII).
- Genesius:** **Iosephus Genesius.** Historia. Bonnae 1834.
- Georg. Mon. Cont.:** **Georgii monachi dicti Hamartoli** Chronicon. Ed. E. Muralt. Petropoli, 1859.
- L. Grammaticus:** **Leonis Grammatici** Chronographia. Bonnae 1842.
- Luccari.** Copioso ristretto: Copioso ristretto de gli annali di Rausa. Libri quattro. Di **Giacomo di Pietro Luccari.** In Venetia, Ad instantia di Antonio Leonardi, 1605.
- Mansi:** **J. D. Mansi.** Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, 31 vols. Florenzia-Venezia, 1759 sq. (réimpression: J. B. Martin et L. Petit avec continuation. Vols XXXII–L. Paris, 1901 suiv.).
- MGH, SS: Monumenta Germaniae Historica, Scriptores
- MM I: **F. Miklosich-J. Müller.** Acta et diplomata graeca medii aevi. I. Vindobonnae, 1860.
- Nic. Greg.:** **Nicephori Gregorae** Byzantina historia. I–II. Ed. L. Schopen; vol. III, ed. I. Bekker. Bonnae, 1829, 1830, 1855.
- Nicolas I Patriarch.** **Nicolas I Patriarch of Constantinople.** Letters. Greek Text and English Translation by R. J. Jenkins and L. G. Westerink. Dumbarton Oaks, Washington DC, 1973.

- Nikephoros:** **Nikephoros Patriarch of Constantinople.** Short History. Text, Translation and Commentary by Cyril Mango. Dumbarton Oaks, 1993 (CFHB XIII – DOTX).
- Pachymeres, I–II:** Georgii Pachymeris De Michaelē et Andronico Palaeologis libritres decim. Rec. I. Bekkerus. Bonnae, 1835.
- PG:** Patrologiae cursus completus, series Graeca. Ed. J. P. Migne. Vols 1–161. Paris, 1857–1866.
- Pseudo-Symeon:** Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister. Rec. I. Bekkerus. Bonnae, 1838.
- Resti. Chronica Ragusina:** Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451). Item Joannis Gundulae (1451–1484). Digessit Sp. Nodilo. Zagrabiae, 1893.
- Scutariota:** Ἀωνόμου Σύνοψις χρονική. – In: Bibliotheca Graeca medii aevi. Ed. Const. Sathas. Vol. VII. Parisiis, 1894.
- Scylitzes:** **Ioannis Scylitzae** Synopsis historiarum. Editio princeps. Rec. I. Thurn. Berolini et Novi Eboraci, 1973.
- Spisi, II, IV:** Spisi Dubrovačke kancelarije knjiga II i IV. Prepisao i uredio Josip Lučić. Zagreb, 1984, 1993 (Monumenta historica Ragusina II, IV).
- Theophanes:** **Theophanes** Chronographia. Ed. C. de Boor. I. Lipsiae, 1883.
- Theoph. Cont.:** Theophanes Continuatus. Rec. I. Bekkerus. Bonnae, 1838.

- Villehardouin:** **Villehardouin.** La conquête de Constantinople. Editée et traduite par. E. Faral. Paris, 1973.
- Vita Nicephori:** Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani Opuscula historica. Ed. C. de Boor. Lipsiae, 1880, 139–217.
- Zonaras:** **Ioannis Zonarae** Epitome historiarum libri XIII–XVIII. Ed. Th. Büttner-Wabst. Bonnae, 1897.

ЛИТЕРАТУРА

- Бешевлиев.** **В. Бешевлиев.** Първобългарите. История, бит и култура. Пловдив, 2008.
- Първобългарите:** **Ив. Билярски.** Институциите на средновековна България. С., 1998.
- Билярски.** **Ив. Билярски.** Институциите на средновековна България. С., 1998.
- Божилев.** **Ив. Божилев.** Цар Симеон Велики (893–927): Златният век на средновековна България. С., 1983.
- Цар Симеон Велики:** **Ив. Божилев.** Фамилията на Асеневци (1186–1460). Генеалогия и просопография. С., 1985 (1994²).
- Божилев. Асеневци:** **Ив. Божилев.** Българите във Византийската империя. С., 1995.
- Божилев. Българите:** **Ив. Божилев.** Седем етюда по средновековна история. С., 1995.
- Божилев. Седем етюда:** **Ив. Божилев.** Седем етюда по средновековна история. С., 1995.
- Божилев. Юний Рести:** **Ив. Божилев.** Юний Рести и българската история. – В: Българи и хървати през вековете. 2. С., 2003, 109–115.

- Златарски.** История, I–III: **В. Н. Златарски.** История на българската държава през Средните векове. Т. I/1 и 2, II, III/1. С., 1918, 1927, 1934, 1940 (фототипно издание: С., 1994).
- История, 1: **Ив. Божилов, В. Гюзелев.** История на средновековна България VII–XIV век. С., 1999 (2006²).
- Историја, 1: **Историја српског народа.** 1. Београд, 1981.
- Манкен.** **М. Манкен.** Дубровачки патрицијат у XIV веку. I–II. Београд, 1960.
- Дубровачки патрицијат: **Острогорски.** Историја: **Г. Острогорски.** Историја Византије. Београд, 1969 (Сабрана дела Г. Острогорског – 6).
- Beševliev.** **V. Beševliev.** Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte. Amsterdam, 1980.
- Die protobulgarische Periode: **Božilov.** Jakov Lukari: **Iv. Božilov.** Jakov Lukari i bugarska povijest. – In: Odnosi Hrvata i Bugara od X. do XIX. stoljeća s posebnim osvrtom na vrijeme Dubrovačke Republike. Zagreb, 2003, 127–137.
- Darrouzès.** Regestes, V: **Les regestes des actes du patriarcat de Constantinople.** Vol. I. Les actes des patriarches. Fasc. V. Les regestes de 1310 à 1376 par **J. Darrouzès**, A. A. Paris, 1977.
- Dölger.** Regesten, I–V: **F. Dölger.** Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches. I–V. München-Berlin, 1924–1965.
- Dujčev.** Medioevo, I–IV: **Iv. Dujčev.** Medioevo bizantino-slavo. I–III. Roma, 1965, 1968, 1972; IV/1, 2. С., 1998.

- Hercigonja.** Tropismena: **E. Hercigonja.** Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovekovlja. Drugo dopunjeno i izmijenjeno izdanje. Zagreb, 2006.
- Krekić.** Dubrovnik: **B. Krekić.** Dubrovnik in the 14th and 15th Centuries: A City between East and West. Norman University of the Oklahoma Press, 1972 (The Centre of Civilization Series, 30).
- Mustać.** Granice: **Iv. Mustać.** Granice Dubrovačke Republike. – In: Međunarodni simpozij Diplomacija Dubrovačke Republike. Zagreb, 1998, 61–68.
- Mustać.**
Dvostrani ugovor: **Iv. Mustać.** Dvostrani ugovor između bugarskog cara Mihajla Asena II i Dubrovnika iz 1253 godine. – In: Odnosi Hrvata i Bugara od X. do XIX. stoljeća s posebnim osvrtom na vrijeme Dubrovačke Republike. Zagreb, 2003, 37–51.
- Povijest Hrvata 1: Povijest Hrvata. Prva knjiga. Srednji vijek. Zagreb, 2003.
- Slade.** Fasti: **S. Slade.** Fasti litterario-Ragusini. Dubrovačka književna Kronika. Zagreb, 2001.
- Vasiliev.** Byzance et les Arabes: **A. A. Vasiliev.** Byzance et les Arabes. T. I. 1^{ère} partie : La dynastie Macédonienne. Edition française préparée par M. Canard. Bruxelles, 1968.

СЪДЪРЖАНИЕ

КРАТКО ПРЕДИСЛОВИЕ	5
ГЛАВА I. МЕЖДУНАРОДНИТЕ ДОГОВОРИ НА СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ	9
Международните договори на средновековна България (запазени изцяло, частично или преразказани). Регести.....	14
Кратък анализ на договорите, включени в регестите	72
ГЛАВА II. ДОГОВОРЪТ МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И ДУБРОВНИК (15 ЮНИ 1253). КОМЕНТАР И ИЗДАНИЕ	78
Договор между Царство България и Република Дубровник за съвместни военни действия срещу Кралство Сърбия и търговски връзки между двете договарящи се страни.....	78
Apparatus criticus	119
Текст	120
БИБЛИОГРАФИЯ	132
Извори	132
Литература	136

Иван Божилов
БЪЛГАРИЯ И ДУБРОВНИК.
ДОГОВОРЪТ ОТ 1253 Г.

Българска
Първо издание

Художник на корицата
Жеко Алексиев
Редактор
Светлана Тодорова

Формат 60×90/16
Печатни коли 8,75